

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

ASKERİ ÜST KOMUTA KADEMESİNİN SİYASET ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: KAZIM KARABEKİR VE FEVZİ ÇAKMAK ÖRNEĞİ

Ramazan Levent

Yard. Doç. Dr. Gökhan Tuncel

Yüksek
Lisans Tezi

Malatya, 2013

ASKERİ ÜST KOMUTA KADEMESİNİN SİYASET
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAZIM KARABEKİR VE FEVZİ
ÇAKMAK ÖRNEĞİ

Ramazan Levent

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yard. Doç. Dr. Gökhan Tuncel

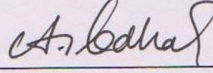
Yüksek
Lisans Tezi

Malatya, 2013

KABUL VE ONAY

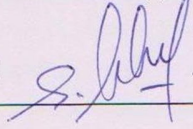
Ramazan Levent tarafından hazırlanan "ASKERİ ÜST KOMUTA KADEMESİNİN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAZIM KARABEKİR VE FEVZİ ÇAKMAK ÖRNEĞİ" başlıklı bu çalışma, 10.07.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

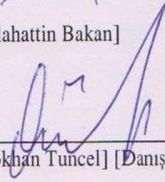
[Doç. Dr. Abdülkadir Baharççek] (Başkan)

[İ m z a]

[Yard. Doç. Dr. Selahattin Bakan]

[İ m z a]

[Yard. Doç. Dr. Gökhan Tuncel] [Danışman]

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

“Yrd. Doç. Dr. Gökhan TUNCEL’in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım ASKERİ ÜST KOMUTA KADEMESİNİN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAZIM KARABEKİR VE FEVZİ ÇAKMAK ÖRNEĞİ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada, yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım”

Ramazan LEVENT

ÖNSÖZ

Bir ülkede demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için uyulması gereken kurallar vardır. Bunlardan biri de silahlı bürokrasinin halk adına egemenlik yetkisini kullanan meclislerin yetkilerine uygun hareket etmesidir. Türkiye’de bu kurala yeterince uyulmamıştır. Siyaset, Cumhuriyet tarihi boyunca asker gölgesinde kendini yeterince kurtaramamıştır. Osmanlı devletinde ordunun idare içerisindeki konumu ve sonrasında ordu üzerinde yürüyen modernleşme çabaları Türkiye Cumhuriyetine de önemli oranda aksetmiştir. Askerin siyaset üzerinde etkili olmasında Cumhuriyetin kuruluş döneminde yaşanan bazı tecrübeler en önemli paya sahiptir.

Bu çalışma Osmanlının son döneminde ordu ve idare üzerinde etkili olan modernleşme çabalarını ve Cumhuriyet döneminde daha çok Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir üzerinden gelişen asker siyaset ilişkilerini ele almaktadır. Bu döneme ait olan askeri arşivlerin araştırmalara kapalı tutulması ve konu ile ilgili şimdiye kadar yapılan araştırmaların daha çok resmi devlet söylemi üzerinden yapılmış olması, çalışma esnasında karşılaşılan zorluklardan biri olmuştur. Ortaya çıkan çalışmanın Türkiye’de asker siyaset ilişkilerini ele alan araştırmalar için bir referans olacağını umuyorum.

Çalışmalarım esnasında oldukça önemli yönlendirmelerini ve yardımlarını gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Gökhan Tuncel’e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

LEVENT, Ramazan. Askeri Üst Komuta Kademesinin Siyaset Üzerindeki Etkisi: Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2013

Osmanlı'nın son yıllarından beri başlayan bir süreçte siyaset kurumunun normal demokratik kurallar çerçevesinde işleminin önünde çeşitli engeller var olagelmıştır. Bunlardan biri de askerin siyaset karşısında takındığı tutumdur. Türkiye'de askeri bürokrasinin diğer bürokrasi kurumları içerisinde farklı bir konumu bulunmaktadır.

Askeri bürokrasinin farklı bir konumda olmasının çeşitli sebepleri vardır. Avrupa ülkelerinde demokratikleşme sürecini etkileyen en önemli faktör burjuva sınıfı olmuşken Türkiye'de süreç bundan farklı işlemiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde, Avrupa karşısında gerilemesi ile birlikte, modernleşme çabaları gündeme gelmiştir. Buna göre batıların ilerlemede yakaladıkları seviyeyi yakalamak için onların örnek alınmasının gerekli olduğu kabul edilmiştir. Batının ileri olduğu alanlardan biri de demokrasidir. Dolayısıyla demokratikleşme için batının kurumsal olarak Osmanlı'ya aktarılmasının Türkiye'de de ilerlemeyi netice vereceği şeklinde bir varsayımdan hareket edilmiştir. Bu kurumsal aktarımda ise en önemli rolü, Osmanlı modernleşmesinin en öncelikli olarak başladığı alan olan askeri kesim oynayacaktı. Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olarak demokratikleşme, daha çok batılı tecrübenin Osmanlıya aktarılması şeklinde düşünüldüğü ve uygulandığı için istenilen derinliğe ulaşamamıştır.

Osmanlı modernleşmesinin bir devamı şeklide olan Türkiye Cumhuriyeti modernleşmesinde de konu ile ilgili farklı yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Özellikle İstiklal Savaşının sona ermesinden sonra bu tartışmalar artmış ve buna bağlı olarak çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunların içerisinde özellikle iki yaklaşım etkili olmuştur. Bunlardan biri batılılaşma adına militer yöntemlerle yapılacak inkılâplar çerçevesinde halkın modernleşmesinin sağlanmasıdır. Diğer yaklaşım ise batılılaşmayı gerekli görmekle birlikte yöntem konusunda birinci yaklaşımdan

ayrılmaktadır. İkinci yaklaşıma göre batılılaşma, siyaset kurumunun etkili olacağı bir süreçte halkın bilgilendirilerek ikna edilmesi ile olmalıdır.

Militer yöntemle modernleşmeyi savunanlar silahlı bürokrasi ile ittifakı zorunlu görürken ikinci yöntemi savunanlarda ise siyaset kurumu öne çıkmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra militer yöntemle modernleşmeyi sağlamaya çalışanlar Fevzi Çakmak'ın şahsında ordunun etkili olmasını sağladılar ve bu amaçla elde edilen kazanımları orduya emanet ettiler. Diğer yaklaşım sahipleri ise Türkiye'de uzun bir dönem bir etkinlik gösteremedi. Bu yaklaşımın sembol isimlerinde biri olan Kazım Karabekir uzun bir dönem siyasetten tecrit edildi ve takiplere uğradı. Bu uygulamalar Türkiye demokrasisinin kurumsallaşmasının gecikmesine sebep oldu.

Anahtar Kelimeler: Demokratikleşme, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir, Manda, Modernleşme

ABSTRACT and KEYWORDS

LEVENT, Ramazan. The influence of the Upper Military Command Echelon on Politics: The sample of Kazım Karabekir and Fevzi Çakmak, Post Graduate Thesis, Malatya, 2013.

In the process that has started since the last years of the Ottoman Empire, there have always been various obstacles that prevent the politics from functioning under the normal democratic rules. One of these is the attitude of the army against politics. In Turkey, the military bureaucracy has got a different place in other bureaucratic institutions.

There are various reasons for this. In European countries, while the most important factor that influenced the democratic process was the bourgeoisie, the course of proceeding was different in Turkey. At the last periods of Ottoman Empire, there were efforts for modernization as well as the falling away from the Europe. Accordingly, in order to catch the level of Europeans, it was accepted that they had to be taken as an example. One of the areas that western countries are advanced is democracy. So, the institutional transferring of the western to the Ottoman Empire was considered that it would result with the advancement. In this institutional transfer, the most important role belonged to the army with which the modernization of the Ottoman Empire had started primarily. Democratisation, as a part of the modernization of the Ottoman Empire, couldn't reach the desired level because it was mostly considered and practised as the transfer of the western experiment to the Ottoman Empire.

In the modernisation of the Turkish Republic which is the continuation of the modernisation of the Ottoman Empire, different approaches related with the issue became the main topic of the agenda. Especially, after the end of the Turkish War of Independence, these arguments increased and therefore different approaches came up. Of these, especially the two ones were effective. One of them is, on behalf of westernisation, the provision of the modernisation of the public in the frame of the reforms that are made with the militarist methods. The other approach, though it considers the westernisation is necessary, separates from the first approach in respect

of the method. According to the second approach, in the process in which politics is effective, westernisation should happen by convincing and informing people.

While the ones who defend the modernisation by militarist methods see the alliance with the militarist bureaucracy compulsory, the ones who defend the second method drive politics forward. After the foundation of the Turkish Republic, the ones who tried to provide the modernisation with the militarist ways enabled the army to be affective on behalf of Fevzi Çakmak and entrusted the gains to the army. The owners of the other approach were not effective for a long time in Turkey. One of the symbolic names of this approach, Kazım Karabekir was kept away from the politics for a long period and was chased. These practises caused the delay of the institutionalization of Turkish democracy.

Key words: Democratization, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir, Mandate, Modernisation

**ASKERİ ÜST KOMUTA KADEMESİNİN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
KAZIM KARABEKİR VE FEVZİ ÇAKMAK ÖRNEĞİ**

RAMAZAN LEVENT

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT and KEYWORDS	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1.Araştırmanın Tanıtımı.....	1
1.1.Araştırmanın Konusu.....	1
1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3.Araştırmanın Kapsamı.....	2
1.4.Araştırmanın Hipotezleri.....	2
1.5.Araştırmanın Sunuş Sırası.....	2
İKİNCİ BÖLÜM	3
2- Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinde ordunun Konumu.....	3
2.1.Osmanlı'nın Yönetim Yapısı ve Bu Yapıda Ordunun Yeri.....	3
2.1.1. Osmanlı Devleti'nin Yönetim Yapısı.....	4
2.1.1.1. Klasik Dönem.....	5
2.1.1.1.1. Padişah.....	6
2.1.1.1.2. Divan-ı Hümayun.....	6
2.1.1.1.2.1. Vezir-i Azam.....	7
2.1.1.1.2.2. Kubbealtı vezirleri.....	8

2.1.1.1.2.3. Kazaskerler	8
2.1.1.1.2.4. Defterdarlar	9
2.1.1.1.2.5. Nişancılar	10
2.1.1.1.2.6. Kaptan-ı Derya.....	10
2.1.1.1.2.7. Yeniçeri Ağası	11
2.1.1.1.2.8. Rumeli Beylerbeyi.....	11
2.1.1.2. Modern Dönem.....	12
2.1.1.2.1. Avrupa’da Demokrasinin Gelişim Süreci ve Osmanlıya Etkileri	12
2.1.1.2.2. Sened-i ittifak.....	23
2.1.1.2.3. Tanzimat-ı Hayriye.....	28
_Toc3612342412.1.1.2.4. Islahat Fermanı.....	34
2.1.1.2.5. I. Meşrutiyet.....	35
2.1.1.2.6. II. Meşrutiyet	39
2.1.2. Osmanlı Devleti’nde Ordunun Konumu	42
2.1.2.1. Yeniçeriler	43
2.1.2.2. Eyalet askerleri	48
2.1.2.3. Akıncılar	50
2.1.2.4. Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasından Sonra Osmanlıda Asker Siyaset İlişkileri.....	52
2.2. Türkiye Cumhuriyeti’nin Yönetim Yapısı ve Bu Yapıda Ordunun Yeri.....	65
2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Yönetim Yapısı	66
2.2.1.1. Meclis (Yasama).....	68
2.2.1.1.1. Birinci Meclis	70
2.2.1.1.2. İkinci Meclis	84
2.2.1.2. Yürütme	88

2.2.1.2.1. Cumhurbaşkanı.....	89
2.2.1.2.2. Bakanlar kurulu	89
2.2.1.3. Yargı.....	91
2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordunun Konumu	94
2.2.1.1. 1921- 1923 Dönemi.....	94
2.2.1.2. 1923- 1950 Dönemi.....	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	104
3.Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın Hayatı	104
3.1.Kazım Karabekir	104
3.1.1.Yaşam Hikâyesi	104
3.1.2.Kişisel özellikleri	116
3.1.3.Asker Kişiliği.....	118
3.1.4.Siyasete Etkisi.....	122
3.2.Fevzi Çakmak.....	124
3.2.1.Yaşam Hikâyesi	125
3.2.2.Kişisel Özellikleri.....	141
3.2.3.Asker Kişiliği	144
3.2.4.Siyasete Etkisi.....	147
4- Türkiye Siyasetinde İki Ayrı Askeri Figür: Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak	150
4.1.Farklılığın Nedenleri.....	150
4.1.1.Kişisel Özelliklerinin Siyasal Alanda Ortaya Çıkarttığı Farklılıklar	150
4.1.2.Sosyal Çevrelerinden Kaynaklanan Farklılıklar	152
4.1.3.Tarihsel, Siyasal ve İdari Sürecin Ortaya Çıkarttığı Farklılıklar	153
4.2. Farklılığın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar	154
4.2.1. Fiili Görev Süresi İçinde Ortaya Çıkardığı Sonuçlar	154
4.2.2.Fiili Görev Süresi Sonrası Ortaya Çıkardığı Sonuçlar	157

5- Türkiye Demokrasisi Açısından Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak Arasındaki Farklılığın Değerlendirilmesi	160
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	180

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BMM	Büyük Millet Meclisi
C	Celse, Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
D	Düstur
DP	Demokrat Parti
H	Hipotez
İ	İçtima
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MMZC	Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
MP	Millet Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s	Sayfa
T	Tertip
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
ZC	Zabıt Ceridesi

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Araştırmanın Tanıtımı

Bu bölümde araştırmanın konusu, araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın kapsamı, araştırmanın hipotezleri ve araştırmanın sunuş sırası hakkında bilgi verilecektir.

1.1.Araştırmanın Konusu

Türkiye’de asker siyaset ilişkisi demokrasinin gelişmemesi, derinleşmemesi ve kurumsallaşamamasına etki eden önemli faktörlerden birisidir. Askerin siyaset üzerindeki etkisine bağlı olarak siyaset kurumu baskı altında kalmış, bir çok işlevlerini yerine getirememiştir. Bu durum silahlı bürokrasinin Osmanlıdaki konumu ve Avrupa modernleşmesinin Osmanlı üzerindeki etkileri ile ilgilidir. Türkiye’de modernleşme sürecinin en önemli taşıyıcılarından biri asker olmuştur. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra daha açık bir şekilde kendini göstermiştir.

Bu çalışmada asker siyaset ilişkileri çerçevesinde Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında aktif rol oynamış iki asker olan Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak örnekleri incelenecek ve siyasete olan etkileri karşılaştırılacak ve bu bağlamda Türkiye Cumhuriyetinde askerin siyaset üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, demokratikleşme sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesi ve gelişmesi için gerekli olduğu düşünülen siyasi yapılanmasını tamamlayamayan Türkiye’de asker siyaset ilişkisini üst düzey iki asker üzerinden değerlendirmektir. Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak örnekleri üzerinden hareket edilerek Cumhuriyetin ilk dönemlerinde askerin siyasal konumu belirlenerek ülke demokrasisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Böyle bir değerlendirmenin yapılmasıyla Türkiye demokrasinin kurumsallaşması için gerekli bazı teorik ve pratik sonuçlara ulaşılması amaçlanmaktadır. Güvenlik bürokrasisinin Türkiye’deki konumu ile Batı demokrasilerindeki konumları karşılaştırılacaktır. Bu çalışmanın ülke demokrasisinin önemli sorun alanlarından birisini ele alarak Türkiye demokrasisinin gelişimine mütevazı bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Böyle bir çalışma Cumhuriyet’in

kuruluş yıllarında siyasal sistemin hangi temeller üzerine inşa edildiğini göstermesi açısından da önemlidir. Araştırma, belki de bu yönüyle bu konuda yapılacak çalışmalara da referans olma özelliği gösterecektir.

1.3.Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, Osmanlı'nın son yıllarından başlamak üzere Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın ölümlerine(1950) kadar olan süre içerisinde ordu siyaset ilişkilerini inceleyecektir. Genel olarak Cumhuriyet tarihinde ordunun sistem içerisindeki yeri ve siyasal sisteme etkisi tespit edilerek konunun değerlendirilmesi yapılacaktır. Sözü edilen iki askerin yaşadıkları dönemde ordu içindeki konumları, siyasete etkileri ve bu etkilerin kıyaslanması yapılacaktır.

1.4.Araştırmanın Hipotezleri

H.1.Türk siyasal hayatında ordunun siyasal alana olan etkisi komuta kademesinin kişisel özelliklerine göre farklılıklar göstermiştir.

H.2.Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir'in Türkiye Cumhuriyeti'ndeki konumlanmasında askeri yönlerinden daha çok kişisel özellikleri belirleyici olmuştur.

H.3.Kazım Karabekir'in tasfiyesi Türkiye'de demokrasinin gelişimine olumsuz bir etki yapmıştır.

1.5.Araştırmanın Sunuş Sırası

Araştırmanın birinci bölümünde araştırmanın tanıtımı yapılacaktır. İkinci bölümde Osmanlı Devletinde ordunun konumu belirlenmeye çalışılacak. Daha sonra Türkiye Cumhuriyetinde ordunun siyasal sistem içerisindeki yeri tespit edilecektir. Üçüncü bölümde Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın hayatları incelenecek, Birinci Dünya Savaşında ve Milli mücadeledeki rolleri belirlenecektir. Ayrıca Cumhuriyetin ilanından sonraki konumları, siyasete etkileri, sahip oldukları kişisel özellikler ile bağlantılı olarak ele alınacaktır. Devamında Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde siyasete etkileri karşılaştırılacaktır. Sonrasında Türkiye'de demokrasinin gelişimine askeri üst komuta kademesinin etkisi incelenecektir. En son konunun bütün olarak değerlendirilmesi yapılarak araştırma tamamlanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2- Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinde ordunun Konumu

Osmanlı devletinde ordu kurumu çok önemli bir konuma sahipti. Ordunun sahip olduğu bu konum Osmanlı bakiyesi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyetinde de devam etmiştir. Aşağıda Osmanlı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı incelenecek ve bu yapı içerisinde ordunun konumu tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1.Osmanlı'nın Yönetim Yapısı ve Bu Yapıda Ordunun Yeri

Osmanlı devletinin yönetim yapısı ve bu yapı içerisinde ordunun yeri incelenirken tarihsel bir ayırım yapma gerekliliği vardır. Bu ayırımın 1839 yılında ilan edilen Tanzimat dönemi öncesi ve sonrası şeklinde olması çalışmanın daha anlaşılabilir olmasını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle bu ayırım aslında Osmanlı'daki modern öncesi dönem ile modern dönem ayırımıdır.

Modern öncesi dönemde Osmanlı devletinde sistem, daha çok kendinden önceki Türk ve İslam devlet ve toplum yapısına göre işlemektedir. Siyasal ve idari yapıda Bizans ve İran etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Modern dönem sonrasında ise Avrupalı etkiler hâkimdir. Osmanlı'nın bu yönden Avrupa'dan etkilenmesi Avrupa'daki klasik sistemin ötesinde meydana gelen bazı yeniliklerden dolayıdır. Batıda coğrafi keşifler, Rönesans ve diğer bazı gelişmelerden sonra çeşitli ekonomik, toplumsal ve siyasal değişiklikler meydana gelmeye başladı. Meydana gelen bu değişiklikler zamanla dünyanın diğer coğrafyalarına da sirayet etti. Osmanlı devleti jeopolitik konumu dolayısıyla Avrupa'ya komşu olmasından ve topraklarının üzerindeki Hıristiyan nüfusun belli bir yekûn teşkil etmesinden dolayı Avrupa'dan en çok etkilenen ülke olmuştur. Osmanlıda Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak meydana gelen siyasal, askeri ve ekonomik değişiklikler modernleşme faaliyetleri olarak ifade edilebilir. Bu durumda Osmanlı yönetim sisteminin geleneksel yapıya göre işlediği döneme klasik dönem, Avrupalı etkilere göre işlemeye başladığı döneme ise modernleşme dönemi denilebilir.

Avrupa modernleşmesi ile Osmanlı modernleşmesi arasında bariz bir fark göze çarpmaktadır. Avrupa'da meydana gelen çeşitli değişikliklerden sonra bu kıtada göreceli bir demokrasinin güçlendiği ve eski siyasal güçlere karşı ekonomik temelli sınıfsal yapıların meydana geldiği görülmektedir. Avrupa'daki bu güç odakları kendilerini var olan siyasi yapıya karşı halk destekli meclislerle ifade etmişlerdir. Bu

durum Avrupa’da demokrasinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Burjuva devrimini yaşamayan veya güçlü bir burjuva sınıfı ile işçi sınıfının oluşmadığı Osmanlı’da ise Padişahın otoritesinin toprak kaybına paralel olarak aşınmasına ve ülke siyasetinde bürokratik kesimin gittikçe etkisini artırmasına neden olmuştur. Bu süreçte demokrasiden daha çok bürokratik iktidarın güçlendiği görülmektedir. Öncesinde padişahın aşağıya doğru olan hiyerarşik yönetim yapılanması, zamanla yerini padişah üzerinde etkili olan silahlı bürokrasinin etkinliğine bırakmıştır.

Avrupa modernleşmesi ile Osmanlı modernleşmesi arasındaki farklılıkların çeşitli nedenleri vardır. Toplumsal yapının farklılığı, dini inançların özelliği ve benzeri nedenler Avrupa’da ve Osmanlıda modernleşme sonrası siyasi sonuçların farklılaşmasına neden olmuştur.

2.1.1. Osmanlı Devleti’nin Yönetim Yapısı

Osmanlı Devleti’nin yönetim yapısı modernleşme öncesi dönemde var olan devlet sistemlerinden çok farklı değildi. O döneme Monarşik bir anlayış hâkimdi. Ülkeler hanedan yönetimleri tarafından idare edilmekteydi. Fakat bu monarşi şeklindeki yönetimler daha çok mutlakiyetçi bir niteliğe sahiptir. Osmanlı Devletindeki yönetim ise şekilsel bir benzerlik olsa da bütünüyle mutlakiyetçilik olarak ifade edilemez. Çünkü padişahın atanmasında şeyhülislamın fetvası etkili olmaktadır. İleri gelen devlet büyüklerinin tavrı hanedan mensupları arasında kimin padişah olacağını etkilemektedir (Akgündüz, 1999: 386). Ayrıca padişahın verdiği bazı kararlar yine şeyhülislam tarafından eleştirilebilmekteydi. Bu yönüyle Osmanlı idaresini doğrudan bir mutlakiyet idaresi olarak vasıflandırmak doğru bir yaklaşım olmayabilir. Ancak son sözün padişah tarafından söylendiğine bakılarak, Mutlak yetkilere sahip olmasa da, Monarşik bir yapının olduğu söylenebilir. Böyle bir yapının içerisinde ordunun da etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Osmanlı’nın gerileme dönemi sonrasında ordunun padişahlar üzerinde belirleyici rolü olmuştur. Bu durum o dönemde Avrupa’nın askeri üstünlüğü ele geçirmesi ile ilgilidir. Avrupa’nın askeri üstünlüğü elde etmesi sonrasında Osmanlıda ‘üstünlüğü tekrar sağlamak için güçlü ordunun gerekliliği’ tartışmaları etkili oldu. Osmanlı’nın son dönem reformlarının büyük oranda ordu ile ilgili olması, Avrupa’nın sözü edilen etkisinden bağımsız değildir. Ordunun bu şekilde önemli hale gelmesi, zamanla

padişahın ve yönetimin ordunun etkisine girmesine neden oldu. Belli bir aşamadan sonra ise en etkili aktör ordu olmaya başladı. Buna göre Osmanlı idaresinde Avrupalı etkilerin ağırlık kazandığı aşamaya kadar olan döneme klasik dönem, daha sonrasına ise modern dönem denilecektir. Aşağıda bu çerçeveden olmak üzere konu incelenecektir.

2.1.1.1. Klasik Dönem

Bu dönemde Osmanlı Devletinde yönetim Osmanlı hanedanına aittir. Yönetimin tepesinde padişah vardır. Padişahın çocukları(şehzade) ya yeni feth edilen bir eyalete veya daha önce feth edilmiş bir eyalete idareci olarak tayin edilir. Şehzadeler bu eyaletlerde yönetim konusunda birikim ve tecrübe kazanarak padişah olma yeterliliğine kavuşur. Padişah vefat veya başka bir sebeple yönetimden çekilince yerine şehzadelerden biri padişahlığa geçer. Padişahlar bu yolla göreve gelirler. Osmanlı hanedanı içerisinde kimin padişah olacağına ise, Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığına kadar, beyler ve nüfuzlu şahsiyetler karar vermektedir. Fatih'ten sonra ise padişahlığın babadan oğula geçmesi ve bu konuda şehzadenin yaşına bakılmaması şeklinde bir uygulama başladı. Buna göre şehzadelerden birisi tahtı ele geçirir ve bu aşamadan sonra taht kavgasının olmaması için tahta oturan şehzade diğer kardeşlerini öldürtebilir. Fatih Sultan Mehmet'le başlayan bu uygulama I. Ahmet(1603) devrine kadar devam etmiştir. I. Ahmet devrinden itibaren ise saltanata aile içindeki en yaşlı erkek çocuğun geçmesi esası getirilmiştir. Bu aşamadan sonra kardeş katli meselesi de kapanmıştır (Akgündüz, 1999:398). Osmanlı'da padişahlığa gelme usulü bir iki istisna dışında bu çerçevede cereyan etmiştir.

Padişah tahta geçtikten sonra Yavuz Sultan Selim'den sonra başlamış bir uygulamaya göre kendi adına hutbe okutur. Bir nevi bürokratik yapı içerisinde yer alan beyler, divan üyeleri, askeri erkân ve ilmiye mensupları yeni padişaha biat ederler. Biat bir anlamda padişahlığını kabul ettiğini ifade etmek manasına gelir. Bundan sonra reaya denilen halk da padişaha biat eder. Böylece saltanatın devri tamamlanmış ve halk gözünde meşruiyet sağlanmış olur. Yönetimde padişah en üst düzeyde yetkiye sahiptir. Fakat padişah 'mutlak hükümdar' olmaktan çok danışma meclisi şeklindeki divan-ı hümayun ile birlikte çalışır.

2.1.1.1.1. Padişah

Padişah Osmanlı devletinde en üst düzeyde yetkiye sahip kimsedir. Padişah Osmanoğulları ailesinden olmak zorundadır. Hükümdarlığa gelen Padişah için cülus merasimi yapılır. Bu merasimde ülkenin yönetim bürokrasisi sayılan ehl-i hal ve akd, padişaha biat etmiş olurlar (Akgündüz, 1999:399). Biat padişahların aynı zamanda halife unvanına sahip olmaları ile ilgilidir. Çünkü Osmanlı padişahları Yavuz Sultan Selim'in Ayasofya Camiinde son Abbasi halifesi tarafından 'halife' ilan edilmesiyle saltanatla birlikte hilafet unvanına da sahip olmuşlardır.

Padişahların tahta oturmasında II. Murat'ın hükümdarlığına kadar Osmanlı yönetimindeki nüfuzlu şahsiyetler etkili olmuştur. Fakat bu nüfuzlu kişiler padişahın belirlenmesinde Osmanoğulları içinden birini hükümdar olarak belirlemişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'ten sonra saltanatın babadan oğula geçmesi usulü ile tahta oturma şekli benimsenmiştir. Bu usul 1603'te tahta oturan I. Ahmed'e kadar devam etmiştir. I. Ahmet'ten sonra ise saltanatın, 'Osmanoğulları ailesinin en yaşlı erkek çocuğuna geçmesi' şeklinde bir usul benimsenmiştir. Bu uygulama ile saltanatın devri esnasında yaşanan iktidar kavgaları önlenmiştir.

Padişahlar tahta oturduktan sonra kendilerine danışmanlık yapma konumunda olan divan-ı hümayun ile birlikte çalışırlar. Divan üyeleri bizzat padişah tarafından belirlenir. Padişahlar Fatih zamanına kadar divana bizzat başkanlık yapmışlardır. Fatihten sonra divana padişahın en yetkili kişi olan vezir-i azam/sadrazam başkanlık etmiştir (Yayla, 2001: 100). Buna göre divan sadrazamın başkanlığında toplanıp ve divandan çıkan kararlar padişaha sunulmaktaydı.

Osmanlı devletinde padişahlar büyük oranda savaflara bizzat katılarak komutanlık yapmışlardır. Son dönem padişahları bu uygulamadan vazgeçmişlerdir (Yalçındağ, 1970:38). Padişah seferlere katılmak için İstanbul dışına çıktığında onun yetkilerini vezir-i azam kullanır.

2.1.1.1.2. Divan-ı Hümayun

Padişah şimdikinin bakanlar kuruluna karşılık gelen bir şura heyeti ile birlikte çalışır. Bu heyete Divan-ı Hümayun denilir. Divan-ı Hümayun bir nevi meclis gibidir. Bu mecliste Vezir-i Azam, Kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu

Kazaskerleri, Defterdarlar, Nişancılar, vezir rütbesinde olmak ve merkezde bulunmak şartıyla Kaptan-ı Derya, Yeniçeri Ağası, Rumeli Beylerbeyi bulunur. Divanda görüşülen idari, örfî işleri vezir-i azam, arazi işlerini nişancı, şer-i ve hukuki işleri kazaskerler ve mali işleri de defterdarlar görürlerdi (Uzunçarşılı, 1988:2). divan-ı hümayun hangi millet ve dine mensup olursa olsun herkese açıktı. Halktan çeşitli konularda gelen şikâyetler doğrudan divanda görüşülüp karara bağlanabilmekteydi. İdari hukuki askeri ve benzeri konularda mahalli görevlilerden şikâyeti olanlar divana müracaat ederek şikâyetlerini dile getirebilmekte ve karara bağlatabilmekteydi. Yargı açısından bir nevi temyiz mahkemesi konumundaydı (Uzunçarşılı, 1988:13). Fakat Osmanlının son dönemlerinde divanın bu şekilde çalışması, ilk zamanlardaki gibi düzenli olma özelliğini koruyamamıştır. Çalışma sıklığında azalma görülmüş ve daha çok havalecilik baş göstermiştir. Divan-ı hümayun üyelerinin görevleri kısaca şu şekilde ifade edilebilir.

2.1.1.1.2.1. Vezir-i Azam

Padişahın vekili ve onun adına devleti yöneten birinci vezire Vezir-i Azam veya daha sonraki dönemlerdeki ismiyle Sadrazam adı verilirdi. Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar Divan-ı Hümayun'a bizzat padişah başkanlık etmekteydi. Fatih'ten sonra divana başkanlık yapma görevini Vezir-i Azam yüklendi. Bizzat padişahın fermanıyla atanır (Akgündüz, 1999:399). Vezir-i azama sonradan sadr-ı azam denilmeye başlandı. Padişahın yürütme yetkisini kullanan Vezir-i Azam, padişah adına Divan-ı Hümayun'a başkanlık yapmaktaydı. Divan-ı Hümayun'da görüşülerek alınan kararları padişaha sunar ve onun emir ve onayını alırdı (Armağan, 2011:145). Vezir-i azam din devlet ve saltanatla ilgili bütün hizmetlerin ifasını temin eder. Had, kısas ve benzeri cezaları infaz eder. Ayrıca tımar, zeamet ve ulufeleri tespit etmek beylerbeyi, sancak beyliği, mütevellilik, imamlık ve kadılık gibi memuriyetleri ve askeriyeye ve ilmiyeye mensup memurların tayin ve azl etmek gibi yetkilere sahiptir (Akgündüz, 1999:400). Vezir-i azam aynı zamanda divana gelen ve hakkında itiraz olan mahkeme kararlarına da bakmaktaydı. Bu tür mahkeme kararlarını gerektiğinde kazaskerlere havale eder, kendisi de kazaskerin verdiği kararları tekrar incelerdi.

2.1.1.1.2.2. Kubbealtı vezirleri

Divanın üyelerinden birisi de Kubbealtı vezirleridir. Bunlara Kubbealtı vezirleri denilmesinin nedeni Kanuni Sultan Süleyman zamanında vezir-i azam İbrahim Paşa tarafından Kubbealtı denilen yeni bir divan yeri yapıldığından buradaki vezirlere Kubbealtı vezirleri denilmiştir (Uzunçarşılı, 1988:189).

Eyaletlerdeki valiler beylerbeyi rütbesinde idiler. Beylerbeyi rütbesinde olanlar ‘divana katılacak olan vezir’ düzeyine kadar yükselebilirler. Bunun için uzun yıllar görev yapmış olmaları gereklidir. Buna göre bir beylerbeyi bulunduğu görevde yani valisi bulunduğu eyalette çok fazla tecrübe edinir. Daha sonra Rumeli beylerbeyi olması gerekir. Ancak ondan sonra vezirliğe geçebilirdi. Bu aşamadan sonra vezir olan kimseler divan müzakerelerinde bulunurlar ve bazı siyasi işlerin hallinde fikir ve değerlendirmelerini divan ile paylaşırlar (Uzunçarşılı, 1988:186). Bazı eyaletlere divan üyesi olan vezirlerden biri de vali olarak tayin edilebilmekteydi. Buna göre divan üyesi olan vezirlerin bir kısmı İstanbul’da bulunmaktaydı ki bunlara Kubbealtı vezirleri denilmekteydi diğer bir kısmı da eyaletlerde vali idi ki bunlara da hariç vezirler denilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988:195).

2.1.1.1.2.3. Kazaskerler

Osmanlı Devletinde askeri sınıfa ait olan dava veraset ve diğer şer’i ve hukuki muameleler kazaskerler vasıtasıyla görülürdü. Müderris ve kadı tayinlerinde de kazaskerler yetkiliydi. Buna göre Kazaskerler küçük dereceli müderrisleri ve kadıları bizzat kendileri, üst düzeyde müderris ve kadıları ise vezir-i azamla görüşüp tayin ederdi. Kazasker önceleri doğrudan padişah tarafından tayin edilirken sonradan şeyhülislamın önerisi ile vezir-i azamın padişaha sunması ve padişahın onayı ile tayin edilmeye başlandı (Uzunçarşılı, 1988:231). Divanda kazasker sayısı genelde bir kişi olmuş, Sultan Fatih’in son yıllarında bu sayı ikiye çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim’in zamanında ise divan dışı bir kazaskerlik daha olmak üzere üçüncü bir kazaskerlik daha ihdas edilmiştir. En son Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere kazaskerlik sayısı ikiye indirilip sabit kalmıştır. Divanda görevli olan kazaskerler, mahallerde görülen davaların temyiz yeri olarak fonksiyon gören divanda, gelen davaları sonuca bağlamakla görevlidirler.

2.1.1.1.2.4. Defterdarlar

Defterdar da divanın üyelerinden biridir. Divan protokolündeki yeri kazaskerden sonradır. Fatih Sultan Mehmet'in kanunnamesine göre defterdar padişahın malının(Hazinenin) vekili ve vezir-i azam da o malın nazırı idi. Para hazinesiyle defter hazinesinin açılması gerektiğinde defterdarın huzurunda açılır ve kapanırdı. Defterdarın; Hazine malını muhafaza etmek, hazine ile ilgili işler için maliyeden hüküm yazmak, hizmet eden kimselere çavuşluk, sipahilik, kâtiplik hatta sancak ve zeamet arz etmek, yani onlara gerekli personel ve geliri temin etmek, giderlerini karşılamak, padişaha arz etmeye gerek duymadan maaşlara iki akçe zam yapabilmek gibi görevleri vardır (Uzunçarşılı, 1988:326). Ayrıca defterdarlar mali konular ile ilgili şikâyetleri Defterdar kapısı denilen divanda dinler, bu tür davaları karara bağlar ve bu konuda yazılı tebliğ neşredebilirlerdi (Yayla, 2001:116). Defterdar aynı zamanda maliye ile ilgili atamalarda, vezir-i azam ile birlikte imza koymak manasında, defterdarlık memurlarının atanması için 'buyruldu' yazar.

Baş defterdarlığa maliye defterdarları, defter emini, Şehremini(Belediye başkanı), veya üst düzeydeki kadılar tayin olurlardı. Sonradan Baş defterdarlığa Anadolu defterdarının geçmesi kanun oldu. Baş defterdar gerektiğinde vezir olabilmekteydi.

Osmanlının ilk dönemlerinde bir defterdar varken sonradan toprakların genişlemesiyle birlikte defterdar sayısı ikiye ve üçe çıkmıştır. Buna göre Rumeli defterdarı baş defterdar olarak görev yapmakta ona bağlı olarak Anadolu defterdar bulunmaktaydı. Yavuz'un doğu seferinden sonra ek olarak üçüncü derecede yetkili olmak ve Halep'te bulunmak üzere şikk-ı sani adında üçüncü bir defterdarlık daha kurulmuştur (Uzunçarşılı, 1988:328).

Defterdarın maiyetinde beş tane memur bulunur. Bunlar; 'baş baki kulu' denilen devlet gelirlerini toplayan memur, cizye baş baki kulu denilen ve cizye borcu olanlarını takip eden memur, tahsilât işlerini yapan veznedar başı olup diğer ikisi de hazine ile ilgili işlemlerin defterlerini tutan iki memurdur. Bunların altında da daha alt düzeyde de memurlar vardı.

2.1.1.1.2.5. Nişancılar

Divan- hümayun en büyük memurların toplandığı bir kurul olup Nişancı bu memurlar arasında en başta gelenlerden biridir. Nişancı, Divan-ı Hümayun'un bürokratik örgütünün başında yer alan kişidir. Divan-ı Hümayun toplantılarında görüşülecek işlerin belli bir gündeme bağlanmasından, en önemli görevi sayılan Padişah fermanlarına tuğra çekmeye varıncaya kadar çok sayıda görevi yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır (Pamir, 2010: 692). Nişancılar padişahlara yazılacak fermanları yazmak ve onlara tuğra vurmakla da vazifelidir. Bir nevi kanun hükmündeki padişah fermanlarını ve divan kararlarını nişancı mühürleyip arşivler. Divandan gelen ve bazı defterlerin tashih edilmesine dair fermanlara göre nişancı o defterleri bizzat kendisi tashih eder. Tashih edildikten sonra o defter vezir-i azama gider. Onun da tasdikinden sonra kanun son şeklini almış olur. Nişancılar aynı zamanda İslam devletlerinden gelen fermanları tercüme ederek divana takdim ederlerdi.

Nişancılar on altıncı yüzyıla başlarına kadar ilmiye sınıfının içerisinde seçilirdi. Ondan sonra divan kalemi heyeti arasında yeterliliğe sahip olan reis-ül küttab varsa onlardan seçilir, yoksa yine müderrislerin arasından seçilirdi (Uzunçarşılı, 1988:215).

Divan-ı hümayun azası olan nişancıların protokoldeki yeri, vezir-i azamın sağ tarafında ve vezirlerin alt tarafında idi. Bazen nişancı olan bir kimse aynı zamanda beylerbeyi veya vezir de olabilmekteydi. Eğer nişancı aynı zamanda vezir ve beylerbeyi değilse o durumda divandaki yeri defterdardan aşağı idi (Uzunçarşılı, 1988:215).

2.1.1.1.2.6. Kaptan-ı Derya

Kaptan-ı derya, Osmanlı donanmasının başkomutanına verilen isimdir. Kaptan-ı deryalık unvanı Gelibolu sancakbeyi olana verilirdi. Bazen vezir-i azam, vezir ve beylerbeyi rütbesinde olanlar ceza olarak kaptan-ı derya rütbesine indirilirdi. Sonradan vezirlerden birinin kaptan-ı derya olması teamül haline geldi (Uzunçarşılı, 1988:414). Kaptan-ı derya görevine bazen donanmadan yetişenler bazen de eyalet valilerinden ve kubbe vezirlerinden biri getirilirdi (Pamir, 2004:42). Eğer kaptan-ı derya vezir rütbesinde değilse Cezayir beylerbeyi derecesindedir.

Deniz işleri ile ilgili olup divana gelen davalar Kaptan-ı deryaya havale edilirdi. Tersanede iken de gelen davaları dinler gerektiğinde davanın geldiği yerin kadısına 'buyruldu'(Havale) gönderirdi. Bahriyeye ait bütün tayinlerden kaptan-ı derya sorumludur. Kaptan-ı derya bazı işleri vezir-i azama arz ederken çoğu işlerde kendisi yetki sahibiydi. 1800'lü yılların ikinci yarısından sonra kaptan-ı derya unvanı yerini, bahriye nezaretine bırakmıştır.

2.1.1.1.2.7. Yeniçeri Ağası

Yeniçeri ağası, yeniçeri ocağı ve Acemi ocaklarından sorumlu tek yetkilidir. Yeniçeri ağaları eğer vezirlik rütbesine sahip iseler divan-ı hümayuna katılırlar. İstanbul ve çevresinde asayişli sağlamakla görevlidir. Buna göre İstanbul ve çevresinde dinin ve kanunların hükümlerine aykırı gördükleri şeyleri yasaklarlar. Suçlu gördükleri kimseleri bağlı buldukları dairelere teslim ederler, eğer suçlular herhangi bir daireye bağlı değillerse bizzat kendileri ceza verirler. Tutuklanan suçlular eğer yeniçeri ocağından değilse ve cezası da idamsa yeniçeri ağası o kişiyi sadrazam gönderir. Eğer suçlu ocaktan ise sadrazama haber verdikten sonra doğrudan kendisi ceza verebilir. Yeniçeri ağası Yeniçeri ocağının bütün idari işlerinde tayin işlemlerinde padişahın vekili olarak yetkilidir. Bazı önemli meseleleri vezir-i azama arz etmekle vazifelidir (Akgündüz, 2000:199).

Yeniçeri ağası aynı zamanda ocağın işlerine yeniçerilerin maaş ve terfilerine ve yeniçeriler arasındaki davalara ve şikâyetlere bakan ağa divanının da reisidir. Bu divandaki bir mesele eğer şer'i hukukla ilgili ise dava ilgili kadıya havale edilir. Bu divan günümüzün bir çeşit askeri mahkemesi gibidir.

2.1.1.1.2.8. Rumeli Beylerbeyi

Rumeli beylerbeyi vezir sıfatıyla divan toplantılarına katılırdı. Normalde beylerbeyi sıfatını taşımak divan toplantılarına katılmak için yeterli değildir. Fakat Osmanlı devleti Rumeli beylerbeyine ayrı bir statü vermiştir. Çünkü bu beylerbeyliği Avrupa'ya yönelik fetihlerde en aktif rolü alıyordu. Bu durumda İslamiyet'in yayılmasında da aktif rolleri vardı. Bu özelliklerinden dolayı Osmanlıda bazı vezir-i azamlar aynı zamanda Rumeli beylerbeyi görevinde yürütmüşlerdir. Vezir-i azam

toplumsal yapısından farklı olarak bir sınıf daha meydana geldi. Feodal beyler bu kesimi kendi egemenlikleri altına almak istedilerse de bunu başaramadılar. Aralarında şiddetli çatışmalar oldu. Fakat feodal beyler amaçlarına ulaşamadılar. Sonradan feodal beylerle kral arasında çıkan anlaşmazlık ve çatışmalarda kent sakini olan ve kendilerine burjuva denilen kesim kralın yanında yer alarak konumlarını daha da güçlendirdiler. Özgür kentlerde artık burjuva sınıfı kendi tercihleriyle meydana getirdikleri bir hukuk, siyaset, kültür ve yaşam şekli istiyordu. Bu hayat şeklinin kurulabilmesi için burjuva sınıfının o zamana kadar var olan siyasi güçlerle mücadele etmeleri gerekiyordu. Bu güçler, feodal sistem içinde yer alan aristokrat sınıf ve kilise idi. Burjuvaların aristokrat sınıfın ve feodal beylerin nüfuzunu geriletmeleri, arzuladıkları hayat sistemini kurmaları açısından gerekiyordu. Bunu feodal beylerin güdümünde çalışan serfleri yanlarına alarak yaptılar. Emekçi sınıf yeni tercihini burjuvadan yana koyunca aristokrat sınıfın nüfuz alanı daraltılmış oldu. Bu ittifak kendini Fransız ihtilali ile gösterdi. Bu aşamadan sonra burjuva toplumun neredeyse bütün mekanizmalarında en etkili olan güç konumuna yükseldi.

Burjuva sınıfının yaşadığı bu süreç aynı zamanda siyasi muhalefetin gelişmesine neden oldu. Çünkü burjuva sınıfı aynı zamanda ekonomik olarak en etkili ve yüksek gelire sahip sınıftı. Buna bağlı olarak kendi ülkelerinde krala vergi veriyorlardı. Bu durumda burjuvalar kendilerine uygulanan vergi sistemlerini kendi çıkarlarına uygun hale getirmek için mücadele etmeye başladılar. Bu nedenle toplanan vergilerin doğru bir şekilde harcanıp harcanmadığı konusunda söz sahibi olmaları gerektiği şeklinde bir sonuç ortaya çıkıyordu. Nitekim İngiltere’de 1215 yılındaki meşhur ‘Magna Carta’ (Büyük Şart) olayı kral ile vergi verenler arasında bu içerikte bir sözleşmedir. Bu sözleşmenin temeli vergilerin doğru bir şekilde harcanmasını teminat altına almaktır. Vergilerin doğru bir şekilde harcanması talebi burjuva sınıfının siyasi erk üzerinde bir baskı unsuru olmasına neden oluyor ve aynı zamanda vergi politikasının pazarlık konusu yapılmasına sebep oluyordu. Bu şekilde burjuva sınıfı vergi ve benzeri konularda siyasi iktidarı etkilemek ve belirleyici olmak için siyasi faaliyetlerde de bulunmaya başladı. Bu durum burjuva sınıfının siyasi sürece, yasama faaliyetlerine katılmasını gerektiriyordu. Bu süreç Avrupa’da belirli aşamalardan geçerek şekillenmiştir.

İngiltere’de krallara danışmanlık yapma konumunda olmak üzere Witenagemot isminde bir parlamento bulunmaktaydı. Bu isim akıllı adamların toplantısı anlamına geliyordu. Witenagemot; kraliyet ailesi üyeleri, toprak sahipleri, başpiskoposlar, piskoposlar, rahipler, itibarlı kişiler ve kralın hizmetlilerinden oluşan ve yüzden fazla üyesi olan bir meclisti (Göz- Topateş, s:3). Bu meclis yasa yapımı, yargılama, dış ilişkiler ve vergilendirme konularında sınırlı yetkileri bulunan ve kralın davetiyle yılda birkaç kere toplanan bir meclisti. Witenagemot ile kral arasındaki ilişki resmi kurallara dayanmaktan öte bir güç ilişkisi niteliğinde idi. Kralların güçlü oldukları dönemlerde Witenagemot sınırlı yetkilerini dahi kullanamayan ve yalnız danışılan bir kurul olmaktan öteye gidemezken, kralların güçsüzlüğü Witenagemot’u etkin hale getirmiştir. 1066 yılında Fatih William’ın İngiltere’yi ele geçirmesi sonrasında Witenagemot’un işlevleri aynı kalmış, yalnız ismi Büyük Konsül ‘Great Council’ şeklini almıştır. Parlamento sözcüğünün ilk kullanımı ise III. Henry (1216-1272) dönemine rastlamaktadır. Fransızca “parlar” – konuşmak- kelimesinden türeyen parlamento, önemli kişilerin çeşitli sorunları tartışmak için yaptığı toplantı anlamına gelmekteydi. Özellikle 11. yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz krallarının etkin ve güçlü kişilikler olmasından ötürü parlamento 13. yüzyılın başlarına kadar İngiltere’de önemli bir siyasi kurum olamamıştır. Fakat bir zaman sonra parlamentonun güçlendiği ve birçok yetkileri kralla paylaşma konumuna yükseldiği görülmektedir. Dahası parlamentoda daha önceden kilise erkânı ve aristokrat sınıf yer alırken yeni süreçte burjuvalar da parlamentoda yer almaya başlayacaktı.

Nitekim demokrasinin beşiği sayılan İngiltere’de parlamentonun 1649’da kral I. Charles’ı yargılayıp idama mahkûm etmesi demokrasi süreci açısından tarihi bir adım olmakla birlikte aynı zamanda demokrasinin gelişmesine katkı yapan güçler açısından da bir fikir vermektedir. I. Charles 1625’te tahta çıktı. Krallık bu dönemde parasal sıkıntı içindeydi. Yeni kral vergileri artırmak istedi. Buna karşılık parlamento yetkilerinin artırılmasını istedi. Hatta yetkileri artırılmazsa, krala daha fazla vergi toplama hakkını tanımayacağını açıkladı. Charles bu talebi kabul etmedi ve parlamentoyu dağıttı. Ardından yasadışı vergi ve cezalar toplayarak para sağlamaya çalıştı. Fransa ve İspanya ile savaşa girişmesi halkın hoşnutsuzluğunun yoğunlaşmasına yol açtı. İngiliz ordusu Fransızların karşısında üst üste büyük

başarısızlıklara uğradı ve 1627'de yenik düştü. Bu koşullarda Charles 1628'de parlamentoyu yeniden toplamak ve parlamentonun sunduğu Haklar Dilekçesi'ni kabul etmek zorunda kaldı. Ama Avam Kamarası'nın muhalefetine kızarak parlamentoyu bir kez daha dağıttı ve 11 yıl boyunca parlamento kapalı kaldı. 1640'ta vergileri artırabilmek için parlamentoyu yeniden toplantıya çağıran I. Charles İskoçya ile başlayan savaşın sürdürülmesine karşı çıkan parlamentoyu yine dağıttı. İskoç ordusu tarafından yenilgiye uğratılan kral, yeni bir parlamento toplayarak 1653'e kadar sürecek olan Uzun Parlamento dönemini ilan etmek zorunda kaldı. Parlamento eline geçen bu fırsatı değerlendirerek, parlamentonun onayı olmadan kral tarafından kapatılmasını yasaklayan yasa tasarılarını kabul etti. Parlamento ile kral arasındaki mücadele devam etti. Sonunda 1642'de iç savaş çıktı. İç savaş I. Charles'ı destekleyenlerin yenilgiye uğramasıyla sona erdi. Savaştan sonra kral vatana ihanetle suçlanarak yargılandı ve 30 Ocak 1649'da idam edildi (Göz- Topateş, s:3). Bu sonuç aynı zamanda Avrupa'da demokrasinin taşıyıcı gücü olan burjuva sınıfının hayatın hemen her alanında hâkimiyeti ele aldığını göstermekteydi. Artık krallar parlamentoya karşı daha dikkatli olmak zorunda kalacaktı. Bu şekilde Avrupa'da kralların mutlakiyet idareleri feodal sistemin dışında kalan burjuva sınıfı tarafından sınırlandırılarak demokrasinin gelişmesine katkı sağlanmış oldu.

Avrupa'da demokrasinin en önemli aşamalarından biri I. Charles'ın parlamento tarafından idam edilmesidir. Bu olay bütün krallar için korkutucu bir etkiye neden olmuştur. Avrupa demokrasisinin en önemli diğer bir aşaması da Fransız ihtilalidir. Fransız ihtilali de işçi sınıfının desteğini alan burjuva sınıfı tarafından yapılmıştır. Fransa'da 1700'lü yıllarda toplumda çeşitli sınıflar vardı. Bu sınıflar, yüksek rütbeli din adamları, soylular, burjuvalar ve köylülerdi. Bu sınıfların arasında din adamları ve soylular sınıfı vergiden ve çalışmaktan muaf olan sınıflardı. Burjuvalar kendi mesleklerini icra ederler, fakat siyasal karar organlarında söz hakları yoktu. Aynı zamanda vergi verirlerdi. Köylüler ise çalışma konusunda burjuvalar kadar söz sahibi değildi. Çünkü bunlar kendi mesleklerini icra etmek değil, din adamları ve soylu sınıfa mensup olanlar için çalışırlar ve aynı zamanda vergi verirlerdi. Yani vergi ve hizmet işleri burjuvalar ve köylülere aitti. Fakat bu vergilerin nasıl harcanacağına vergi verenler değil kral, din adamları ve soylular karar vermekteydi. Bu dönemde kralın hiçbir sorumluluğu yoktu. Bütün bu durumlar

halkta büyük bir kin ve düşmanlığın birikmesine neden olmuştur. Bunlara ek olarak yukarıda bahsedilen İngiltere'deki I. Charles'ın parlamento tarafından idam edilmesi olayı Fransız avam tabakasını etkilemiştir. Aynı zamanda aydınlanma çağından dolayı burjuva sınıfına mensup aydınların yazdıkları eserler toplumda bazı konularda bilinçlenmeye neden olmuş ve ihtilal düşüncesinin pekişmesine neden olmuştur.

Avrupa'da aydınların kralın keyfiliklerine ve kayıtsızlıklarına karşı çıkmalarında Endülüs Emevi devletinin etkisi de göz ardı edilemez. Bu süreçte Avrupa'da aydınlanma öncesinde skolâstik düşünceden ve kilisenin fikir hürriyeti konusundaki tavrından dolayı akılcı düşünmenin önünde ağır engeller vardı. Kilisenin resmi ve ilan edilmiş düşüncelerine karşı çıkanlar engizisyon mahkemelerinde en ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydılar. Avrupa'da fikir hürriyetinin olmamasından dolayı toplumda kiliseye, soylu sınıfa ve krala karşı farklı düşüncelerin dile getirilmesi gibi bir hak söz konusu değildi. Bu zinciri, ticaretle uğraştıkları için çevre ülkelere ticaret amaçlı giden burjuva sınıfına mensup bulunan tüccarlar kırdılar. Burjuvaların gittikleri ülkelerde gördükleri ilim seviyesi onların farklı düşünmelerine ve bu düşüncelerini ifade etmelerine neden oldu. Bu çevre ülkeler ve medeniyetlerin başında ise Endülüs Emevi devleti gelmektedir. Endülüs Emevi devletinin(756-1492) kültürel ve toplumsal özellikleri Avrupa'daki ülkelerin Rönesans'ının en önemli etkeni olmuştur. Daha çok burjuvalar tarafından sözü edilen Emevi devletinden etkilenecek birçok eserler yazıldı ve bu eserler sonrasında Avrupa'da hem kültürel alanda hem toplumsal yapıda hem de kilisenin toplum içerisindeki konumunda büyük değişiklikler meydana getirdi. Bu sayede Avrupa'da hem Rönesans hem de reform hareketleri meydana geldi. Avrupa'nın bugün yaşadığı medeniyette Endülüs Emevi devletinin küçümsenemeyecek derecede etki ve izleri vardır. Avrupa'da bu çerçevede yazılan eserler toplumu da etkileyerek genel anlamda Avrupa aydınlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu eserler de Fransız ihtilalını tetikleyen amillerden biri olmuştur.

Fransa'da ihtilal öncesinde kral yeni vergiler koydu. Çünkü Fransa Amerikan Kolonileri'nin İngiltere'ye karşı verdiği özgürlük mücadelesine hem askeri hem de ekonomik destek vermişlerdi. Bundan dolayı ekonomi zayıflamıştı. Bunu gidermek için kral çareyi yeni vergiler koymakta gördü. Bu durum ihtilalı tetikleyici bir etki meydana getirdi. Nihayetinde köylülerin desteğini arkasına alan burjuva sınıfı isyan

etti. İsyân sonrasında meydana gelen siyasal düzen dünyanın her tarafına yayılan etkiler meydana getirdi.

Fransız ihtilalından sonra Milliyetçilik ilkesi bir akım şeklinde yaygınlaşmaya başladı. Eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramlar toplumlar arasında yaygınlaşmaya başladı. İnsan hakları ile ilgili sorunlar toplumlar arasında daha fazla gündem oluşturmaya başladı. Bu etkiler genelde dünyanın her tarafında yankı bulurken Avrupa'nın hemen yanı başında bulunan Osmanlı devleti de bu gelişmeden oldukça etkilendi. Osmanlıyı en çok etkileyen, Fransız ihtilalının milliyetçilik ile ilgili sonuçlarıydı. Gerçi milliyetçilik bütün çok uluslu imparatorlukları olumsuz etkilemişti. Osmanlı devleti içinde de birçok din ve etnik köken mensubu milletler yaşamaktaydı. Avrupa devletleri Osmanlı'nın toprakları üzerindeki Hıristiyan unsurları Osmanlıya karşı kışkırtıyorlardı. Temel aldıkları düşünce Fransız ihtilalının ürünü olan özgürlük ve milliyetçilikti. Bu çerçeveden hareketle Osmanlıdaki, özellikle de balkanlardaki, toplumlar çeşitli kışkırtmaların neticesinde isyan etmeye başladılar. Bu tür faaliyetlerin etkisiyle ülke sürekli toprak kaybetmeye başladı. Balkanlardaki topluluklar birbiri ardınca Osmanlıya karşı bağımsızlık hareketlerine giriştiler.

Osmanlı bir taraftan isyan eden bu milletler sorunuyla meşgul olurken diğer taraftan Osmanlı aydınları arasında da Fransız ihtilalının etkileri görülmekteydi. Ondan da önce bizzat padişahlar bile bu etkilerden uzak kalamamışlardır. Çünkü 1789'da tahta geçen Osmanlı padişahı III. Selim başta askerlik olmak üzere çeşitli alanlarda reformlar yaptı. Askeri reformlar Fransız ihtilalı sonrasında askeri başarılar elde eden Fransız ordusundan mülhemdi. Çünkü III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid ordusunun Fransa'da ihtilal sonrası kurulan 'Nouvel Ordre' ordularından esinlendiği bazı tarihçiler tarafından dile getirilmektedir (Akşin, 1994: 24). Devam eden süreçte Osmanlı yönetim sisteminde gittikçe Avrupai bir sistemin kurulmaya başlandığı görülmektedir. 1827 yılında Mekteb-i tıbbiye, 1834'te Mekteb-i harbiye, 1859'da Mekteb-i mülkiye kuruldu (Akşin, 1994: 27). Bu okullar batı tipinde eğitim veren kurumlardı. Bu okullardan mezun olan tıbbiyeliler, harbiyeliler ve mülkiyeliler sonradan Osmanlıda meydana gelen Jön Türk hareketinin önemli unsurlarından biri olacaklardı. Zaten Jön Türk hareketinin fikir yapısının Fransız ihtilalından etkiler taşıdığı bilinen bir husustur. Sözü edilen Avrupai okulların açılmasıyla birlikte

Osmanlıda aynı zamanda düşünce özgürlüğünün tartışma konusu olduğu görülmektedir. 1860 yılında Osmanlıda ilk resmi olmayan gazete çıkarıldığında kısa bir dönem sonra basını baskı altına alan matbuat nizamnamesi düzenlenecekti(1864). Buna karşı düşünce özgürlüğünü savunanlar çeşitli örgütsel faaliyetlere giriştiler. Jön Türk hareketi daha görünür hale geldi. Osmanlıda bu hareket merkezi otoritenin ağır baskısına maruz kalınca padişahlık bürokrasisi içerisinde yer alan bazı paşaların yardımıyla Avrupa'nın çeşitli ülkelerine giderek oralarda faaliyet göstermeye başladılar. Bu arada hem fikirlerini neşrederlerken diğer taraftan Avrupa'nın düşünce yapısından da etkileniyorlardı. Jön Türk hareketinin içindeki pozitivist anlayışta olan kesimin düşünce yapısı Avrupa'dan aldıkları din karşıtı tutum ile ilgiliydi. Kilisenin düşünce üzerinde kurduğu baskı Avrupa'da aydınların kiliseye ve daha da ötesi dine karşı bir tutum geliştirmesine neden oldu. Avrupa'nın özgürlük hareketlerinden etkilenen Osmanlı aydınları Avrupa'nın din karşıtı tutumunu aynen Osmanlıya da tatbik ettiler. Bu tip Osmanlı aydınlarında katı bir pozitvizmin etkileri görülmektedir.

Yukarıda Avrupa'daki demokrasi çabaları incelenirken değinildiği gibi bu kıtada krala, kiliseye ve soylulara karşı verilen özgürlük ve eşitlik mücadelesinde ekonomik nitelikleri ön plana çıkan burjuva sınıfı ve alt tabakayı oluşturan köylülerin etkili olduğu görülmektedir. Fakat Osmanlı meşrutiyet hareketleri için durum aynı değildir. Osmanlıdaki mutlakiyete karşı verilen mücadele ekonomik nitelikte bir kesim olan burjuvalar tarafından değil, daha çok bürokratik nitelikleri ön planda olan bir kesim tarafından verilmiştir. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden bir tanesi Osmanlıda burjuva sınıfının oluşmasına neden olacak toplumsal ve dini gerekçelerin olmamasıdır. Bir doğu toplumu olan Osmanlıda burjuva sınıfının oluşmasına neden olan gerekçeler bulunmamaktaydı. Bu nedenle Avrupa'daki gibi toplumun diğer kesimlerinden farklılaşacak bir toplumsal birim olarak burjuva sınıfı denilebilecek bir sınıf yoktu. Burjuva sınıfını meydana getiren toplumsal gerekçelerin olmaması genel anlamda doğu toplumlarını, özel anlamda ise Osmanlı coğrafyasını Avrupa'dan farklılaştırıyordu. Avrupa, burjuva sınıfı mensuplarının kıtanın dışına çıktıkları zamana kadar, kendi içinde kapalı bir toplumsal yapıya sahipti ve bu yapı feodal bir nitelikte idi. Fakat aynı dönemde İslam coğrafyası toplumsal barış, ekonomik ve sınıfsal denge itibariyle diğer dünya medeniyetlerinden

daha ileride bir düzeye sahipti (Fuller, 2004: 35-36). Bu durumda ticaret için başka ülkelere giderek o ülkelerdeki toplumsal yapıya imrenmek için herhangi bir örnek bulunmamaktaydı. Dolayısıyla Müslüman tüccarlar daha çok, etkilenen değil etkileyen konumundaydılar. Yani Avrupa'da bulunan ticaret ehli kimseler başka coğrafyalarda bulunan bazı medeni özellikleri alıp kendi ülkelerine getirmişlerken, İslam coğrafyasında ticaretle meşgul olan tüccarlar gittikleri yerlere İslam medeniyetini de götürmüşlerdir.

Osmanlı coğrafyasında burjuva sınıfının bulunmamasının diğer bir nedeni batının genel karakteri ile ilgilidir. Batı doğuya göre daha felsefi düşünen, kişisel çıkarı genel çikardan daha önemli gören ve milli çıkarı evrensel çikardan daha önemli gören bir karakter arz etmektedir. Bu duruma Max Weber de işaret etmektedir. Max Weber burjuvaziyi batı toplumuna has bir olgu olarak ifade etmiştir (Duran, 1995:4). Felsefecilerin genelde batı dünyasından gelmiş olması ve Peygamber ve bilge kişilerin daha çok doğuda gelmiş olması batı ile doğu arasındaki fark açısından bize önemli ipuçları vermektedir. Doğuda din hissini felsefi düşünceden daha ağır basması, doğu toplumlarında sınıfsal olarak kendi çıkarları için şiddetli mücadelelere girecek bir burjuva sınıfının oluşmasına imkân tanımamıştır.

Doğu toplumlarında burjuva sınıfının oluşmamasının diğer bir nedeni doğrudan İslam dini ile ilgilidir. İslam dininin Müslüman toplumu arasında yerleştirdiği ahlak kaideleri ekonomik olarak sınıfsal bir burjuva kesiminin oluşmasına engel olmuştur. Çünkü İslam dini getirdiği kaideler açısından avam tabakasını ve fakirleri havas tabakasına karşı himaye eden bir niteliğe sahiptir. Zekâtın İslam'ın şartlarından biri olması ve faizin haramlığı kuralı gibi hükümler aynı zamanda burjuva sınıfının bir üst sınıf olarak oluşması ve farklılaşmasını engellemiştir. İşverenlerin emek gücünden istifade ederken uymak zorunda olduğu kurallar ekonomik olarak sınıflar arası uçurumların olmasına mani olmuştur. Dolayısıyla İslam dininin doğu toplumu üzerindeki etkilerinden dolayı burjuva sınıfının meydana gelip de despotizmle mücadelesini gerektirecek bir yapılanma sözü konusu olmamıştır. Çünkü İslam dininin kuralları burjuvaya karşı avam tabakasını koruyan bir niteliğe sahiptir.

Bu durumda doğu toplumunda bilhassa Müslüman toplumunda despotizmle mücadele ekonomik kaygılarla olmamıştır. Burada din âlimlerinin tarikat pirlilerinin

devreye girerek toplumu istibdatçı idarelere karşı müdafaa ettiği görülmektedir. Nitekim Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı azam bu tür gerekçelerle zindana düşmüş hatta işkence görmüştür. Hanbelî mezhebinin kurucusu olan Ahmet ibn-i Hanbel aynı şekilde zamanının baskıcı yönetimlerine karşı mücadele etmişlerdir. İslam tarihinde bu şekilde olan yüzlerce örnekler mevcuttur. Yani batıda burjuva sınıfının ekonomik çıkar kaygıları ile mutlakıyete karşı verdikleri mücadeleyi doğuda din âlimleri dini gerekçelerle vermişlerdir. Burada yine İslam dininin, Hıristiyanlıktan farklı olarak, avam tabakasını havas tabakasına karşı koruyan niteliği despotizmle mücadele eden din âlimleri için referans olmuştur.

Bütün bu etkenler Osmanlıda verilen meşrutiyet ve hürriyet mücadelesinin neden daha çok bürokratik kesimlerce, batıda ise burjuva sınıfınca verildiğini de izah etmektedir. Sonuçta Osmanlı coğrafyasında verilen hürriyet mücadelesinde meclisleşmenin yönü halktan idareye doğru değil, idareden halka doğru gelişen ve yönetim tarafından halka verilen bir imkân olarak gerçekleşmiştir. Batıda ise meclisleşme şekli halktan idareye doğru gerçekleşmiştir. Aradaki en önemli fark batıda ekonomik kaygıları ön planda olan burjuva sınıfı etkili olurken doğuda dini özelliği ön planda olan ulema kesimi ön plana çıkmıştır. Fakat bu durumdan hareketle doğudaki hürriyet mücadelelerinde halkın yer almadığı şeklinde bir sonuç çıkarılmamalıdır. Çünkü Osmanlı toplumunda halk ile padişah arasında zımni bir sözleşme mevcuttu (Elibol, 2009: 32). Bu sözleşmeye göre halkın tepkisi padişaha ya ulema kesimi tarafından veya tımar sisteminden dolayı halk ile iç içe olan askeri kesim tarafından iletilmiş oluyordu. Bu süreci Şerif Mardin şu şekilde anlatmaktadır: “Kuran’ın “*iyiliği emredin kötülüğü yasaklayın*” mealindeki ayeti daha çok siyasî bir içerik taşımaktadır. Bu sebeple ayet, iyiliği emretmeyen hükümdarın meşruiyetinin tartışılabileceğini ima etmektedir. Nitekim İslamî adalet sisteminin başı olan padişahın, halka karşı adaletsizliği ya da tebanın yönetimden şikâyetleri görüldüğünde, mekanizma harekete geçer, önce halk arasında sızlanmalar başlar, sultanın ya da yönetici memurların kötülükleri dedi-kodu şeklinde ortalığı kaplar, daha sonra ulema vaazlarla devreye girerdi. Genel rahatsızlığı iğnelemeler yoluyla yayar ve kampanya şiddetlenirdi. Daha sonra, zaten halk ile içi içe olan yeniçeriler halkın istek ve şikâyetlerini çoğu zaman sert bir şekilde yönetime bildirir ve kampanyanın son safhası olan yönetici ve padişahların uyarılması işi gerçekleştirirdi”

(Elibol, 2009: 32). Montesquieu'nun doğu toplumlari için ifade ettiği 'doğu despotizmi' düşüncesi bu nedenle doğru değildir. Nitekim Montesquieu'nin yaşadığı döneme yakın Fransa'nın Osmanlı elçisi olan Count de Choiseul-Gouffier 1786'da Montesquieu'yü cevaplarcasına bir mektup yazacak ve şöyle diyecekti: "Burada işler Fransa'daki gibi yürümüyor; kral tek efendi değil; burada ulemayı, kanun adamlarını, yüksek devlet adamlarını ve artık o görevlerde olmayanları da ikna etmek mecburiyeti vardır" (Armağan, 2010). Yani Osmanlıda padişah batıdaki gibi mutlak yetkilerle donatılmış değildir. Padişah ile birlikte söz hakkına sahip birçok etken vardır. Bunların başında da doğunun en karakteristik özelliğini ifade eden din olgusudur ki padişahların üzerinde en etkili kimselerin din âlimleri veya şeyhüliislamların olması bunu doğrulamaktadır. Ayrıca halkın tepkilerine duyarlı askeri kesim de padişahın yetkilerini sınırlandırmaktaydı. Ulemanın ve askerin padişahlar üzerinde bu kadar etkili olmasının nedeni din âlimlerinin halk üzerindeki etkilerinden ve askeri kesimin halk ile iç içe olmasındandı. Ulema dini kimliğinden dolayı halkı etkilemekte, asker ise halkın tepkilerine duyarsız kalmamaktaydı. Dolayısıyla bu kesimlerin etkinlikleri de halktan gelmekteydi. O halde doğuda padişahların mutlak bir despotizm uyguladıkları şeklindeki düşünce doğru değildir. Cemil Meriç'in dediği gibi Montesquieu doğu despotizminden söz ederken 'düşünmez ki despotizmin âlâsı, perestişkârı olduğu İngiltere'de ve tebaası bulunduğu Fransa'dadır. Montesquieu ne beyzadelerin dillere destan zulümlerini, ne isim hanesi açık tevkif emirnamelerini hatırlar. Bu şaşkın toprak ağasının hakkımızdaki türrehatı(saçmalıkları) sadece gülünçtür' (Meriç, 1996:192). Ne yazık ki Montesquieu'nun doğu despotizmi düşüncesi ölkemizdeki akademi çevrelerinde geniş kabul görmüştür. Bu durum batılılaşma düşüncesinin zihinlerimizi iğdiş ettiğinin çok önemli bir göstergesidir. Buna karşılık muhakkak bir farklılığa değinmek gerekiyorsa o da; despot idarecilere karşı mücadele verenlerin batıda burjuva sınıfı olmasına karşılık, aynı görevi doğuda ulema sınıfının gördüğüdür. Doğuda idareciler din konusunda toplum arasında öne çıkmış kişilerin halkın üzerindeki etkilerinden ve nüfuzlarından çekinmişlerdir. Din âlimlerine karşı gösterilen bu tavır onların halk üzerindeki etkilerinden dolayıdır. Halk ise idarenin zulümlerine karşı durma görevini ulemaya havale ederek idareye karşı ulemanın yanında durmayı tercih etmiştir.

Batıda kralın yetkilerinin meclisle sınırlandırılmasına karşılık doğuda padişahın yetkilerinin kamu bürokrasisine kaymasının –özellikle son dönem Osmanlısı açısından- diğer bir nedeni Osmanlıdaki batılılaşma hareketlerinin karakteristik yapısıyla ilgilidir. Batıda yaşanan Rönesans, Fransız ihtilalı ve sanayi devrimi sürecinin Avrupa'ya askeri başarılar olarak yansması Osmanlı açısından yanlış algılandı. Avrupa'nın askeri başarılar olarak Osmanlı'nın önüne geçmesi Osmanlı'nın batılılaşma ve modernleşmeye askeri ıslahatlar çerçevesinden bakmasına neden oldu. Hâlbuki Avrupa'nın askeri olarak yakaladığı sonuç, öncesinde yaşanan süreç ile ilgili idi. Osmanlı ise askeri olarak batılılaşmayı ve batının kurumsal yapısını olduğu gibi almayı geri kalışının çözümü olarak gördü. Bu durumda askeri güçlenmeye ve batılı kurumların niteliklerini almaya hak etmedikleri kadar bir önem atfetmeye neden oldu. Batılılaşmak için askeri reformlar yapıldı. Avrupa'da eğitim görmüş askerler geleneksel Osmanlı ordusu içerisinde öne çıkmaya başladı. Ayrıca Modernleşme çabaları çerçevesinde açılan Avrupai ve askeri nitelikteki okullarda mezun olanların Osmanlı ordusu içerisindeki sayısal çoğunluğu arttı. Avrupai tarzda eğitim gören askeri okul mezunları Avrupa'nın yaşadığı dönüşümü tepeden inme askeri ve idari yöntemlerle Osmanlıda da yapmayı düşündüler. Modernleşmenin genel havasının onlara verdiği konum bu durumun yeterince sorgulanmasına mani oldu. Böylece padişahın geleneksel yetkilerine karşı Avrupai tarzda düşünen modernleşmeci bürokrasi arasında bir mücadele başlamış oldu. Bu durum aynı zamanda padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasında askeri bürokrasinin anormal bir şekilde güçlenmesine neden oldu. Padişahın yetkilerine ve geleneksel sisteme karşı verilen mücadelede modernleşme hareketlerinin doğrudan dünyevi sonuçları öne çıkarılarak bu hareketlerin halk tarafından benimsenmesine mani olundu. Çünkü daha önceden değinildiği gibi doğu toplumlarının en önemli karakteristik özelliği din hissini ağır basmasıdır. Dolayısıyla bir düşüncenin doğu toplumları arasında yaygınlaşabilmesi için dini bir referansla hareket edilmelidir. Osmanlı'nın son dönem aydınlarının –Jön Türk Hareketi- yürüttüğü hürriyet hareketlerinin toplum arasında gerektiği gibi yankı bulmamasının nedeni sürdürülen mücadelenin dini bir temadan uzak bir şekilde sürdürülmesidir. Hatta sürdürülen mücadelede sonradan pozitivist öğeler dini öğelerden daha ağır basmaya başlamıştır. Hürriyet mücadelelerindeki pozitivist karakter söz konusu modernleşme hareketlerinin Avrupai niteliğinden

kaynaklanmaktadır. Çünkü Avrupa’da kilise demokratik mücadelelerin karşısında yer almış ve özgür düşüncüyü baskılayan bir geçmişe sahip olmuştur. Bu durum Avrupa’daki modernleşme sürecinde kilisenin ve dolayısıyla dinin de sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Batı modernleşmesinin bu özelliği bizdeki modernleşme hareketlerinin de kendilerini dinin karşısında konumlandırmasına neden olmuştur. Çünkü bizdeki modernleşme yerli dinamiklerin etkisiyle değil daha çok Avrupai bir etki ile hareket etmiştir. Bizdeki modernleşmenin bu din karşıtı tutumu aynı zamanda sözü edilen hürriyet mücadelelerinin topluma yeterince mal olmasına engel teşkil etmiştir. Bu da halkın hürriyet mücadelelerine katılarak meclisleşme oranını düşürerek padişahın yetkilerinin batı modernleşmesi ile şekillenen kamu bürokrasisine geçmesine neden olmuştur.

Osmanlıda modernleşme sürecinin önemli adımları olarak ifade edilebilecek olaylar bulunmaktadır. Bu olaylar bazı yönleriyle birbirinden farklılaşsa da aynı sürecin bir devamı niteliğindedirler. Osmanlıda yenilik hareketlerinin III. Selim(1789-1808) zamanında başladığı genel kabul görmüştür. III. Selim’in yenilik hareketleri daha çok askeri alanda idi (Akgündüz, 1999:230). Sonradan meydana gelen modernleşme çabalarında da askeri reformlar önde olmakla birlikte bazı idari ve toplumsal düzenlemelerin yapıldığı göze çarpmaktadır. III. Selim’in zamanındaki yenilik hareketlerinin geleneksel orduyu geri plana ittiği ve yeniçeri ordusunun yerine Nizam-ı cedid ordularını ikame ettiği ve dolayısıyla dine muhalefet ettiği gerekçesiyle 1808’de tahttan indirildi ve şehit edildi. Bu süreçte Osmanlıda hem ordu sistemi bozulmuştu hem de merkezi yönetim oldukça zayıflamıştı (Akşin, 1994: 26). Merkezi idarenin zayıflaması derebeylik yönetimlerinin eyaletlerde güçlenmesine merkeze olan bağlılıklarının azalmasına neden oldu. Bu durum Osmanlı devletinin geleceğini tehdit ediyordu. Buna son vermek ve III. Selim’in tahttan indirilmesi sonrasında meydana gelen düzensizliği tamir etmek amacıyla padişah II. Mahmut ile ayanlar arasında Sened-i ittifak anlaşması düzenlendi.

2.1.1.2.2. Sened-i ittifak

Osmanlıda 1700’lü yılların sonlarında merkezi otorite zayıflamıştı. Buna bağlı olarak bir yönetim boşluğu meydana gelmişti. Bu boşluk her eyalette veya sancakta merkeze bağlı olarak yönetime atanan ayanlar tarafından dolduruluyordu. Bu arada bu eyalet beylerinin kendi aralarında da çeşitli çekişmeler mevcuttu. Merkezi

otoritenin zayıflayarak her yönetim biriminin bağımsız hareket etmesi, keyfi vergiler koyması ve keyfi asker toplaması yönetim açısından kaos meydana getiriyordu. Her eyalet ve yönetim birimi bağımsız bir yönetim olarak hareket ediyordu. Bu şekilde devlet otoritesi görünmez olmuştu. Hatta bazı yerlerde bu durum o kadar ileri gitmişti ki Osmanlı devletinin emirleri bu yönetim birimlerinde geçerli sayılmamaktaydı. Örneğin Bilecik Derebeyi Kalyoncu Mustafa padişahın fermanını dinlememekle beraber padişahın fermanı getirenleri de azarlamıştı (Akgündüz, 1999: 240). Bu durumda merkezi otoritenin tekrar tesisi edilmesi gerekiyordu. Sened-i ittifakın temel düzenleme gerekçesi buydu.

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa kendi başına hareket eden bu ayan ve derebeylerinin tekrar itaat altına alınması için İstanbul'da umumi bir meşveretin yapılmasını kararlaştırdı. Meşverete merkeze bağlılığı problemlili olan ayanlar ve benzerleri sadrazamlık adına davet edildiler. Sözü edilen ayanların davet ile böyle bir meşverete katılmaları zor olsa da davetin sahibi olan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşanın kendisi de bir ayan olduğu için ve samimi olarak devletin nizama sokulmasını hedeflediği için ayanların İstanbul'da toplanması mümkün olabildi (Pamir, 2004: 73). Alemdar Mustafa Paşa'nın davetine itibar etmeyenler de olmuştur. Özellikle Alemdar'ın rakibi durumundaki Bulgar ayanları, ayrıca Vehhabi tehlikesini bertaraf etmek üzere atanan Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Anadolu ve Arap illerinin uzak bölgelerinde bulunan ayanlar İstanbul'a gelmemişler, Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ın nüfuzlu ayanı Tepedelenli Ali Paşa ise sadece bir temsilci göndermekle yetinmiştir (Pamir, 2004: 74).

Ayanların davet edilmesinden sonra hükümet yapılacak işleri ve ittifak senedini hazırlamak üzere birçok kez toplanmış ayanlarla resmî toplantı öncesinde İstanbul dışındaki mesirelerde bir araya gelinerek anlaşmaya zemin hazırlayıcı istişarelerde bulunulmuştur. Bütün bu görüşme ve hazırlıkları müteakip Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın başkanlığında ve ayanların katılımıyla bir toplantı (Meşveret-i Amme) düzenlenmiştir. Merkez temsilcisi olarak toplantıya katılan ayanların sayısı taşradan gelen ayanlardan daha çok olmuştur (Pamir, 2004: 74). Alemdar Mustafa Paşa Meşveret-i Amme'yi açarken yaptığı konuşmada, öncelikle Yeniçeriliğin geri kalması ve yeniden düzenlenmesi gerekliliği üzerinde durmuş, daha sonra da siyasi birlik mesajı vermiştir. Ardından Alemdar'ın önerileri oturuma

katılanlar arasında tartışılmış ve varılan kararlar ‘Sened-i İttifak’ (7 Ekim 1808) adı verilen bir protokol hazırlanmasına karar verilmiştir (Akgündüz, 1999:240). Sened-i İttifak’ın kararlarına baktığımızda genel olarak bozulan idari yapının tekrar tesis edilmesinde ayanların merkeze bağlılığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca asker toplamada merkeze bağlı kalınması, vergi toplamada düzenli ve merkeze bağlı olarak hareket edilmesi, sadrazamın kanun çerçevesinde olan emirlerinin yerine getirilmesini, can ve şahıs dokunulmazlığının sağlanması, İstanbul’da bir isyan olursa ayanların ne yapacağı gibi konular karara bağlanıyordu. Sened-i ittifak bir başlangıç bölümü, yedi maddeli sözleşme ve bir zeyilden meydana gelmektedir. Sened-i İttifak’ın maddelerine bakıldığında özetle şunlar söylenebilir:

Birinci şart: Bu maddede Padişahın "devlet-i ebed müddetin" kutbu olduğundan söz edildikten sonra, gerek padişahın şahsına, gerekse saltanata "cümlemizin müteahhid ve zamin" olması; yani saltanata bağlı kalmayı taahhüt etmesi, yüksek devlet görevlileri, hanedan ya da ocaklardan söz ve eylemle ihaneti görülenlerin soruşturmadan sonra müttefikan bastırılması öngörülmüyordu. Bu tür bir davranışa yanaşmayanlar da bu yönde zorlanacaklardı. Burada padişahın ve padişahlığın güçlendirildiği, öte yandan ihanet durumunun soruşturmaya bağlı kılınarak bir tür güvence sağlanmak istendiği görülmektedir (Pamir, 2004: 75).

İkinci şart: Devleti güçlendirmek için memleketlerden yazılan askerin, toplantılarda kararlaştırıldığı üzere, ‘verilen nizama göre’ devlet askeri olarak yazılması ve ‘tekmili’ ve sürekli kılınması, aleyhinde söz söylenmemesi ve ocaklar tarafından muhalefet edilirse bastırılması, memleketin neresinde düşman ortaya çıkarsa çıksın, toptan ve hızla karşı konulması öngörülmüyordu. Bundan anlaşılıyor ki, gerek merkezin, gerekse hanedanın topladığı asker devlet askeri sayılacak ve belirli bir usule göre yetiştirilecekti. Ocakların muhalefet olasılığından söz edilmesi bunların yeni usul asker olacaklarını belli ediyor. Önceden nizam-ı cedit ordusu kurulduğunda yaşanan sıkıntıların yeniden yaşanabileceği öngörülmüyor. Bunun diğer bir ifadesi, merkezle birlikte bütün ayanların Nizam-ı cedit ordusu ya da benzeri askerler yetiştireceğidir

Üçüncü şart: Devlet vergilerinin düzenli toplanması ve olduğu gibi merkeze ulaştırılması, ayrıca Padişah emirlerinin uygulanması kabul ediliyor, Padişaha karşı çıkanların "bil ittifak tedibi" öngörülmüyordu. Bu maddede daha önceden padişahın

fermanına duyarsız kalan ayanlara atıfta bulunuluyor ve bunun tedbiri alınıyor (Akşin, 1992: 116)

Dördüncü şart: Bu madde, sadrazamın, yani burada Alemdar Mustafa Paşanın durumunu hem ayanlara karşı, hem de devlet adamları ve Padişaha karşı pekiştirecek bir maddedir. Padişahın bütün buyruklarının öteden beri "Makam-ı Vekâlet-i Mutlaka" olan Sadrazamdan çıktığı, her konunun ona sunulması gerektiği ve Sadrazamın söylediklerini yapmak zorunluluğu hatırlatılıyordu. Ayrıca hiçbir görevli, başka görevlinin işine karışmayacaktı. Bununla birlikte sadrazama da bir sınırlama getiriliyordu. O da kanuna ve yükümlülükler aykırı davranmayacak, rüşvet almayacak, yolsuzluk yapmayacak, iftira etmeyecekti. Bunları yaparsa, "bil ittifak men'i" yoluna gidilecekti (Pamir, 2004: 75).

Beşinci şart: Bu madde, can ve şahıs dokunulmazlığı maddesidir. Hanedan (yani büyük ayanlar) ve ayan ile vükela ve rical (devlet görevlileri) bu konuda birbirlerine kefil olmaktadır. Sened-i İttifaka aykırı bir hareketi ortaya çıkmadıkça ne devletten ne de diğer hanedanlardan, bunlardan birine bir kötülük gelmeyecek, geldiği takdirde diğerleri birleşip bunu önleyeceklerdir. Hanedan başları öldüğünde, hanedanların devamını vükela sağlayacaktır. Hanedanlar aynı biçimde yönetimleri altındaki ayanlara ve ileri gelenlere güvence sağlayacaklardır. Ayanlardan biri suç işlemişse, yapılacak soruşturmada ve sadareten izin aldıktan sonra, yerine bir başkasını seçeceklerdir. Ayrıca kimse kendisine havale edilen yerin dışında bir karış yere el atmayacak, atarsa, hep birlikte önüne geçilecektir. Fukaraya zulmedenler ve adaletin uygulanmasını önleyenler cezalandırılacaktır. "Hasbel beşeriye" suç işleyenlere ceza verilebilmesi için suçun "cümle indinde taayyün" etmesi gerekmektedir. Yani suç sabit olduktan sonra cezalandırılmalıdır. Dikkat edilirse bu hüküm Tanzimat'tan 31 yıl önce siyaseten katil usulüne son vermektedir. Ne devlet adamları, ne de ayanlar "cümle indinde" suçluluk ortaya çıkmadıkça cezalandırılmayacaklardır. Yine göze çarpan husus, bir muhakeme sürecinden söz edilmemesidir. Belki de suçun cümle indinde taayyün etmesi, muhakeme edilmekten daha güvenceli görülüyordu. Metin olarak hayli uzun olan maddede fukaranın da gözetildiği görülüyor. Ne var ki bu, çok kısa bir cümlecikle adeta geçiştirilirken, esas ağırlığın devletlileri ve ayanları korumaya verildiği dikkati çekmektedir (Akşin, 1992:116).

Altıncı şart: İstanbul'da ocaklarda herhangi bir fitne ve fesat çıkarsa, bütün hanedanların, izin alma gereği olmaksızın, bu kente gelip ayaklananların ocaklarını kaldırması, eğer sınıf ise sınıflarını kaldırması, ilgili kişilerin dirlik ve esamelerinin iptali ve soruşturma sonucunda idam edilmeleri hanedan ve memalik ileri gelenleri tarafından kararlaştırılmıştır (Pamir, 2004: 77). Vaka-yı Hayriye'den 18 yıl önce, böylesine resmi bir belgede ocakların ya da sınıfların, ayaklanırlarsa, kaldırılabilirleri tehdidi açıkça öne sürülmekteydi. Böyle bir ayaklanma durumunda merkez makamlarından bir şey yapmalarının beklenmediği, düşünülen tek yaptırım ayanların harekete geçmesi olduğu anlaşılıyor

Yedinci şart: Bu maddede fukara ve reayanın korunmasının esas olduğu belirtildikten sonra, hanedanın ve ayanın asayişe ve halkın vergileri konusunda "hadd-i itidale" uymaları yani dengeli olmaları gerektiği söyleniyordu. Buna göre, zulüm olmaması için vergiler vükela ve hanedanlar arasında görüşülecek ve nasıl karar verirse uygulamanın sürekli o yönde olmasına dikkat edilecekti. Bir de denetim mekanizması getiriliyordu. Hanedanlar bu konuda birbirlerine nezaret edecekler, zulüm olursa devlete haber verilecek ve ittifakla önlenmesine çalışılacaktı (Akşin, 1992:117).

Sened-i İttifak'ın maddelerinden sonra son bölüm olarak zeyl adlı bir başlık vardır. Bu bölümde söz konusu senedin uygulama şartları bulunmaktadır. Yeni atama ile gelenlerin Sened-i İttifak'ın hükümlerine nasıl uyacakları bu zeylde açıklanmıştır. Buna göre bundan böyle Sadaret ve Meşihata atanalar, göreve geldiklerinde Sened-i İttifak'ı imza edip harfiyen uygulayacaklardır. İmzada gecikme olmamasını sağlamak Divan-ı Hümayun Beylikçisine ait bir görev olacak ve bu usul Divan-ı Hümayun kalemine kaydedilecekti. Sened-i İttifak'ın suretleri gerekenlere ve bu arada Padişaha verilecek, o da her zaman yürütülmesi için bizzat nezaret edecekti.

Sened-i İttifak'ın altında en önce sadrazam olmak üzere, Şeyhülislam, Nakib'ül-Eşraf, Kazaskerler, Anadolu Beylerbeyi, İstanbul Kadısı, Defterdar, Yeniçeri Ağası, Sadaret Kethüdası, Umur-u Bahriye Nazırı, Reisül-Küttab, Cabbarzade Süleyman, Kara Osman zade Ömer, Sirozlu İsmail ve Çirmen Mutasarrıfı Mustafa gibi ayan ve devlet ricalinin imzası vardı (Akgündüz, 1999:241).

Sened-i İttifak bazı etkili millet temsilcileri ile devletin temsilcileri arasında yapılan bir sözleşme niteliğindedir. Bu özelliği ile Sened-i İttifak meclisleşme

sürecinin önemli adımlarından biri olarak görülebilir. Ayrıca merkezi otoritenin taşra temsilcileri ile meşveret etme usulüne yeni bir boyut kazandırılmış olmaktadır. Daha önceden var olan divan teşkilatının yerini yeni dönemde ayan meclisi şeklinde görev yapan Sened-i İttifak dolduracaktır.

Sened-i İttifakın yapıldığı dönem aynı zamanda II. Mahmut'un tahta çıktığı seneydi. II. Mahmut tahta geçtikten sonra Osmanlı devlet sisteminde birçok değişikliğe imza attı. Bu değişiklikler daha çok Avrupa kaynaklıydı. Osmanlı tarihi içerisinde modernleşme çabalarının en yoğun olduğu dönem II. Mahmut dönemiydi denilebilir. Fakat sözü edilen modernleşme faaliyetleri daha çok şekilsel değişikliklerden ibaretti. Batının yakaladığı teknolojik ilerlemenin alınması için çaba gösterilmek yerine daha çok Avrupa'nın gündelik hayatları taklit edilmeye başlandı. Diğer bir ifadeyle 'ileri' olanların şekilsel hayat tarzlarının taklit edilmesiyle ilerleneceği şeklinde bir algı ile hareket ediliyordu. Bu durum bizim o dönemden sonraki yaşadığımız modernleşme serüvenimizin yapısal özelliğini ifade etmektedir. II. Mahmut sözü edilen değişiklikleri yapmakla birlikte diğer taraftan Osmanlı devlet sisteminde yeni bir döneme karşılık gelen Tanzimatın alt yapısını hazırlamış oluyordu. Tanzimat Osmanlıda siyasi bir reformu ifade etmektedir.

2.1.1.2.3. Tanzimat-ı Hayriye

II. Mahmut 1839 yılında vefat edince yerine 16 yaşındaki büyük oğlu I. Abdülmecit geçti. I. Abdülmecit yaş olarak daha küçük olduğu için fiiliyatta devleti o dönem bürokrasisi yönetti. Bu dönemin öne çıkan en önemli devlet adamı Mustafa Reşit Paşa idi. I. Abdülmecit döneminin ilk yılında Tanzimat fermanı ilan edildi. Bu ferman ile yeni bir dönem başlamış olacaktı.

Tanzimat kavramı Tanzim'in çoğulu olup sözlükte; "dizmek, dizilmek; bir şeyi yapıp-yakıştırmak; yoluna koymak, anlamındadır. Osmanlı yönetim sistemi açısından nizamsızlığın giderilmesi, bozulan askerî ve idari yapının düzensizliğini gidermek, memleketi bir disiplin altına almak, kanunları hâkim kılmak suretiyle homojen olmayan ülke toprakları üzerindeki halklarının merkeze bağlanmasını sağlamak suretiyle dağılmayı engelleme çabalarıdır. Buna göre Tanzimat Osmanlı bünyesinde meydana gelen siyasî, ekonomik, sosyal, adlî ve kültürel düzenlemelerin bütünü için kullanılan bir tabirdir. Bu geniş ve köklü değişikliklerin yapıldığı

devreye de ‘Tanzimat Devri’ adı verilmiştir. Tanzimat 1839 yılı 3 Kasım’ında (26 Şaban 1255) İstanbul’da Topkapı sarayı yanındaki Gülhane bahçesinde, devrin hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından yerli ve yabancı büyük bir kalabalık önünde Sultan Abdulmecid’in memlekette yapacağını bildirdiği geniş ıslahatı bildiren Hatt-ı Hümayun’un okunması ile başladı (Özer, 2007: 14). 1876 yılı Aralık ayında ilân edilen Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe girmesine kadar devam ettiği kabul edilir.

Tanzimat fermanının hükümlerine bakıldığında Devletin hüsn-ü idaresi için yeni kanunların çıkarılmasının lazım geldiği ifade edilmektedir. Fermanın genel yapısına Sened-i ittifak gibi maddeler halinde değildir. Fermanda devlet otoritesine karşı birey haklarının öne çıkarıldığı görülmektedir.

Tanzimat Fermanının değişik yerlerinde tanıdığı haklar ve benimsediği ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

a) Malî Güce Göre Vergi İlkesi; Fermanda “iltizam usulü” eleştirilmekte, bu usulün memleketin maliye işlerinin bir insanın kişisel tercihinine ve hatta o kişinin baskı ve kahr pençesine teslim etmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Ferman bundan sonra memleket halkından ekonomik gücü ile orantılı olarak vergi alınmasını ve kimseden fazladan bir şey alınmamasını ilke olarak kabul ediyordu.

b) Devlet Harcamalarının Kanunîliği İlkesi; “Devleti aliyemizin... mesarifisi kavanin-i icabiye ile tahdit ve tebyin olunup ana göre icra olunması lazımedendir”, yani devlet masraf ve harcamalarının ihtiyaç kadarıyla yapılmasını yani fazladan yapılacak harcamaların sınırlandırılmasını gerekli görüyor.

c) Asker Almada Adalet; Ferman “muhafaza-i vatan için asker vermeyi ahalinin fariza-i zimmeti” saymaktadır. Fakat şimdiye kadar asker almada bazı usulsüzlüklerin olduğu belirtilerek bu durumun meydana getirdiği sıkıntılar ifade edilmekte ve bundan sonra askere alınmada yeni bir usulün benimseneceği duyurulmaktadır. Fermanda bir memleketin sahip olduğu nüfus miktarına bakılmayarak bazı yerlerde temin etme imkânı çok zor olan bir miktar asker, bazı yerlerde ise temin edilebilinenin altında asker istenilmesi tenkit edilmektedir. Bu durumun da toplum arasında intizamsızlığa neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca askere alınmanın ömür boyu devam etmesinin, askerlerin evlenmesine mani olduğu için, nüfusun artmasını engellediğini ifade etmektedir. Bu olumsuz sonuçların

önlenmesi için ise bundan sonra her memlekette ihtiyaç oranında ve memleketin nüfusu ile orantılı olarak asker isteneceği, alınan askerlerin de ömür boyu değil dört beş senede bir değişmesi gerektiği belirtilmektedir.

d) Ceza Yargılamasına İlişkin Güvenceler; Tanzimat fermanı suçluların yargılanmasının kanunlara uygun olarak yapılacağını ifade etmektedir. Mahkeme kararı olmadan da kimsenin idam cezasına çarptırılmayacağı duyurulmaktadır. Aslında Osmanlının genel yapısına bakıldığında bu maddede uyulacağı belirtilen duruma önceleri zaten uyulduğu görülmektedir. Fakat son zamanlarda bu manada bazı su-i istimler olmaktadır. Bu madde ile o su-i istimallere çözüm bulmaya çalışılmaktadır. Buna göre padişah idam etmedeki mutlak yetkisini mahkemeye devretmiş olmaktadır.

e) Can Güvenliği; Fermana can güvenliği kabul edilmekte ve bu konuda yeni kanunların yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır (Abadan, 1957: 12).

f) İrz ve Namus Dokunulmazlığı; Tanzimat Fermanı ırz ve namusun korunmasını ve her türlü saldırıdan muhafaza edilmesi gerektiğini ilan etmektedir (Abadan, 1957: 12).

g) Mülkiyet Hakkı; Tanzimat fermanının içerdiği diğer haklardan birisi de mal dokunulmazlığıdır. Ferman, herkesin mal ve mülküne tam bir serbestlik içinde sahip olduğunu ve istediği gibi tasarruf edebileceğini ve buna dışarıdan kimsenin müdahale hakkı olmadığını ilan etmektedir.

h) Müsadere Yasağı; Fermana kabul edilen esaslardan biri de müsadere yasağıdır. Buna göre suç işleyen kimsenin malı müsadere edilemez çünkü o malda mirasçılar hak sahibidir. Yoksa suç işleyen suç işlemeyen mirasçıları da cezalandırılmış olmaktadır.

i) Eşitlik İlkesi; Yukarıda sayılan haklardan din ayrımı olmaksızın bütün Osmanlı toplumunun faydalanması gerektiği kabul edilmiştir. Bu durum Tanzimat fermanında şu şekilde ifade edilmiştir:

“Teb’a-ı Saltanat-ı Seniyeğimizden olan ehl-i İslâm ve mileli saire bu müsaadat-ı şahanemize bilâistisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-i şer’i iktizasınca kâffe-i memalik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şahanemizden emniyet-i kâmile verilmiş”tir. Yani saltanatımızın tebaası bulunan Müslüman ve diğer din mensupları bu müsaademize istisnasız bir şekilde

mazhar olacaktır. Buna göre can, ırz, namus ve mal güvenliği konularında şer’i hükümler gereğince memleketin her tarafındaki ahaliye padişahlığımız tarafından tam bir teminat verilmiştir. Bu madde ile din ayrımı gözetmeksizin hukuk önünde herkes eşit kabul edilmiştir.

j) Kanunların Hazırlanması; Tanzimat Fermanı kanunların hazırlanması konusunda yeni bir yöntem öngörmüştür. Buna göre Kanunlar bir kurul tarafından hazırlanacak ve Padişah tarafından onaylanıp yürürlüğe konulacaktır. Bunun için de kanunlar önce Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyede görüşülüp tartışılacaktır. Bir yandan Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin üye sayısının artırılması ve diğer yanda da, “vükelâ ve rical-i devlet dahi tayin olunacak eyyamda orada içtima” etmeleri öngörülmüştür. Bu şekilde toplanacak Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin üyelerinin fikir ve düşüncelerini kimseden çekinmeden söylemeleri istenmiştir. Askerlik işlerine ilişkin kanunların da Bab-ı Serasker-i Dar-ı Şurasında konuşulup kararlaştırılması öngörülmüştür (Gözler, 2000: 12). Bu şekilde kararlaştırılan kanunların yürürlüğe girmesi için Padişahın mührü ile tasdik edilmeleri öngörülmüştür. Burada yasama yetkisinin büyük oranda Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyeye devredildiği söylenebilir. Bu durum şimdiki meclisin kanun çıkarmasına karşılık Cumhurbaşkanının o kanunu onaylamasıyla yürürlüğe girmesi gibidir. Böylece kanunların hazırlanmasında kurullardan yararlandığı ve bu kurullarda “serbestçe söyleşme” yönteminin kabul edildiği görülmektedir. Kanunların hazırlanmasında kurullara danışma ve kurullarla çalışma ilkelerinin önemi büyüktür. Bu, parlâmentolu rejime yönelişin bir habercisidir.

l) Kanunun Üstünlüğü İlkesi .- Tanzimat Fermanında hazırlanan kanunların üstünlüğü ve bağlayıcılığı çok açık bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu kanunlar, hem Padişah, hem ulema, hem de vüzerâ için bağlayıcıdır.

Padişah bu şekilde, çıkarılacak yeni kanunlara aykırı hareket etmeyeceğine yemin etmektedir. Burada “iktidarın kendi kendini sınırlaması” vardır. Ayrıca fermanında “ulema ve vüzerâdan velhasıl her kim olur ise olsun kavanin-i şer’iyeye muhalif hareket edenlerin kabahati sabitelerine göre, tedibatı layıklarının hiçbir rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrası” öngörülmektedir. Bu hüküm ile kanun üstünlüğü sağlanmış olmaktadır. Çünkü artık kanunları yapanlar ve onları uygulayanlar da kanunlar ile bağlı olacaktır. Kanuna uymayan her kim olursa olsun hiçbir rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak cezalandırılacaktır (Abadan, 1957: 14)

Tanzimat fermanı ile Osmanlı yönetim yapısında gerçekten bazı yenilikler ve düzenlemeler yapılmıştır (Kılıç, 2009: 45). Bu tür değişiklikler aynı zamanda II. Mahmut döneminde yapılan bazı değişikliklerin devamı niteliğindedir. II. Mahmut döneminde Divan-ı hümayunun eski fonksiyonunu kaybetmesinden dolayı onun fonksiyonunu yerine getirmek için iki tane yüksek kurul oluşturulmuştur. Bunlardan bir tanesi Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'dir, diğeri Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali'dir. Bunlardan birincisi divanın adli yönünü devam ettirmiştir. Ülkede ihtiyaç duyulan kanunlar yapma ve idari, adli, mali konularda düzenlemeler yapma yetkisi bu kurula aitti. İkinci kurul ise bir yürütme kurulu olarak görev yapacaktı. Buna göre bu iki kurulun biri divanın yasama yetkisini diğeri yürütme yetkisini yerine getirecekti. Bu dönemde çeşitli konularla ilgili olmak üzere nezaretler kurulmuştur. Bu nezaretlerin başlarında yer alan isimler ve daha başka önde gelen devlet adamları bu sözü edilen iki meclisin/kurulun üyesi olacaklardı. Bütün bunlar 1837'de yürürlüğe girmişti. Tanzimat'tan sonra bu yapı daha da güçlendirildi. Bunun için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin üyeleri arttırılmış ve kurul bir yasama ve idari yargı organı haline getirilmiştir. 1854 yılında bu meclisin yasama yetkisi Meclis-i Ali-i Tanzimat denilen yeni kurulan bir meclise verilmiş ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye idari ve adli yargı organı olarak göreve devam etmiştir. 1861 yılında bu iki meclis Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adı altında birleştirilmiş ve bu meclis kendi içinden üç daireye ayrılarak yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları bu meclisin üç ayrı dairesine taksim edilmiştir (Akgündüz,1999:248). 1868 yılında bu yapı yeniden değiştirilmiş ve yeni iki üst merci kurulmuştur. Biri Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, diğeri Şura-yı Devlet. Birincisi yüksek bir adli mahkeme hükmündedir, ikincisi şimdiki Danıştay'ın çekirdeği olmakla birlikte aynı zamanda yasama görevini de icra etmiştir. Bu yapı 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyete kadar devam etmiştir. I. Meşrutiyetten sonra idari yapıda yeniden bazı değişiklikler yapılmıştır.

Tanzimat sonrasında merkezi yönetim yapısında yapılan bu değişikliklere paralel olarak taşra teşkilatında da bazı yenilikler yapılmıştır. Bu yenilikler 1864 ve 1870 yıllarındaki iki nizamnameye dayanmaktadır. Buna göre daha önce Osmanlı'nın taşra yapısı en üstten başlayarak eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara şeklinde üstten alta doğru hiyerarşik olarak gelmekteydi. Sözü edilen iki kararname ile bu yapı değiştirilmiştir. Bundan sonra artık eyalet yerine vilayet tabiri

kullanılacaktı. Yeni taşra teşkilatlanması üstten alta doğru Osmanlı ülkesi vilayetlere, vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler köylere ayrılmıştır. Vilayetlerin başı padişah tarafından atanan validir. Vali ile birlikte bulunan bazı memurlar vilayet bürokrasisini oluştururlar. Ayrıca vilayetin çeşitli işlerini görmek üzere Meclis-i Umumi ve Vilayet idare meclisi olmak üzere iki meclis vardı. Livaların idaresi mutasarrıflara aittir. Onun altında yer alan kazaların idaresi kaymakam tarafından yürütülür. Onun altındaki nahije ve köylerin idaresi ise sırayla nahije müdürü ve muhtara aittir. 1873 yılından sonra bütün idareciler için maaş sistemi getirilmiştir. Bu idari sistem şimdiki yapılanmanın temelini teşkil etmiştir.

Tanzimatın ilanında birçok iç ve dış şartlar etkili olmuştur. Bu açıdan Tanzimatın ilanı daha önceden III. Selim zamanında başlayan modernleşme çabalarının bir devamı niteliğindedir. Osmanlı batı karşısında geriye düşüşünü batıyı kurumsal ve kültürel yapısıyla taklit ederek aşmayı planlamaktadır. Bu amaçla III. Selim ve II. Mahmut zamanında başlayan Tanzimat'a hazırlık hareketleri 1839'da padişah olan I. Abdülmecit zamanında sonuca ulaştı. 3 Kasım 1839'da Tanzimat ilan edildi. Tanzimat'ın ilan edilmesi şartlarına bakıldığında İngiltere'nin doğrudan etkisi belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. İngiltere'nin Osmanlıda Tanzimat hareketlerini desteklemesinin temel amacı, doğudaki sömürgelerine gelen Rus ve Fransız tehdidine karşı Osmanlı'nın kalkan olarak kullanılması çabasıdır. Osmanlı o dönemde var olan sistemi ile çevresindeki devletlerle mücadele edecek durumda değildir. Kuzeyde Rusya Osmanlıya karşı atağa geçip Osmanlıyı zor durumda bırakmaktadır. Rusya Osmanlıya karşı mücadele verirken daha çok balkanlarda yaşayan Ortodoks Hıristiyanları Osmanlıya karşı kıskırtır. Çünkü Rusya'da yaşayan Hıristiyanlar da Ortodoks mezhebindedir. Bu nedenle Rusya balkan Hıristiyanlarının kendi halkıyla olan mezhep uyumunu kullanarak Osmanlıyı bu topraklardan çekilmeye zorlamaktadır. Bu durum İngiltere için büyük bir risktir. Çünkü İngiltere'nin uzak doğudaki sömürgelerine giden yollar Rus tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş olacaktır (Işık, 2011:223). Bundan dolayı İngiltere, Osmanlı- Rusya çekişmesinde tercihini Osmanlıdan yana kullanıyordu. 1839'da ilan edilen Tanzimat fermanında azınlıklara verilen haklar Rusya'nın balkan Hıristiyanları üzerindeki etkisini azaltmaya ve kırmaya yöneliktir. İngiltere'nin buradaki etkisi açıkça görülmektedir. Kısaca İngiltere sömürgeler üzerinde hem rekabet halinde bulunduğu

Fransa'ya hem de Rusya'ya karşı Osmanlıyı destekliyordu. Tanzimat'ı da desteklerken Osmanlının sözü edilen diğer devletlere karşı direnebilmesini sağlayacak bir sistem yenileşmesini sağlamak amacıyla destekliyordu. Fakat Osmanlının kendisinden ileride olmasını da elbette ki istemiyordu.

Tanzimat'taki İngiliz etkisini anlamak için o yeniliğe neden olan devlet adamlarına bakmak yeterlidir. Bu kimselere bakıldığında Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşaların öne çıktığı görülmektedir. Bu kimselerin o dönemde İngiltere'de bir miktar buldukları ve Osmanlıdaki Tanzimat faaliyetlerini İngiliz devleti ile koordineli bir şekilde yürüttükleri bilinmektedir.

2.1.1.2.4. Islahat Fermanı

Islahat fermanında getirilen hükümler var olan hukuksal durumun tekrarlanmasından ve gayr-ı Müslimlere daha fazla hak tanınmasından ibarettir. Tanınan bu haklar o zaman için Osmanlının hukuk yapısına aykırı olabilecek haklardı. Islahat fermanı o dönem Osmanlının içinde bulunduğu şartların zorlamasıyla kabul edilmeye mecbur olunan bir metindi. Çünkü o yıllarda Osmanlı Rusya'ya karşı zor durumdaydı. Bu durumda batılı ülkelerin desteğini almak için kendini bazı tavizler vermek zorunda hissediyordu. 1850'li yıllarda Osmanlı Rusya ile iki cephede mücadele ediyordu. Kırım ve Kafkasya cepheleri. Osmanlı Kırım cephesinde Rusları karşı şiddetli mücadeleler sonrasında geriletmeyi başarmıştı. Fakat Kafkasya cephesinde durum aynı değildi. Çünkü Ruslar Kars'ı teslim almışlardı. Bundan sonra savaş fiilen bitmişti. Savaş sonrası durumu görüşmek üzere Paris'te sulh konferansı tertip edilecekti. 30.3.1856 tarihli konferansa İngiltere, Fransa, Osmanlı, Avusturya, Prusya, Rusya ve Sardunya devletleri katılacaktı (Akgündüz, 1999:247). Osmanlı, batılı devletlere hoş görünmek amacıyla konferans öncesinde 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanını ilan etti (Gümüş, 2008:216). Dolayısıyla bu ferman dâhili şartların getirdiği ihtiyaçlardan çok, dış baskı ve şartlar sonucu gündeme gelmiştir. Fermanın içeriğine bakıldığında aslında pek de yeni bir şeyin söylenmediği görülmektedir. Yeni olarak ifade edilen şey gayr-ı Müslimler verilen tavizlerdir. Genel içeriğe bakıldığında fermanın neredeyse tamamını gayr-ı Müslim tebaa ile ilgili olduğu görülmektedir. Özetle ruhani reislere maaş bağlanması, gayr-ı Müslimlerin kendilerine ait mabet vb. gibi gayrı menkullerinin

tamirine mani olunmaması, gayr-ı Müslim mezheplerinin icrasının serbest olduğu, gayr-ı Müslimlerin devlet görevlerine atanabileceği, gayr-ı Müslimlerin kendilerine ait eğitim kurumları açabilecekleri, gayr-ı Müslimlerin yerel meclislerde yer alabilmesi ve gayr-ı menkul edinebilmesi şeklinde ifade edilebilen bir içerik görülmektedir (Gümüş, 2008:218). Dikkate değer bir madde de banka gibi müesseselere müsaade edilmesidir ki bu da servetlerin kolaylıkla aktarılması amacıyla gayr-ı Müslimlerin talep ettiği bir maddedir. Bu maddelere bakıldığında Islahat fermanının yeni bir idari yapılanmayı ifade edebilecek bir yanının olmadığı, idari yapılanma ile ilgili değişikliklerin Tanzimat'ta belirlenen şekliyle devam ettiği görülmektedir. Buna göre denilebilir ki, Islahat fermanı gayr-ı Müslimlere tanınan bazı hukuksal yenilikleri ifade etmektedir. Islahat fermanının içeriği bu nedenle Müslüman tebaa arasında hoş karşılanmamıştır.

2.1.1.2.5. I. Meşrutiyet

Osmanlı devletinde III. Selim döneminde başlayan modernleşme çabaları çeşitli şekillerde devam ediyordu. Bu modernleşme çabalarının en önemli adımlarından biri de Meşrutiyetin ilan edilmesiydi. 1800'lü yıllar Avrupa'da Fransız ihtilalinden dolayı mutlakiyet yönetimleri olan krallıklar eski yetki ve özelliklerini kaybettiler. Buna paralel olarak Avrupa dışındaki coğrafyalar da Fransız ihtilalinin sonuçlarından etkilendi. Gerçi Osmanlı yönetim sistemi şekilsel olarak mutlakiyet gibi görülse de Avrupa mutlakiyet yönetimlerinden farklı özelliklere sahiptir. Çünkü padişah çeşitli sınırlandırıcı etkenler ile sınırlı idi. Bunların başında şer-i şerif geliyordu. Yani padişah tasarruflarında şeriat hukukuna uymak zorunda idi. Bu durumda padişah yönetimde keyfi hareket edemezdi. Fakat bu sistem Osmanlının son dönemlerinde bozuldu ve zamanın bazı tesirlerine karşı kendini yenileyemediği için ihtiyaca cevap veremez duruma geldi. Bunun için yönetimde bir yenileşme arayışı başladı. Padişahın yönetimde tek başına çok yetkilere sahip olması ve yönetimle ilgili işlerin gittikçe karmaşıklaşması yönetimin sorumluluğunun bazı yetkililerle paylaşılmasını gerekli kılıyordu. Bu tür konular zaten Osmanlı topraklarında çoktandır konuşulmaya tartışılmaya başlanmıştı. Osmanlıdan modernleşme çabalarının gereği olarak Avrupa'ya gönderilen bürokrat ve aydınlar Avrupa yönetim sistemlerini inceleyerek Osmanlının da bu şekle gelmesini istiyorlardı. Bu amaçla

siyasi olarak mutlakiyetin sınırlandırılması anlamında meşrutiyetin ilan edilmesini istiyorlardı. Meşrutiyet kavram olarak ‘şartlılık’ anlamına gelmektedir. Siyasi olarak ise padişahın yetkilerinin halk tarafından seçilen bir meclis ile sınırlandırılmasını ifade etmektedir.

Osmanlıda 1800’lü yıllarda ve öncesinde yaşanan sıkıntılar ve mağlubiyetler bir kısım bürokrat ve aydınların çözüm için bir arayışa girmesine neden oldu. Bunlara en kaba tasnifi ile Jön Türk hareketi denilmektedir. Jön Türklerin içinde çok farklı siyasi renklerden kimseler bulunmaktadır. Bazı Jön Türkler tamamen batılılaşma yoluyla bir yönetim reformunu savunurken bazıları Milliyetçiliği ön plana çıkarmakta diğer bir kesim ise meşrutiyetin/hürriyetin toplumun değer yargılarını referans alarak tesis edilebileceğini savunmaktadır. Verilen mücadele aynı zamanda halkın mutlakiyete karşı hürriyetine kavuşması anlamında kullanıldığı için Meşrutiyete hürriyet denildiği de olmuştur. Namık Kemal Jön Türk hareketinin fikir babalarından en önde gelenlerinden biridir. Namık Kemal Hürriyet mücadelelerinde bulunurken meşrutiyetin İslami referanslarına sıkça vurgu yapmaktaydı. Buna göre meşrutiyet İslam dininde çokça vurgulanan ‘meşveret’in çağdaş ifadesiydi. Namık Kemal 1869 yılında hürriyet gazetesine yazdığı ‘Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1,2,3, ...’ başlıklı makalelerle bu konuyu izah etmiştir (Tekin, 2000:156). Bu mektuplarda izah edildiğine göre Kuran’da geçen ‘Ve emruhum şura beynehüm’ (KUR’AN-I KERİM:42/38) ayetindeki hum- onlar- tabiri ile kastedilen anlam meşrutiyeti ifade etmektedir. Ayet ‘onların kendi aralarındaki işleri şura iledir’ demektedir. Bu ayet bir idareci için idare ettikleri ile meşveret etmesini emretmektedir. O halde meşveret aslında İslamiyet’in özüne ters olmadığı gibi İslamiyet’in emri ve gereğidir. Namık Kemal’in bu izahları Osmanlıda din adına meşrutiyete ve hürriyete karşı gelenlerin karşı gelemeyecekleri bir açıklamaydı. Fakat yine de başka açılardan karşı gelenler vardı. Namık Kemal’in yazdığı bu makaleler Jön Türkler arasında hürriyet mücadelesini dini bir temele dayandıran kesimi temsil etmekteydi. Fakat diğer taraftan bu hareketin içerisinde Avrupa modernleşmesini aynen alarak Osmanlıda uygulamaya çalışan bir kesim de bulunmaktaydı. Bunlar daha çok Osmanlının modernleşme düşüncesi ile açtığı Avrupai mekteplerde yetişen kimselerdi. Çünkü bu mekteplerde şekilsel olarak Avrupa etkisi görüldüğü gibi eğitim müfredatı da Avrupai bir içeriğe sahipti.

Yukarıda bahsedildiği gibi Avrupa’da kilisenin konumu ve gördüğü fonksiyonu ve hürriyet mücadelelerinde kilisenin engel olarak görülmesi, modernleşme çabalarını sürdürenlerin dini, karşıt bir öge olarak algılamasına neden olmuştur. Bu durum Avrupa’daki gelişmeleri Osmanlıya taşımak üzere Avrupa’ya giden bürokrat ve aydınlarca aynen Osmanlıya da taşınmıştır. Yani Jön Türk hareketinin içinde pozitivist düşünceye sahip kimseler de vardı (Ceyhan, 2008:126). Bu yaklaşım Müslümanlarda dinin tarihsel konumu ile Hıristiyanlarda kilisenin rolünü kıyaslayarak yapılan bir yanlış değerlendirmeydi.

Sultan II. Abdülhamit bu tartışmaların içinde 1876’da meşrutî rejimi kabul ve kanun-u esasiyi ilan etmek şartıyla padişahlık tahtına oturdu. Sultan II. Abdülhamit tahta oturduktan sonra meşrutîyet ile ilgili tartışmalar, meşrutîyet rejimi ve kanun-u esasi denilen bir anayasanın ilan edilmesinin İslami olup olmadığı konusunda, önde gelen din âlimlerinden görüşlerini sordu. Buna karşılık bir kısım âlimler Kanun-u esasiye karşı çıkarlarken bir kısım âlimler de bunu Şer-i şerif’e aykırı görmedi. Merkez uleması dışında meclisin açılmasını uygun bulan âlimler padişaha görüş bildirmişlerdir (Akgündüz, 1999:270). Padişah Meşrutîyetin lehinde olan görüşleri esas alarak İslamiyet’te şura meclisine karşılık gelen meşrutîyeti ilan etti. Bunun için II. Abdülhamit Şuray-ı Devlet’te hazırlanan layihada bazı değişiklikler yapılarak 23 Aralık 1876’da kanun-u esasinin ilan edilmesine izin verdi. Böylece Osmanlı meşrutî rejime geçmiş oldu. Böylece meşrutîyet rejimine göre açılacak olan meclis Şer-i Şerif’e aykırı olmayan kanunlar yapabilecekti. Bu tarihte ilan edilen kanun-u esasiye göre ‘heyet-i ayan’ ve ‘heyet-i mebusan’ isimli iki meclisten oluşan ‘meclis-i umumi’ Osmanlının yeni yasama meclisi oldu. Bu meclis yeni kanunlar yapabileceği gibi var olan kanunları da düzeltme yetkisine sahipti. Kanun hazırlamada süreç şu şekilde işleyecekti: Şuray-ı Devlet tarafından kanun layihaları/taslakları hazırlanır. Hazırlanan bu taslak halk tarafından seçilen temsilcilerin bulunduğu meclis-i mebusan’a gelir. Buradan geçen yani kabul edilen yasal taslak oradan heyet-i ayan’a gider. Heyet-i ayan padişah tarafından seçilen bir meclistir. Bu meclisteki kimseler ömür boyu bu mecliste görev yaparlar. Bu meclisin üyeleri uzun süre hizmet etmiş önde gelen tecrübeli devlet adamlarıdır. Sayıları meclis-i mebusanın üye sayısının üçte birini geçmez. Meclis-i mebusandan gelen kanun layihaları heyet-i ayanda dini hükümlere, anayasaya ve diğer bazı teamüllere uygunluk açısından gözden geçirilir.

Eğer bir kanun heyet-i ayandan da geçerse padişahın onayına sunulur. Padişahın onayından sonra kanun yürürlüğe girmiş olur. Bu şekilde kanun çıkarma süreci tamamlanmış olur. Osmanlı devleti 1876'da yönetim olarak bu sisteme geçti.

Yeni sistemde mecliste Müslümanlar gibi gayr-ı Müslimler de temsilci olabilecekti. I. Meşrutiyette yapılan seçimlerde meclis-i mebusana seçilen 119 vekilin 47'si gayr-ı Müslimlerden oluşmaktaydı. Ayan meclisine atanan 36 ayanın 13'ü gayr-ı Müslim'di (Derindere, 1999). I. Meşrutiyetin uygulamaya konulduğu yıl Osmanlı Rusya ile meşhur 93 harbine girmişti. Bu savaşta Osmanlı ağır bir mağlubiyet yaşamıştı. Bu mağlubiyetin faturası ise yeni geçilen Meşrutiyet rejimine kesilecekti. Bu nedenle birinci meşrutiyetin ömrü bir yıl bile dolmadan tamamlanacaktı. Zaten meşrutiyet ilan edilirken padişahın meclisi fesh etme yetkisi saklı idi. Padişah II. Abdülhamit meclisteki gayr-ı Müslim mebus sayısının çok olmasının bu şartlar altında Osmanlı devleti için bir risk teşkil ettiğini düşünerek meclisi fesh etti. Buna dair yapılan değişiklikler kaldırıldı ve eski şahıs yönetimine tekrar dönüldü. Böylece meşrutiyet dönemi otuz yıl sonrasına kadar geciktirilmiş oldu. Bu durumun sorumluluğu elbette ki tek başına Abdülhamit'e yüklenemez. Çünkü o dönemde sadrazam olan ve meşrutiyetin ilan edilmesinde oldukça etkili roller üstlenen Ahmet Mithat Paşa ve ekibinin meclis üzerindeki etkisi ve yanlış stratejiler izlemesi Osmanlının Rusya karşısında mağlup olmasına neden olmuştu. Alınan ağır yenilgi ve Osmanlı mebusan meclisinde gayr-ı Müslim mebuslardan bazılarının Osmanlıya bağlı birkaç yerin bağımsızlığını teklif etmesi ve savunması dikkatleri meclise çevirmiş ve sonunda meclisin mebus dağılımının bulunulan şartlar içerisinde Osmanlı için bir risk unsuru olduğu düşünülerek meclis kapatılmıştır. Aynı dönemde Osmanlının içinde bulunduğu zaaftan yararlanan gayr-ı Müslim mebuslar güçlü Avrupa devletleri ile ittifak yaparak mecliste Osmanlının bütünlüğünden ziyade kendi temsil ettiği bölgenin bağımsızlığını savunmak adına mecliste fikir beyan ediyordu. Bu da meclisin kapatılmasında etkili bir nedendi. Buna göre şahıs idaresi 1908'in Temmuzuna kadar devam edecekti. Bu arada geçen sürede Osmanlı idare sisteminde her hangi bir değişiklik olmamıştı. Fakat Abdülhamit güçlü bir istihbarat ağı kurmuş ve izlediği siyasi bazı yöntemlerle ülkeyi en az zararla 1909'a kadar idare etmiştir.

2.1.1.2.6. II. Meşrutiyet

1876'da ilan meşrutiyetin 1878'de tekrar kaldırılmasıyla tartışmalar sona ermiş değildi. Meşrutiyet ile ilgili talep ve tartışmalar yoğunlaşarak devam ediyordu. Bu tartışmalarda ordu içindeki subaylar arasında da yoğun bir şekilde devam ediyordu. 1800'lü yılların sonlarında hem ordu içerisinde hem bürokraside hem de ulema ve toplum arasında meşrutiyete dair talepler oldukça güçlü bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştı. Meşrutiyete/hürriyete dair bu talepleri dilen getiren ve Avrupalılar tarafından Jön Türkler olarak isimlendirilen Genç Osmanlılar hareketi bir zaman sonra siyasi bir hareket halini alarak İttihat ve Terakki Cemiyetini meydana getirecekti (Ceyhan, 2008:134). Genç Osmanlılar cemiyeti 1865'te gayri resmi olarak kuruldu. Cemiyetin ekonomik desteğini mısır hidivi Kavalalı İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa yükledi. İsmail paşa hidivliğin kardeşi Mustafa Fazıl Paşaya geçmesini önlemek için veraset usulünü değiştirdi ve M. Fazıl Paşanın Mısır hidivi olmasını engelledi. Bu durum Mustafa Fazıl Paşa'nın çok ağırına gitti ve Osmanlıdan adeta küstü. Genç Osmanlılar cemiyetine verdiği destekte yaşadığı bu olayların etkisinin olabileceğine dair güçlü bir kanaat vardır. Mustafa Fazıl Paşanın desteğiyle daha da güçlendiler. 1867'de Mustafa Fazıl Paşa Sultan Abdülaziz'e bir mektup göndererek hürriyet ve meşrutiyet taleplerini yeniledi. Kendisi o esnada Fransa'daydı. Bu mektubun birçok nüshaları basılıp dağıtıldı. Bunun üzerine birçok tutuklamalar oldu. Tutuklamalar sonrasında Genç Osmanlılardan birçok kimse Avrupa'ya kaçtı. Avrupa'da bir dönem kalan Genç Osmanlılar çeşitli faaliyetlerde bulundular. I. Meşrutiyetin kaldırılmasıyla birlikte genç Osmanlıların faaliyet alanları da kısıtlandı. Fakat faaliyetler devam etmekteydi. Nitekim 1902 ve 1907 yılında I. Ve II. Jön Türk kongreleri toplanmış ve çeşitli kararlar alınmıştı. Dahası padişah tarafından kurulan güçlü istihbarata ve sansür kanunlarına rağmen Jön Türkler faaliyetlerini gittikçe arttırıyorlardı. Bu çeşit faaliyetlerle birlikte gele gele 1908'e gelindi. Bu tarihte Padişah II. Abdülhamit'i meşrutiyeti ilana zorlamak için manastırda kolağası Niyazi Bey kendi birliği ile birlikte dağa çıktı (Ceyhan, 2008:131). Aynı şeyi Binbaşı Enver Paşa'da yapınca padişah II. Abdülhamit Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmek zorunda kaldı.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı yönetim sisteminde ciddi değişiklikler yapıldı. Bu değişiklikler yönetimin birçok kademesinde etkili oldu.

1908’de meşrutiyet ilan edildikten sonra anayasanın bazı maddeleri değiştirilmiştir. Bu değişikliklere göre mutlakiyet idaresi parlamenter rejime dönüştürülmüştür. Meclis’in kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin Meclis’i feshetmesi ise zorlaştırılmıştır. Parlamento artık kabinenin güvenoyu alamaması halinde feshedilebilecek ve üç ay içinde seçimler yapılacaktı. Kabine padişaha karşı değil, Meclis’e karşı sorumlu olacaktı. Böylece demokratik bir denetim sistemi oluşturulmuş ve Padişahın 1876’daki yetkisi sınırlanmıştır (Birecikli, 2008:219).

Kişî hak ve hürriyetleri açısından kanunun saptadığı nedenler dışında tutuklama ve cezalandırma usulleri kaldırıldı. Toplanma, miting yapma ve dernek kurma gibi haklar kabul edildi. Fakat daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefetin güçlenmesini engellemek amacıyla meclisi feshetmeyi kolaylaştırmış, basın ve düşünce özgürlüğünü kısıtlamış, kişisel eylem ve gösteri yapmayı zorlaştırmış, derneklere sınırlamalar getirmiş, işçi hareketleri ve grevleri kısıtlamıştır. Bu yolla İttihat ve Terakki Partisi kendi otoritesini pekiştirmek ve muhalefeti engellemek istiyordu. Meşrutiyet için mücadele etmiş bir parti için bunlar birer paradokstu (Birecikli, 2008:220).

II. Meşrutiyet’in Türk siyasi hayatına getirdiği en mühim yeniliklerden birisi “Millî Hâkimiyet” prensibidir. Millî hâkimiyet ile kastedilen, saltanat etme yetkilerini sembolik bir mahiyette koruyan hükümdarın anayasaya bağlılığa mecbur olması ve üstelik bunun meclis huzurunda yapılmasının yanında, yasamanın meclise, yürütmenin de hükümete bırakılmasıdır. I. Meşrutiyet ise hem kanun yapma hem de yürütme yetkisini padişah’tan alıyordu (Birecikli, 2008:221). İkinci Meşrutiyet ile padişahın yetkileri büyük oranda meclise aktarılıyordu.

1917’de Şer’iyye mahkemeleri Adliye Nezareti’nin denetimi altına verildi. Medreseler Şeyhülislamlığa bağlandı ve vakıfları yönetecek yeni bir Evkaf Nezareti oluşturuldu. 1913’te Alman yasalarından etkilenen yeni bir miras yasası uygulamaya konuldu. Yeni bir Vilayet İdare yasası hazırlandı. Bu yasa ile valilerin konumu güçlendirildi. Bir jandarma örgütü kuruldu ve denetimi Harbiye’den Dâhiliye Nezareti’ne verildi. İstanbul belediyesi yeniden düzenlenerek belediye başkan yardımcısı olarak “Şehir Emaneti Encümeni” adlı bir meclis kuruldu. İstanbul’da geniş bir bayındırlık programı başlatılarak; sokak ve kaldırımlara taş döşendi, elektrik ve kanalizasyon şebekesi kuruldu. Evlilikte belediye nikâhı kanun şartı oldu.

1917’de Aile Hukuku Kararnamesi çıkarılarak kocanın ikinci bir kadınla evlenebilmesi ilk kadının rızasına bırakıldı. Balkan ve I.Dünya savaşlarında yetişkin erkek nüfus askere alındığı için devlet dairelerinde boşalan yerlere kadınlar yerleştirildi. Böylece kadınlar kamu hizmetlerinde yer almaya başladı. Kızlar için ilk üniversite ve lise düzeyinde okullar açıldı (Ergün, 2009:271). Medreselerde, mekteplerle uyumu sağlanmak için, matematik ve fen dersleri arttırıldı. Medreseler evkaftan alınarak Şeyhülislamlığa verilmekle tefrik-i tedrisata gidildi. Okulların ıslahı ile uğraşmak için illerde ‘Maarif Encümenleri’ adlı meclisler açılmıştır. 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile ilköğretim 6 yıl, zorunlu ve parasız yapılmıştır (Ergün, 2009:270). Yeni yüksek okullar açılmıştır. Devlet okullarında Türkçenin zorunlu öğretim dili olmasına (Ergün, 2009:268). ve özel okulların hükümet denetimine alınmasına çalışılmıştır. Pek çok genç pedagoji öğrenimi için Fransa, İsviçre, Almanya vb. ülkelere gönderilmiştir (Birecikli, 2008:221).

Tophane ve diğer askeri fabrikalar modernleştirildi. İngilizlere iki savaş gemisi için sipariş verildi. Bunların parasını ödemek için geniş bir yardım kampanyasına girişildi. 1912’de ilk uçak alındı ve I.Dünya savaşında Osmanlı ordusunun kendi hava kuvveti vardı. Askeri eylem ve haber alma örgütü Teşkilat-ı Mahsusa resmen 1913’te kuruldu. Savaş döneminde taburlar kurması ve gizli eylemciliği ile dikkat çekti. II. Meşrutiyet’ten itibaren milli bankacılık anlayışı benimsendi. Evkaf, İtibar-ı Milli ve Ziraat bankaları kuruldu. İktisadi gücü artan Anadolu tüccarı da 1909’dan itibaren Anadolu’nun çeşitli kentlerinde yerel bankalar ve kredi kooperatifleri kurdular. Milli Sultanahmet, Milli Boğaziçi, Heyet-i Mahsusa-i Ticariye vb. şirketler kuruldu. Borçlanmayla ilgili yasa 3 Nisan 1918’de çıktı. Ulusal borçlanma denilen Milli İstikraz, devletin doğrudan halka giderek yaptığı ilk borçlanmadır. Ulusal pazarı bütünleştirmek için kara ve demiryolları inşa edildi. Telefon tesisatları kuruldu. Başkent elektrik ışıklarıyla aydınlatıldı ve elektrikli tramvay sistemi kuruldu. Korumacı gümrük duvarları ardında tarımı ve sanayisiyle birlikte kendi yağıyla kavrulacak bir ekonomi oluşturmak, milli şirketler, milli bankalar kurmak ve Müslüman esnafi örgütlemek gibi fikirler İttihatçıların yerel değerlere önem verdiklerini ve dış müdahaleye karşı olduklarını gösteriyordu. 1913 yılı Teşvik-i Sanayi Kanunu bu doğrultudaki adımlardan biridir. Bu yasa yerli sanayiye ayrıcalıklar tanıyor ve devlet desteği sağlıyordu. 1912’de kurulan Islahat-ı

Maliye Komisyonu vergi düzeninde reformlar yaptı. Aşar vergisi üzerindeki iltizamlar kaldırıldı. Tüm devlet memurlarının mali faaliyeti yeni kurulan Mali Denetim Komisyonu'na verildi. Bütün bunların toplamından çıkan sonuç olarak denilebilir ki; II. Meşrutiyetin başlıca iki niteliği vardır: İstibdat yönetimiyle mücadele etmek ve hangi biçimde olursa olsun yabancıların devletin iç işlerine karışmasına karşı koymak (Birecikli, 2008:222).

İkinci Meşrutiyet ülkeye çok geniş bir özgürlük ortamı getirdiği için, her alanda birçok dernekler kurulup çalışmaya başlamıştı. Bu arada eğitimle ilgili birçok dernekler de kurulmuş, belli bir süre çalışma yapmışlardı. Siyasî alanda faaliyet gösteren partiler de, programlarında eğitim görüşlerini belirtmiş ve uygulamaya koyacaklarını açıklamışlardır (Ergün, 2009:272).

2.1.2. Osmanlı Devleti'nde Ordunun Konumu

Osmanlı ordusunu genel olarak üç ana bölüm olarak ifade edebiliriz: Yeniçeriler, eyalet askerleri ve akıncılar. Aslında akıncılar denilen kısım eyalet askerlerinin bir çeşididir. Fakat ordudaki görevi ve akıncı olmak için taşıması gereken özellikler itibariyle diğerlerinden biraz farklılık arz etmektedir. Sözü edilen üç kısım askerlerin seçilme şekilleri ve yaptıkları görev açısından birbirinden ayrılmaktadırlar. Yeniçeriler daha çok savaş esirlerinin bir bölümü ile devşirme sisteminden hareketle oluşturulan ordudur. Eyalet askerleri mülkiyeti devlete ait olan toprakların işletilmesinden elde edilen gelirlerle beslenen ordudur. Bu toprakların kullanım hakkının yerli halka verilmesi ve bu şekilde olan arazilerin kullanıcılarından belirli oranlarda kira bedeli alınması şeklinde bir sisteme dayanır. Kiralama işini devlet adına sipahi denilen memur yapar. Sipahiler devletin kendilerine verdiği yetkiye dayanarak miri arazileri kiraya verirler. Bunun karşılığında yine merkezi otoritenin kendilerine verdiği yetkiye dayanarak miri arazinin kullanıcılarından kira bedelini toplarlar. Topladıkları bu gelirin bir miktarını kendileri için alırlarken diğer kalan miktar ile savaşta rol alacak belirli oranda askerlerin masraflarını karşılarlar. Bu sisteme de tımar sistemi denilir. Akıncıların seçilmesinde ise biraz daha sıkı kurallar uygulanır. Akıncıların belirlenmesinde Müslüman ve Türk olma şartına ek olarak buldukları yerlerin dini veya mülki

otoritelerinden güvenilir olduklarına dair belge getirmeleri şartı aranmaktadır. Bu kısımler daha ayrıntısı ile aşağıda incelenecektir.

2.1.2.1. Yeniçeriler

Osmanlı devletinde ordunun en önemli birimi yeniçerilerdir. Yeni çeri ocağının kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte Sultan I. Murat Hüdavendigâr tarafından kurulduğu bilinmektedir. Yeniçeri ocağına alınan askerler devşirme yoluyla alınmaktadır. Bu yolla alınan askerlere kapıkulu denilmektedir. Bu isimlendirme yeniçerileri meydana getiren askerlerin nereden geldiği ile ilgilidir. Bu askerler ya savaş esirlerinden ya da Hıristiyan ailelerinden alınarak belli bir süreçten geçirildikten sonra orduya alınan askerlerdir. Yeniçeri ocağı askerlerinin meydana gelme usulü İslam hukukundaki esirler ile ilgili hükümlere dayanmaktadır. Buna göre yeniçeri askerlerinin toplanma şekli şöyle ifade edilebilir:

İslam hukukunda savaş esirleri ganimet hükmündedir ve ganimetin beşte biri devlete aittir. Bu nedenle savaş esirlerinin beşte biri devlet yetkililerinin belirlediği şekilde devlet için kullanılabilir. Bu hüküm farsça Penç-yek (beşte bir) olarak ifade edilmiştir (Akgündüz, 1999: 44). Osmanlı devleti İslam hukukunda var olan bu hükümden yola çıkarak ve ilgili ulemanın/din hukukçularının açıklamalarını referans alarak savaş esirlerinin asker olmaya elverişli olan beşte birini devletin asker ihtiyacını karşılamak için ayırmıştır. Osmanlının asker ihtiyacını karşılamak için kullandığı bu yöntem zamanla ‘pençik’ denmiştir. Buna göre akıncıların aldığı esirler pençikçi denilen görevliler tarafından toplanıyor ve belli bir eğitim sürecinden sonra kapıkulu askeri oluyorlar ve askeri görevler yerine getirmeye başlıyorlar. Sözü edilen bu savaş esiri askerler bu düzeye hemen gelmiyorlar. Öncelikle Müslüman ve Türk ailelerinin yanına verilerek burada Müslüman olmaları, dini bir eğitim almaları, Türkçe öğrenmeleri ve bir nevi Türkleşmeleri sağlanıyordu. Bu aşama tamamlanırsa bu askerler Gelibolu’da ve sonradan da İstanbul’da teşkil olunan acemi ocaklarına verilerek buralarda askeri bir eğitim almaları sağlanıyordu. Bu süreçte tamamlanırsa bu askerler yeniçeri ocağına alınarak savaş dönemlerinde savaş için barış dönemlerinde İstanbul’un asayişini sağlamak için istihdam ediliyorlardı. Bunlara kapıkulu askerleri deniliyordu. Bu ifade, sözü edilen bu askerlerin meydana getirildiği yöntemden hareketle kullanılmaktadır.

Savaş esirlerine ek olarak yeniçerileri meydana getiren diğer bir usül devşirme usulüdür. Bu da Osmanlının asker ihtiyacını karşılamak için başvurduğu bir metottu. Devşirme sistemi Osmanlının içinde yer alan özellikle Rumeli ve balkan Hıristiyanlarından alınan 14-18 yaş arası çocuklarının belli bir süreçten sonra asker olarak istihdam edilmesidir. Osmanlının ilk yıllarında ve yükselme dönemlerinde devşirme sistemi muntazam uygulandığı halde son dönemlerde bozulmuştur. Devşirme sisteminde uygulanan metotta da pençik sistemine benzer bir yol izlenmektedir. Buna göre asker ihtiyacı olduğunda, genelde üç beş yılda bir, Hıristiyanların çocuklarından 14-18 yaş arası uygun fiziksel özelliklere sahip olanlar devşirme olarak alınıp belli bir eğitim süzgecinden geçirilerek yeniçeri askeri olurlardı. Bu ihtiyaç ortaya çıkınca Yeniçeri ocağının en yetkili amiri olan ve aynı zamanda divan üyesi olan Yeniçeri ağası ihtiyaç miktarını belirler ve divana müracaat eder. Bundan sonra nereden ne kadar devşirme toplanacaksa belirlenir. İlgili bölgelerin idarecileri ile merkez idarecilerinin ortak çalışmasıyla gerekli miktar devşirme toplanarak merkeze götürülürdü. Devşirmeye alınacaklar için belli kurallar vardı. Bunlar fiziksel olarak gerekli şartları taşımak, Yahudi Rus, Çingene ve Acem olmamak gibi özelliklerdi. Ayrıca çocuk ailenin tek oğlu ise, evli ise, köy kethüdasının(idarecisinin) oğlu ise, çoban, kel, köse, doğuştan sünnetli, Türkçe bilen, sanat sahibi ise devşirme olarak alınmazdı (Akgündüz, 1999: 47). Devşirme olarak alınanlar merkezde toplanıp sünnet ettirilir, Müslüman olmaları sağlanır, gerekli kayıtlar tutularak uygun olanlar saray için ayrılıp diğerleri Türk ailelerin yanına verilerek dini eğitim almaları ve Türkçe öğrenmeleri sağlanır (Elibol, 2009: 22). Bu askerler Türk kültürüne göre yetiştirilerek Acemi oğlanı ocağına gönderilir. Bu ocakta gelen devşirmelere askeri bir eğitim verilir. Acemi ocağında gerekli eğitimden geçildikten sonra eğer kabiliyetleri çok önde görülenler olursa bunlar üst düzey yönetici yetiştiren saray okulu Enderun'a verilirlerdi.

Buna göre kapıkulu askerleri de denilen yeniçeriler padişaha bağlı, sürekli ve maaşlı askerlerdir. Yayalar ve süvariler olarak iki kısım olan yeniçerilerin en üst idarecisi yeniçeri ağasıdır. Yeniçeri ağası İstanbul'da asayişini sağlamakla görevlidir. Ayrıca dini ve kanuni hükümlere aykırı bir şey gördüğünde müdahale yetkisine sahiptir. Müdahale ettiği durumlarda eğer kendi alanına giren bir konu ise durum ağa divanında görüşülerek sonuca bağlanır. Eğer konu kadı ile ilgili ise kadıya havale

edilir. Yeniçeri ağası yeniçeri ocağının bütün atamalarında yetkili olduğu gibi, askeri yargı manasına gelen ağa divanının da başıdır. Osmanlının son dönemlerinde bu sistem bozuldu. Devşirme alınmaması gereken yerlerden zorla devşirme alındığı gibi, rüşvetle devşirme alındığı da oldu. Bu ise Osmanlı ordu sisteminin bozulmasına yol açtı.

İlk kuruluşu zamanında sadece devşirmelerden ve iyi eğitim almış güçlü kuvvetli gençlerden oluşan Yeniçeri Ocağı, 16. yüzyıldan sonra Padişaha veya Hareme yakın kimselerin, liyakatli olmadıkları halde, ocağa alınmaya başlamasından sonra bozulmaya yüz tuttu (Elibol, 2009: 27). Çünkü eğitimsiz ve başıboş kimselerin ocağa girmeleriyle bu askerî teşkilat, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettiren, padişahları tahttan indiren veya tahta çıkaran bir kuvvet halini almıştı (Akgündüz, 1999: 244). Diğer taraftan kendileri Bektaşî olan Yeniçeriler (Reed, 2002: 290), Bektaşî olan Ahi esnaf ocaklarıyla iç içe idiler (Elibol, 2009: 29). Bu durumda Sultanın aldığı bazı ekonomik ve siyasi tedbirlere Ahi Esnaf Ocaklarıyla birlikte karşı durmaya başladılar. Bu durum Sultanın ve Ulemanın tepkisini çekti. 17. yüzyıla gelindiğinde Padişahın ordunun başında seferlere çıkmaması da yeniçeri ocağının bozulmasında pay sahibiydi. Çünkü kapıkulu askerleri doğrudan padişaha bağlıydılar. Padişahın sefere çıkmaması demek ona bağlı olan kapıkulu askerlerinin de sefere çıkmaması demektir. Bu durum Yeniçerilerin ganimet gelirlerinin azalmasına neden oldu. Diğer taraftan ordunun çok etkili bir bölümünün savaflara katılmaması yenilgileri de beraberinde getirdi. Bundan dolayı devletin mali düzeni bozuldu. Bu da Yeniçerilerin gelirlerinin azalması demektir. Yeniçeriler bu nedenle kendi geçimlerini sağlama çabasına girmişlerdir. Bu amaçla askerlikle ilgisi olmayan ticaret, kahvehane işletmeciliği, hamam işletmeciliği, kayıkçılık, depoculuk, odun ve yakacak işleri gibi sektörlere el atmış esnaflık yapmaya başlamışlardı (Elibol, 2009: 24). Yani yeniçeriler askerlikten daha çok siyasetle servet biriktirmekle meşgul olmaya başlamışlardı. Bu durumda ocak eski verimliliğini kaybettiği gibi devlet için bir risk unsuru olmaya başlamıştı. Çünkü yeniçeriler artık idarede de etkili olmaya başlamışlardı. Buna paralel olarak Osmanlı merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte eyaletlerde derebeyleri ve ayanlar güçlenmiş yönetim boşluğu meydana gelmişti. Her derebeyi veya yerel halkça seçilen ayanlar kendi alanında farklı bir yönetim sistemi uyguluyor. Bir kısmı vergi ve asker toplamada yerli halka

zulmediyordu. Yönetim bu durumdayken bozulmuş olan yeniçerilerin düzeltilmesine çalışmak netice vermeyebilirdi. Yeniçeri sorununun çözümü için iki konunun halledilmesi gerekiyordu. Bunların ilki taşranın merkeze bağlılığını yeniden tesis etmekte. İkincisi ise yeniçerilere alternatif olacak olan bir askeri yapılanmaya gitmek için kamuoyu oluşturmak ve yeniçerilerin arkasındaki halk, ulema ve bürokrasi desteğini azaltmak.

Bu sorunlardan taşranın merkezden kopukluğu durumu 1808’de merkez ile ayanlar arasında yapılan Sened-i İttifak ile nispeten çözüme bağlandı. Artık ayanlardan merkezden bağımsız hareket eden olursa diğerleri merkeze yardım ederek ona karşı birlikte mücadele verilecekti. Taşranın merkeze bağlılık sorunu bu şekilde çözüme bağlanırken yeniçerilerin alternatifi olabilecek bir ordu meydana getirme ihtiyacı bu kadar kolay olmadı. Bunun için konu III. Selim’den itibaren ele alınacaktır.

1789’da tahta geçen III. Selim 1793’te Avrupalı usule göre eğitilmek üzere Nizam-ı Cedit’i kurmuştur(Elibol, 2009: 34). Bu ordunun ekonomik giderleri için yeni bir bütçe oluşturulmuştur. Bu bütçe hazırlanırken yeniçeri bütçesine müdahale edilmemiştir (Akgündüz, 1999:231). Nizam-ı cedit için ayrılan bu bütçe sonrasında sayı da gittikçe arttıkça yeniçeriler muhalefet etmeye başladılar. Bu ordu halk arasında da memnuniyetle karşılanınca yeniçerilerin rekabeti daha da pekişti.

Diğer taraftan Nizam-ı Cedit ordusu oluşturulurken gerekli titizlik gösterilmemekteydi. Saray ehli olan kimselerin ve servet ve ikbal peşinde koşanların bu işe el atması asıl konuşması gerekenlerin geri plana düşmesine neden oldu. Nizam-ı Cedit’i istismar ederek büyük servetler elde edenlerin bulunması yeni askeri düzenin muhaliflerinin eline güçlü kozlar veriyordu.

Nizam-ı cedit ordusunun şekilsel olarak geleneksel Osmanlı kıyafet ve eğitim usullerinden ayrı olması bu orduya olan muhalefetin dini bir temele kaymasına da neden oldu. Yeni ordunun bu durumu ‘gâvurlaşmak’ şeklinde tabir edildi. Saray ehli olanların hem çok zenginleşmesi hem de sefahat hayatı yaşaması da bu duruma eklenince bu ithamlar daha da güçlendi. Çünkü sonuçta yeni ordu konulan yeni vergilerle finanse edilecekti. Toplanan vergilerin bazı şahısların kişisel çıkarı için ve eğlence masrafları için harcadığı görüldükçe tepki daha da arttı. Bu arada daha önce nizam-ı Cedit ordusunu destekleyen ulema ve halk da aleyhe geçmeye başladı. Bu

arada III. Selim’de çevresindeki insanların bu tutumu yüzünden halk arasında sahip olduğu itibarını kaybetti. Bütün bunlar yeniçerilerin yeni düzene muhalefet etmesi için bir gerekçe olarak kullanılacaktı.

Bu gerekçeler aynı zamanda küskün devlet adamları için de malzeme oldu. Bu kimseler sonunda şeyhülislamlık makamında bulunan ve Nizam-ı Cedit ordusuna muhalif olan Ataullah efendinin desteğiyle 1807’de isyan ettiler. İsyancı yeniçeriler Kabakçı Mustafa adında birini başlarına alarak isyanlarını yaygınlaştırdılar. III. Selim buna karşılık Nizam-ı Cedit ordusunu lağv etti. Fakat yine de isyanı durduramadı. İsyancılar III. Selim’i tahttan indirdiler, IV. Mustafa’yı tahta geçirdiler. İsyancılar daha sonra 1808 Temmuz’unda III. Selim’i şehit ettiler. Bu şekilde yeniçerilere alternatif olabilecek bir seçenek olan Nizam-ı Cedit teşebbüsü sona erdi. Fakat bu bir daha buna teşebbüs edilmeyeceğini göstermezdi. Çünkü ihtiyaç çok şiddetliydi. Mutlaka bir çözüm bulunmalıydı.

Bu nedenle yeniçeri ocağının artık kaldırılması gerekiyordu. Kolay bir karar ile bu halledilemezdi. Önceden bazı hazırlıkların yapılması gerekiyordu.

1808’de padişah olan II. Mahmut yeniçeri ocağının kapatılması için bir yol haritası belirledi. Buna göre önce yeniçeri ocağının içinden kendisi gibi düşünen askerleri ayırdı. 1825’te eşkinici ocağı adı verilen düzenli ve eğitimli bir ordu teşkil etti. Padişah bir taraftan da ulema ile yaptığı meşveretlerde ulemanın yeniçerilerin arkasındaki desteğini çekmeye çalıştı ve ulemayı buna ikna etti. Bu durum halkın yeniçerilere destek olmaması için önemliydi. Böylece ocağın kaldırılması için alt yapı hazırlığı tamamlandı. Eşkinici ocağı askerleri eğitime başlayınca yeniçeriler isyan ettiler. Buna karşılık II. Mahmut sancağ-ı şerifi Sultan Ahmet Meydanına dikerek halkı, ulemayı, önde gelen devlet adamlarını ve kendisi gibi düşünen kapıkulu askerlerini kendisine destekçi olarak topladı. Bu durumda isyancı yeniçeriler yalnız kaldılar. Padişah kendisinin yanında yer alan askerler, halk ve ulemanın desteğiyle yeniçeri ocağını kapattı (Elibol, 2009: 36). İsyancı askerlerin çoğu katledildi. Bir kısmı kaçarak kurtuldu. Haziran 1826’da II. Mahmut’un yaptığı geniş katılımlı bir meşveret meclisinde karar resmileştirilerek yazılı hale getirildi. Karara da Vak’a-i Hayriye(hayırlı olay) denildi. Böylece Osmanlının fetihlerinde 450 yıldan daha fazla bir süre hizmet etmiş olan bir ocak tarihe karışmış oldu.

Bundan sonra Osmanlı ordusu olarak eyalet askerleri ve yeniçerilerin yerine kurulan Asakire-i Mansure-i Muhammediye vardı. Yeni kurulan ordu Avrupai usüllere göre kurulmuştu ve ona göre eğitilecekti. Fakat yeniçeri ocağının kapatılmasının faturası ağır olacaktı. Çünkü sürekli Osmanlı ile savaş halindeki Rusya ve düvel-i muazzama denilen İngiltere ve Fransa ve o dönemde Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu fırsattan faydalanarak Osmanlıya ağır mağlubiyetler yaşattılar.

2.1.2.2. Eyalet askerleri

Osmanlı ordusunun bu kesimi tımar sistemine dayanır. Tımar sistemi, devletin kendisine ait miri arazinin kullanım hakkını yerli halktan kimselerle vererek bunun karşılığında kira alması ve bu kirayı da yine askeri masraflar için kullanmasıdır. Buna göre devlet mülkiyet hakkı olan arazinin kullanım hakkını sınırsız süreli bir kira sözleşmesiyle veya emaneten yerli halka verir. Halk bu araziye (dirlik) işletir ve bunun karşılığında elde ettiği gelirin bir kısmını devlete vergi olarak öder. Devlet/padişah ise bu geliri, karşılığında askeri hizmetler almak üzere, bazı şahıslara tahsis eder (Akgündüz, 1999:501). Padişahın miri arazinin kullanılmasından elde edilen geliri tahsis ettiği kişiye ise sipahi denilir. Sipahiler bir nevi devletin vergi memurlarıdır. Tımarlı sipahilerin, seferler haricinde taşrada vergi toplama ve asayişini temin gibi temel görevleri de vardı (Elibol, 2009: 29). Sipahiler elde ettikleri bu gelirler ile hem kendileri geçinirler hem de gelirleriyle orantılı sayıda asker beslerler. Miri araziler kullanıcılara verilirken 'kılıç' denilen bir ölçü birimi kullanılır. Kılıç, araziden elde edilecek gelirin akçe cinsinden ifade edilmesidir. Kılıç denilen miktar eyaletlere ve arazinin durumuna göre farklılık arz ederdi. Her kılıç 3000-6000 akçe arası bir miktarda olur. Her kılıç bir tımar kabul edilir. Tımar sahibi her 3000 akçe için savaşa hazır bir süvari çıkarmakla vazifelidir. Akçe miktarı arttıkça çıkarılacak asker sayısı da orantılı olarak artıyordu.

Akçe miktarına göre dirliklerin yani kiralık arazilerin çeşitleri vardı. Bunlar üç çeşitti: Has, Zeamet ve Tımar (Yörük, 2005:190). Has; yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan dirliklere denir (Bulduk, 1995: 40). Bu dirlikler sultanlara, şehzadelere, vezirlere veya beylere ait olan dirliklerdi. Zeamet; yıllık geliri yirmi bin ile 99.999 bin akçe arasında olan dirliklerdir. Zeamet sahipleri her beş bin akçe için bir süvari

asker hazırlamakla vazifelidir. Tımar; yıllık geliri 19.999 akçeye kadar olan dirliklerdir. Tımar sahipleri gelirlerinden kılıç denilen bir kısmın ayrılmasından sonra her üç bin akçe için bir asker getirmekle vazifelidirler.

Tımarlar Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar beylerbeyi tarafından veriliyordu. Kanuni zamanında tezkireli ve tezkiresiz tımarlar olarak iki şekilde ifade edilen bir uygulama başladı. Buna göre eğer bir tımar, beylerbeyinin tezkeresi üzerine padişah tarafından veriliyorsa buna tezkireli tımar, doğrudan beylerbeyi tarafından verilen tımarlara ise tezkiresiz tımarlar denir (Akgündüz, 1999: 502). Tımarlarda bu sistemle savaştacak askerlerin yetiştirilmesi ve masrafları temin edilmekteydi. Bu şekilde hazineye yük olmadan askeri masraflar karşılanmış oluyordu.

Bir yere sefer yapılacağı zaman bu durum tımar sahiplerine bildirilir. Tımar sahibi sipahiler yanlarında tımarlarının geliri ile orantılı olarak yetiştirdikleri asker sayısı ile birlikte asker başının bulunduğu yere toplanırlar ve orada yoklama yapılırdı. Sipahilerin yanlarında götürdükleri askerlere cebeli denilir. Sipahiler ve yanlarında götürdükleri cebeliler bir deftere ayrı ayrı kaydedilirlerdi. Eğer bir sipahi sefere davet edildiği halde sefere katılmazsa ve getirmesi gerektiği kadar cebeli getirmese bu durumda vergisini topladığı tımar arazisi elinden alınarak başka bir sipahiye verilirdi.

Toplanma emri geldiğinde sipahi ve cebelileri bağlı oldukları kazanın belirli yerlerinde toplanırlar. Kazadaki tımarlıların amirine çeribaşı denilir. Çeribaşı yüzbaşı rütbesinde bulunur. Çeri başının üstünde alay beyi bulunur. Alayını toplayan alay beyi sancak beyine hazır olduğunu haber veriyor. Sancak beyi kendi yanındaki askerler ve sefer için toplanan sipahi alayı ile birlikte beylerbeyine katılmak üzere hareket ederek savaş için hazır bir askeri güç bu şekilde meydana gelmiş oluyordu.

Beylerbeyi izin verirse bazı sipahilerin memleket muhafazası için yerlerinde bırakılmaları mümkündür. Eğer sipahi sefere katılmışsa yerine vekil birini bırakırdı. Bu şekilde geri kalan sipahi vekilleri tımar arazisinin muntazaman işlemesine nezaret ederlerdi. Sipahi eğer uzun bir süre sefere katılıp tımarına gelemeyecekse bir kişiyi göndererek kendisine verilecek verginin yanına getirilmesini isteyebilir.

Sipahiler öldüklerinde tımarları oğluna kardeşine veya yeğenine verilebiliyordu. Fakat bir tımar arazisinin ölen sipahinin mirasçılarında birine

verilebilmesi için sipahinin bağılı bulunduğu alayın, yeni sipahi adayı için yeterlilik onayı vermesi şarttı. Yoksa herhangi bir mirasçı sipahi olamazdı. Zaten sipahilerde kendilerine vekâlet edebilecek düzeyde bazı kimseleri yetiştirmiş olurlardı. Bu sayede tımar arazisinin takipçiliğini yapan kimsenin tecrübesiz olması önlenmiş olurdu.

Tımar ve zeamet sahipleri topraklarını üç yıldan fazla bir süre işlemeden bırakırlarsa ellerindeki toprak geri alınıp başka birilerine verilir.

Osmanlının yükselme döneminde tımar sistemi çok muntazam işlediği için ordu ve devlet daha başarılı bir şekilde ilerliyordu. Fakat zamanla bu sistem de bozulmalar su-i istimler ve rüşvet gibi yolsuzluklar meydana geldiği için düzen de bozuldu.

2.1.2.3. Akıncılar

Osmanlı Devleti ordusunda hafif süvari birliklerinden oluşan ve düşman ülkesine yağma, yıpratma, bilgi toplama gibi sebeplerle akın yapan askeri kuvvetlere akıncı denirdi. En tanınmış akıncı aileleri Evrenosoğulları, Mihaloğulları, Turhanoğulları ve Malkoçoğullarıdır (Pala, 2007:137).

Akıncılar, Türk kökenli düzensiz süvari gönüllüleriydi. Bu askerler bazı tasniflerde eyalet askerleri arasında değerlendirilmiş olmakla beraber sahip oldukları bazı özellikler itibarıyla ayrı değerlendirilmelidir. Osmanlıda akıncıların Türk kökenli olmasına özellikle dikkat ediliyordu. Diğer bir ifadeyle yeniçeri ocağına alınan ve Osmanlı sınırları içindeki Hıristiyan nüfusundan devşirilenler Akıncı olamazlardı. Bu yönüyle akıncılar hem yeniçerilerden hem de eyalet askerlerinden ayrılıyorlardı. Akıncıları farklılaştıran diğer bir özellik akıncı olmak için müracaat edenlerden taliplinin bulunduğu yerin yetkililerinden birinden akıncı olmaya aday olan kişinin güvenilir biri olduğuna dair alınacak olan güvenilirlik vesikasıdır. Akıncı olmaya çalışan Türk kökenli kimse bu güvenilirlik belgesini getiremezse akıncı olamazdı. Bunun amacı akıncıların ordu açısından taşıdıkları fonksiyon ile ilgilidir. Akıncılar ordudan önce sefer düşünülen bölgeye gider. Oralarda bilgi toplar, varsa pusuları bozardı. Düzenli ordunun savaş taktiklerinden farklı olarak bazı saldırıları düzenler düşman askerini şaşkırtan manevralar yaparlardı. Bu ise akıncıların güvenli olmasını gerekli kılmaktaydı. Çünkü düşman bu akıncıları rüşvet veya tehdit gibi

çeşitli yöntemlerle, elde ederek ordunun mağlubiyetine de neden olabilirdi. Akıncılar elde ettikleri istihbari bilgileri merkeze bildirirlerdi. Akıncıların düzenledikleri saldırılar saldırıyı düzenleyen akıncı sayısına göre farklı isimlerle anılırdı. Yüz kişiden az akıncının yaptığı saldırılara çete, yüz kişiden fazla kişi ile yapılan saldırılara haramilik, akıncı beyinin kumandası altında yapılan saldırılara ise akın denirdi (Bardakçı, 2003).

Orhan Gazi zamanında daimî piyade ve süvari askerlerinin teşkiline kadar hep akıncılar kullanılmıştır. Akıncı ocağı Yıldırım Bayezit zamanında açılmıştır. Osmanlı uç Beyliği'nin kısa sürede devlet hâline gelmesi de, akıncılar sayesinde olmuştur.

Akıncı beylerinin rütbeleri sancak beyi seviyesindeydi. Akıncı eri, yüzlerce defa canını ortaya koyduğu için, diğer birçok ocağın subayından imtiyazlıydı. Akıncılar içerisinde fedai, dalkılıç, serdengeçti, deli, azap, gönüllü, beşli gibi şahıs ve grup isimleri vardı. Akıncı beyini devlet tayin ederdi. Akıncılık babadan oğula intikal ederdi. Osmanlı'da akıncılar, merkezî idareye bağlı değildi, sınır boylarında ocaklar hâlinde teşkilâtlandırılmıştı. Her mıntıkanın kumandanı ayrıydı

Düşmanın iktisadî ve manevi yapısını alt üst ederek savaşın kazanılmasında önemli rol oynayan akıncıların akın taktiği şöyleydi: Akıncı ordusu belirli bölümlere ayrılır, ayrılanlar da daha küçük birliklere bölünerek yollarına devam ederdi. Sefer yapılacak ülkede her birliğin ele geçireceği şehir ve kasabalar önceden kararlaştırılır, dönüşte birlikler gene belirli yerlerde, fakat daha önce ayrıldıkları mevkilerde olmamak üzere birleşerek, vatan topraklarına dönerdi. Bu durum düşman ülkesini korku içerisinde bırakırdı. Kasırgalar gibi esip geçen akıncıların, ne zaman, nerede ortaya çıkacakları hakkında yüzlerce söylenti çıkardı.

Her akın sonunda şehit veya malûllerin yerine, kuvvetli gençler akıncı olarak kaydedilirdi. Akıncılara tahsis edilen bir maaş yoktu. Bu yönleriyle de eyalet ekserlerinden ayrılmaktaydılar. Elde ettikleri ganimetlerin 1/5'ini vergi olarak verdikten sonra, kalanlarla geçimlerini temin ederlerdi. Bazılarının ise tumarları işleyebilecekleri toprakları vardı.

Fetihler döneminin sona ermesi ve duraklama devrinin başlaması ile akıncılar eski özelliklerini kaybetmişlerdir. 1595 yılında Koca Sinan Paşa'nın Eflâk'ta Prens Mihael'e yenilmesi üzerine Tuna'nın öte yakasında kalan akıncıların ve akın atlarının

pek çoğu telef olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren sayıları iyice azalan akıncılar, geri hizmetlerde kullanılmaya başlanmıştır (Bardakçı, 2003).

2.1.2.4. Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasından Sonra Osmanlıda Asker Siyaset İlişkileri

Osmanlı devletinde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra modernleşme teşebbüslerinin önündeki en önemli engel kaldırılmış oldu. Bundan sonra yenilik çabaları devam etti. Bilindiği gibi en önemli yenilik çalışmaları askeri alanda yapılmaktaydı. III. Selim'den başlamak üzere II. Abdülhamit dönemi ve sonrasındaki İttihatçı hükümetler dönemi dâhil olmak üzere Osmanlı ordusunda, Prusya/Almanya tarzı ordu sisteminin önem kazandığı görülmektedir. İlk ilişkiler XVIII. yüzyılın sonunda Alman subaylarının İstanbul'a gelmesi ve Osmanlı ordusunun durumunu incelemeleri ile başlamıştır. Mesela 1798'de III. Selim'in isteği ile Prusyalı Albay Von Goetze Osmanlıya gelerek Osmanlı kara birliklerini incelemiştir. O dönemlerde başlayan ve ordunun modernleşmesi ile ilgili olan Osmanlı Almanya ilişkilerinin, daha sonraki dönemlerde artarak devam ettiğini görmekteyiz. Osmanlı ordusundaki önemli değişiklikler 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yeniçeri ocağı kapatıldıktan sonra yeni oluşturulacak ordunun düzenlenmesinde Avrupalı bir usulün takip edilmesi genel kabul görmekteydi. Sultan II. Mahmut bu amaçla modern bir orduya sahip Prusya'nın subaylarını ülkeye çağırmaı uygun gördü. Bu amaçla 1835'de Prusya Kralı III. Friedrich'e başvurarak, Osmanlı ordusunda danışmanlık yapacak subaylar talep etti. Bu istek kabul edildi ve 1835 yılının Kasım ayının sonunda Yüzbaşı Von Moltke ve Teğmen Von Berg İstanbul'a geldiler (Beşirli, 2004:122).

Diğer taraftan dönemin konjonktürel siyasî ilişkileri çerçevesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de Fransız kökenli subaylar, Osmanlı ordusunun değişik birliklerinde danışmanlık yapmaktaydılar. Aynı yıllarda bazı Prusyalı subayların da İstanbul'daki askerî okullar ve birliklerde buldukları ve danışman veya öğretmen olarak çalıştıkları görülmekteydi.

Bu dönemde Osmanlının silahlanmaya da oldukça önem verdiği görülmektedir. O dönemde Osmanlı ordusunun silahlandırılmasında ABD ile Almanya arasında bir rekabet olduğu ve bu rekabette zamanla Almanların öne geçtiği

görülmüştür. II. Abdülhamit tahta geçtikten sonra diğer Avrupa devletlerinin Osmanlıya karşı izledikleri emperyalist politikalardan dolayı Bismark Almanya'sı ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Bu nedenle Almanların Osmanlı ordusunun modernize edilmesinde diğer bütün ülkelerden daha fazla etkileri olmuştur. Bu dönemde Almanya'nın Avrupa içinde kazandığı askeri başarıların da bu yakınlaşmada etkisinin olduğu bilinmektedir. 1877-78'deki Osmanlı-Rus savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa'nın Osmanlıya karşı takındıkları tutumları ve bu konuda yaşanan sorunlar Osmanlı dış politikasında Almanya'nın öne çıkmasının diğer bir nedeniydi. Sultan II. Abdülhamit Avrupalı devletlerin arasındaki emperyalist rekabeti kullanarak, Osmanlı coğrafyasının dağılmasını engellemek istiyordu. Bu dönemde çoğunlukla Almanya'dan olmak üzere Avrupa ülkelerinden büyük oranda silah, top ve saire savaş malzemesi alındığı görülmüştür.

Silahlanmaya paralel olarak ordunun eğitim ve yetiştirilmesinde de Avrupai bir usul takip edilmiştir. Bu amaçla 1834 yılında modern usullerle eğitim yapacak olan Mekteb-i harbiye kurulmuştur (Akşin, 1994: 27). Fakat bu mekteplerde verilen Avrupai eğitim tarzı aynı zamanda Osmanlı askeri sistemi üzerindeki yabancı etkisini de beraberinde getiriyordu. Çünkü Avrupa ülkeleri ihraç ettikleri kendi askeri sistemleri üzerinden Osmanlı üzerinde nüfuz elde etme imkânı yakalıyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Sultan II. Abdülhamit dönemine kadar Osmanlıda İngiltere ve Fransa'nın daha fazla nüfuz sahibi olduğu, II. Abdülhamit'ten sonra ise Almanya'nın öne çıktığı görülmektedir. Nitekim 1867'deki Çırağan Sarayı Baskını olayı ve 1876'da Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme operasyonu İngiltere'nin Osmanlı ordusu üzerindeki etkisinden kaynaklanan olaylardı. Ali Suavi İngiliz kışkırtmasının etkisiyle darbe amacıyla Bab-ı âliye baskın düzenlemiş, fakat önceden Ali Paşanın haber almış olmasından dolayı teşebbüs sonuçsuz kalmıştır. Sultan I. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayı da benzer bir şekilde İngiltere'nin kışkırtmasıyla olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti Sultan I. Abdülaziz döneminde güçlü bir donanmaya sahip olmuştu. Bu durum denizlerdeki hâkimiyetini koruyan İngiltere için bir riskti. Bu nedenle Osmanlı içinde çıkarılan bir dizi karışıklıklara ek olarak Talebe-i ulum ayaklandırıldı. Çıkan karışıklıklar İngiliz yanlısı Mithat Paşa tarafından Padişah I. Abdülaziz'e mal edildi. 1876'da Harbiye Mektebi komutanı Süleyman Paşa tarafından Dolmabahçe sarayı basılarak Padişah tahttan indirildi. Tahttan

indirildikten beş gün sonra da intihar süsü verilerek öldürüldü (Akgündüz, 1999: 259). Bu sonuç, Osmanlının askeri eğitim tarzı olarak bağlı bulunduğu yabancı bir ülkenin, Osmanlı siyasetini etkilemek için ne kadar rahat hareket edebildiğini açıkça göstermektedir.

Asker siyaset ilişkilerinin Osmanlı yönetim sistemi için risk olmaya başlaması modern usullerle yetişen subayların sahip oldukları itibar ve yüksek maaşın da etkisi bulunmaktaydı. Ayrıca bu askeri kesim geleneksel Osmanlı ordusunun sahip olduğu ‘toplumla iç içe olma’ özelliğine sahip değildi. Çünkü askeri eğitim toplumdaki kopuk bir şekilde toplumdaki uzak bir alanda yapılmaktaydı. Bu durumda kendilerini toplumsal değerlere bağlı hissetmiyorlardı. Hatta halk kitleleri bu kesimler için bir nevi ayak takımıydı. Bu bakış açısı yeni eğitilmiş askerlerin kendilerini ayrı bir sınıf olarak konumlandırmalarına neden oldu. Aynı zamanda ordu içindeki geleneksel usulle yetişen asker sayısı da hızla düştü (Bostancı, 2010).

1800’lü yılların ikinci yarısından sonra ordu siyaset ilişkilerini etkileyecek olan diğer bir faktör, sonradan Jön Türk hareketi olarak isimlendirilecek olan Genç Osmanlılar hareketidir. Bu hareket daha çok sivil kimselerden meydana gelmekteydi. Fakat hareketin içinde yer alan aydınların Osmanlıyı getirmek istedikleri konum, onların askerlerle birlikte hareket etmelerini gerekli kılıyordu. Çünkü bu hareketin mensupları Osmanlıda parlamenter sisteme dayalı bir meşrutiyet rejimi kurmak istiyorlardı. Bunun için de ya mevcut yönetimi parlamenter sisteme geçmeye razı etmek ya da böyle bir rejim için halkın desteğini alarak rejimi değiştirmeye çalışmak gerekiyordu (Koçak, 2009). Mevcut yönetim, parlamenter rejimin Osmanlının lehinde olduğu konusuna mesafeli durdu. Halkın genç Osmanlılara destek olması ise uzak bir ihtimaldi. Çünkü Osmanlı padişahı aynı zamanda ‘halife’ idi. Halifeye karşı çıkmak Müslüman halk için dine muhalif görünüyordu. Diğer taraftan Genç Osmanlıların savunduklarının din açısından neye karşılık geldikleri meçhuldü. Dahası Genç Osmanlıların din konusundaki tutumları halkı ikna edecek nitelikten uzaktı. Bütün bunlar halkın yeni Osmanlılar hareketine fiilen destek olmasına mani oluyordu. Bu durumda genç Osmanlılar parlamenter rejimi getirebilmek için modern ordudaki bir kısım askerlerle anlaşarak Osmanlının Parlamenter rejime geçmesini temin etmeye çalışacaktı. Bu şekilde Osmanlıda Askerin siyaset üzerindeki etkisi belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlayacaktı. Bu durum II. Abdülhamit’in

saltanatının son devrine kadar çok belirgin değildi. Çünkü Abdülhamit'in yönetim tarzı ve kullandığı siyasi araçlar Jön Türk hareketinin halk arasında taban tutmasına engel teşkil ediyordu. Bunun sebebi Abdülhamit'in meşrutiyeti din muhalifliği ile eşdeğer tutma siyasetidir. Bu durum dini hassasiyet sahibi halkın meşrutiyeti savunan Jön Türkler ile mesafeli durmasına neden oldu. Dahası II. Abdülhamit'in aşiret mektepleri, Hamidiye alayları gibi halk nazarında sempati toplayan teşebbüsleri, halkın muhalif olan Jön Türklere yakınlaşmasını engelliyordu. Aşiret mekteplerine çocuklarını gönderen özellikle Kürt ve Arap aşiret ileri gelenleri bu tür ilişkilerden dolayı merkezle iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Aynı şekilde Hamidiye alayları denilen ve Kürt gönüllülerinden meydana gelen doğu Anadolu'daki askeri birlikler de halkı merkeze bağlayan bir etkendi. Bu şekilde bir siyaset takip eden II. Abdülhamit Jön Türk muhalefetinin halk arasında taban tutmasını bir dereceye kadar önledi. Fakat daha sonraları, 1900'lü yılların başında, Jön Türkler faaliyetlerini yoğunlaştırıp yaygınlaştırdıncı azınlıkların ve Avrupa ülkelerinin yardımı ile Jön Türk hareketi halk arasında gittikçe taban tutmaya başladı. Buna II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu'yu ve Arabistan coğrafyasını muhaliflerin sürüldüğü bir bölge haline getirmesi halkı Jön Türklerin fikirleriyle buluşturdu. Çünkü bu bölgelere sürgün olarak giden Abdülhamit rejiminin muhalifleri buralarda meşrutiyet rejimi lehinde propaganda yapma imkânı buldular. Bu arada merkezi idarenin bazı yanlışlarının daha net bir şekilde görülmesi halkı Jön Türklere ve meşrutiyeti savunan kesimlere daha da yaklaştırdı.

Jön Türkler bir taraftan halk ile buluşmaya çalışırken diğer taraftan askeri kesimlerle devam eden ilişkileri nedeni ile Sultan II. Abdülhamit'i Meşrutiyeti ilana zorlamak için daha fazla imkânâ sahip olmuşlardı. 1902 yılında yapılan Jön Türk kongresinden sonra Abdülhamit rejimine muhalif kesimler birçok yerlerde subayların katılımıyla örgütlenmişlerdi. Bu yerlerin başında Selanik ve Manastır geliyordu. Buralarda Jön Türkler İttihat ve Terakki cemiyetleri adı altında örgütlenmişlerdi. Yani parlamenter rejime dayalı bir Meşrutiyetin ilan edilmesini isteyen Jön Türkler bir taraftan halk ile iyi ilişkiler içinde iken diğer taraftan askeri kesimleri de faaliyetlerine katmada başarılı olmuşlardı. II. Abdülhamit'in birinci meclisi dağıttığından 1908 yılına kadar Jön Türkler meşrutiyet idaresinin İslam dini ile olan bağlarını izah eden neşriyatlarla konunun ulemanın gündemine oturmasını da temin

etmişlerdi. 1908'e gelindiğinde artık meşrutiyeti İslam Şeriatına muhalif görmeyen ciddi bir ulema kesimi de meydana gelmişti. Bundan hareketle denilebilir ki 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet halkın ve ulemanın pasif desteği ve ittihatçı askerlerin aktif desteği ile ilan edilmiştir. Yukarıda bahsi geçtiği gibi Manastır'da Kolağası Niyazi Bey ve Selanik'te Binbaşı Enver beyin II. Abdülhamit'i meşrutiyeti ilana zorlamak için dağa çıkması son hamle olmuştu. Padişahın bu isyanı bastırmak için gönderdiği askeri gücün etkisiz kalması ve komutan Şemsi Paşanın öldürülmesi padişahı bu harekete karşı çaresiz bırakmıştı (Savaş, 1998: 3). Bu durumda II. Meşrutiyeti ilan etmek zorunlu olarak kabul edildi.

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra asker siyaset ilişkilerinde daha olumsuz sonuçlar verecek şekilde faaliyetlerin içine girildi. Çünkü meşrutiyetin ilanı sonrasında kurulan birçok parti, cemiyet ve dernekler üye olarak askerleri de kaydediyorlardı. Mecliste bulunan vekillerin yakın durdukları parti ve cemiyetlerin düşünceleri sözü edilen cemiyet mensubu askerler tarafından orduya da aksediyordu. Yani ordu siyasi tartışmaların bütün aşamalarında yer almaya başlıyordu. Bu durum partilerin meclis içindeki uzlaşmaz tutumları neticesinde ordunun farklı siyasi cephelere ayrılmasına neden oluyordu. İttihatçılar Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra maksatlarına ulaştıkları ve bundan sonra diğer siyasi partiler gibi siyaset zemininde rekabet etmesi gerekirken muhalif siyasi cemiyetlerle/partilerle askerin gölgesinde muhalefet ve rekabet etmeye başlayacaktı. Bu ordunun İttihat ve Terakkinin arka bahçesi olarak algılanmasına neden oluyordu. Diğer taraftan diğer siyasi cereyanlar da askerler arasından bazı kimseleri kendilerine destekçi buluyorlardı.

II. Meşrutiyetin ilanından sonraki manzara bu şekilde iken diğer taraftan Osmanlı ordusu içinde yer alan alaylı mektepli çatışması da devam ediyordu. Bu çatışma Nizam-ı cedid ordularından beri başlamış ve çeşitli zamanlarda artarak ve azalarak devam etmişti. II. Meşrutiyetten sonra ordu içerisindeki ikili yapı siyasi partilerin de bu yapılanmadan etkilenmesine neden oldu. İttihat ve Terakki Partisinin kendini II. Meşrutiyeti ilan etmekte etkili askeri kesim olan mekteplilerle birlikte görmesi muhaliflerin kendilerini alaylı askerlerin yanında konumlandırmasına neden oldu. Bu aynı zamanda askere dayanan ittihatçılara karşı muhaliflerin askeri bir ittifak arayışından ileri geliyordu.

Diğer taraftan Meşrutiyetin ilan edilmesinde en önemli amil olan İttihat ve Terakki, bu durumu sürekli bir imtiyazın aracı olarak kullanmak istemekte ve kendisine muhalif olmayı meşrutiyete karşı olmak ve dolayısıyla eski rejim yandaşı olmak ile eşdeğer görüyor ve gösteriyordu. Bu durum muhalif cemiyetlerin meşrutiyeti içtenlikle sahiplenmesine engel oluyordu.

Askerler ve siyasi cemiyetler arasındaki durum bu minvalde iken diğer bir etken ayrışmayı daha da belirginleştiriyordu. Meşrutiyetin ilan edilince önceden İttihat ve Terakki cemiyetinin içinde yer almış bazı aydınlar ayrılarak farklı cemiyetler kurmuşlardı. Dolayısıyla II. Meşrutiyetin ilan edilmesi sadece ittihat ve terakki cemiyetine ait bir çaba değildi. Çünkü meşrutiyetin ilanından sonra ittihatçıların bir kısmı farklı partiler altında siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdi. Bu kesimlerin meşrutiyetten önce İttihat ve Terakkiciler ile ortaklıkları, siyasi olarak aynı düşünmelerinden kaynaklanmıyordu. Fakat meşrutiyetin ilan edilmesi için konjoktürel olarak beraber hareket etmek zorundaydılar. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle maksatlarına ulaştıktan sonra ayrı siyasi hareketler olarak faaliyetlerine devam edeceklerdi. İttihatçılardan ayrılan bu kesimlerin en önemli temsilcisi Prens Sabahattin idi. Prens Sabahattin meşrutiyet öncesi İttihatçıların içindeki bir kanadın temsilcisiydi. Diğer kanatta önde görülen kişi ise Ahmet Rıza idi (Kuran, 2000: 192). Ahmet rıza Fransız pozitivisminden etkilenme bir kişidir (Mardin, 2005: 179). Fransız idari yapılanmasındaki aşırı merkeziyetçiliği siyasi ilke olarak benimsemekteydi. Diğer taraftan bu kesimlerin düşüncesine tepeden inme bir modernleştirme anlayışı hâkimdi. Meşrutiyet sonrasında ismen İttihat ve Terakki olarak devam eden partinin oldukça güçlü bir kesimi arasında bu düşünce yaygındı. Bu anlayış yani toplumu tepeden inme yöntemlerle modernleştirme düşüncesi bu kesimlerin askeri kesimlerle ittifak kurmasını zorunlu kılıyordu. Çünkü böyle bir yaklaşım ancak militer yöntemlerle uygulanabilirdi. Askerin siyaset içinde yer almasının diğer önemli bir nedeni de budur. Meşrutiyet öncesi İttihatçıların diğer kesimini temsil eden Prens Sabahattin ise âdem-i merkeziyet düşüncesini savunmakta yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Onun düşüncesine de anglo-sakson yönetim tarzı hâkimdir. Diğer taraftan Prens Sabahattin toplumun militer yöntemlerle modernleştirilmesi düşüncesine de karşı çıkmaktadır. Başka bir fark da prensin toplumun değer yargılarından kopuk olmayan biri

olmasıdır. ‘Meşrutiyetin uygulanması için dinin geriletilmesi gerektiği’ şeklindeki Ahmet Rıza ve benzerlerinin düşüncesine katılmamakta, bilakis dinin meşrutiyeti veya şuraya dayalı yönetimleri teşvik ettiğini savunmaktadır. Bundan hareketle denilebilir ki Prens Sabahattin ve onun gibi düşünener İslami düşünceyi savunma konusunda diğer ittihatçılardan olan Ahmet Rıza ve ekibinden ayrılmakta, II. Abdülhamit’le paralel düşünmekte; meşrutiyetin ilanı ve parlamenter sistem açısından ise II. Abdülhamit’ten ayrılmakta Ahmet Rıza gibi düşünmektedirler.

Seçim yapıldıktan sonra meclis açıldı ve hükümetler kuruldu. Bu hükümetlerde genellikle İttihatçılar etkili oldular. İttihatçıların arasında önceden bahsedildiği gibi tepeden inme yöntemlerle çeşitli adımların atılmaya çalışılması dönemin muhalif siyasi cemiyetleri ve medyası arasında şiddetli tartışmaların meydana gelmesine neden olmuş ve bu tartışmalar askeri kesimi de etkilemiştir. Askerin bir kesimi bu adımları desteklerken diğer bir kesim daha gelenekçi uygulamalardan yana hareket etmek istemiştir. Bu konudaki fikir ayrılığına başka bazı meseleler de eklenince aradaki tartışma ve ayrışmalar daha da keskinleşmiştir. Tartışmalar arttıkça öyle bir durum meydana gelmişti ki bir kıvılcım her tarafı yangın yerine çevirecek bir nitelik kazanmıştı. Bu esnada İttihatçıların bazı siyasi muhalifleri silahlı saldırılarla bertaraf etmesi halkın hem İttihatçılardan hem de meşrutiyetten soğumasına neden oldu. Adeta önceden Meşrutiyeti büyülü bir bağlılıkla bağlı olan kimselerde tereddüt ve karşıtlık havası hâkim olmaya başlamıştı. Bu tabloya meşrutiyetin ilan edilmesine karşı çıkan güçlerin meydana gelen olaylardan meşrutiyeti sorumlu tutması da eklenince toplumda, bir kısım aydınlarda ve gelenekçi askerlerde ciddi soru işaretleri belirmeye başladı. Zira meşrutiyet uygulamaları eskiyi aratır bir sonuç meydana getirmişti. Gerilimin çok yoğun olarak yaşandığı bu ortamda hükümete muhalif kanadın önde gelen yayın organlarından biri olan Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey 6 Nisan 1909’da galata köprüsü üzerinde suikastla öldürüldü (Savaş, 1998: 15). Bu cinayet İttihatçıların siyasi cinayetlerinin bir yenisi olarak toplumda medyada ve genel kamuoyunda şiddetli bir infial meydana getirdi. Nitekim Hasan Fehmi Beyin cenaze merasimi muhaliflerin bir gövde gösterisine dönüştü.

Aynı döneme yakın kabine başkanı olan Ahmet Rızanın meclise Şapka giyerek gelmesi adeta yangının son kıvılcımı oldu (Vahdeti, 1909). Bu davranış da

şiddetli tepkilere neden oldu. Çünkü bu davranış daha önceden ittihatçı hükümete yapılan gelenek düşmanlığı eleştirilerini haklı çıkaran bir davranıştı. Yani İttihatçıların bir kesiminde var olan modernlik anlayışını gözler önüne seriyordu. Dolayısıyla bu hareket de kızdırılan ateşin alev almasına neden oldu.

Bütün bunlara tepki olarak sarayın güvenliğini sağlamakla görevli olan avcı taburları 13 Nisan 1909'da(31 Mart 1325) 'şariat isteriz' diye ayaklandı. Bu slogan ile meşrutiyet öncesi dönem şariat olarak ifade edilmektedir. Çünkü meşrutiyetin ilanından önce II. Abdülhamit'in meşrutiyete karşı çıkma gerekçesi şeriatı koruma kaygısıydı. Yani meşrutiyet ilan edilince şeriatın zarar göreceği savunuluyordu. Meşrutiyeti getiren öncülerden biri olan Ahmet Rıza'nın meclise Şapka ile gelmesi ise bu kuşkuları güçlendirmişti. Bu durumda meşrutiyetin gelmesi ile şeriat zarar görmüştü. Bunun için tekrar şeriatın gelmesi yani meşrutiyet öncesine dönülmesi gerekiyordu. Bu anlayış o dönemde isyan eden askerler arasında genel kabul görmekle birlikte herkes o kanaatte değildi. Dönemin İttihat ve Terakkiye muhalif medyası meşrutiyet kılıfında istibdat uygulanmasına karşı gelmekteydi. Nitekim isyan sonrasında meşrutiyetin zarar görmemesi için bir kısım muhalif medya ortak hareket kararı almaktaydı. Diğer taraftan Cemiyet-i ulema İsyancıların 'Şeriat isteriz' şeklindeki propagandalarına karşı 'meşrutiyet şeriate müsteniddir' şeklinde deklarasyon yayınlıyorlardı (Sönmez, 2002: 118).

İsyan eden askerlere halkın da alkış tutması ve destek olmasıyla isyancılar meclisi kuşattılar. Bazı muhalif medya mensupları mesela Hüseyin Cahit Selanik'e kaçtı. İsyancılar hükümetin istifasını istiyorlardı. Buna muvaffak oldular ve hükümet istifa etti. İsyancıların taleplerine uygun bir hükümet kuruldu. Bu arada isyancı askerlerin taleplerinden birisi de ordudaki alaylı mektepli ayrımını sona erdirerek geri plana itilmiş olan alaylıların tekrar eski haklarına kavuşmalarını talep etmekte. Askerler bu taleplerini de büyük oranda kabul ettirdiler.

İstanbul'da bu isyan hareketleri olurken Selanik'te ortaya çıkan ve çoğu gönüllülerden meydana gelen hareket ordusu adındaki bir ordu isyanı bastırmak için İstanbul'a doğru yola çıktı. İsyandan on iki gün sonra İstanbul'a gelen bu ordu İstanbul'daki bütün yönetim mekanizmalarını ele geçirdi. Padişah II. Abdülhamit bütün telkinlere rağmen bu ordu ile karşılıklı çatışmaya girmeyi kabul etmedi. Bu ordu o dönemde isyancıların isteğine uygun olarak göreve gelen kabineyi tekrar

değiştirerek 31 Mart öncesinin anlayışına uygun bir hükümetin tekrar göreve gelmesini temin etti. Bu şekilde İttihat ve Terakki hükümetleri adeta bütün yetkileri kendilerinde toplamış oldular. Çünkü hareket ordusunun zorlamasıyla 31 Mart'tan on beş gün sonra Sultan II. Abdülhamit tahttan indirildi. Yerine Sultan V. Mehmet Reşat getirildi. Fakat meclisten çıkarılan yeni kanunlarla padişahın eski yetkileri oldukça sınırlandırıldı. Padişah bu aşamadan sonra artık sembolik bir konumda kaldı. Bundan sonra bütün yetkiler İttihatçıların eline geçti. Hareket ordusu adeta devletin bütün yetkilerini İttihatçılara teslim etti.

31 Mart hadisesi, sonradan kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar devam edecek olan sistemi kurmuş oluyordu.

Bu dönemde Osmanlı içinde bu olaylar meydana gelirken diğer taraftan kısa bir süre sonra balkanlarda çeşitli sorunlar patlak verecekti. Bundan dolayı Osmanlı balkan savaşlarına ve İtalya ile İtalyan savaşına girecek ve ağır yenilgiler alacaktı. Bu yenilgilerde en önemli sebep Osmanlının savaştığı devletlerin Osmanlıdan güçlü olması değildir. Yenilginin asıl sebebi Osmanlı askerinin askeri işlerden daha çok siyasetle ilgilenmesi ve askeri çalışmaların ihmale uğramasıdır. Aynı şekilde firkacılığın orduya da sirayet etmiş olmasıdır. O dönemde orduda ittihatçı itilafçı(Hürriyet ve İtilaf fırkası taraftarları) diye bir bölünme söz konusuydu (Altan, 2001: 16). Bu bölünme neticesinde ordu ahenk içerisinde dışarıdaki düşmanlarla savaşıyordu. Bu da mağlubiyete neden oluyordu.

İttihatçıların devlet kadroları arasındaki bu askeri güce dayalı etkinliği serbest seçimlerin yapılmasına ve adayların seçilmesine de mani oluyordu. İttihatçılar ellerinde bulundurdukları güçler vasıtasıyla muhaliflerini sindiriyorlardı. Fakat bu durum çok sürmedi. 1912 yılında yapılan seçimlerde Arnavutluktan aday olan yerli bazı muhaliflerin seçilmesinin İttihatçılar tarafından baskı yoluyla engellenmesi Arnavutluktaki bazı askeri kesimlerin ve halkın isyan etmesine neden oldu. Bazı askeri birlikler dağa çıktılar. Bu tehdit İttihatçıların yabancı olduğu bir tehdit değildi. Çünkü meşrutiyetin ilanı için baskı yapmak amacıyla dağa çıkan Resneli Niyazi'nin bu hareketi II. Abdülhamit'i nasıl tedirgin etmişse şimdi bu subayların Arnavutlukta dağa çıkması aynı şekilde İttihatçı hükümeti telaşa düşürmüştü (Kuran, 2000: 369). İsyancılar hükümetin düşürülmesini, seçimlerin yenilenmesini ve Arnavutluk'a yerli memurların tayin edilmesini istiyorlardı.

Diğer taraftan 1912 yılı Mayıs-Haziran aylarında ordu içerisinde halaskaran-ı zabitan denilen bir gurup teşekkül etmişti. Bu gurup bir tepki hareketiydi. Ordunun içerisinde İttihat ve Terakki cemiyeti ile bağlantısı olan subayların daha itibarlı sayılmaları ve bazı konularda avantajlı sayılmaları, bunlara karşı bir gurubun meydana gelmesine neden oldu. Diğer taraftan genç subaylar cemiyete daha fazla eğilimli olurlarken daha yaşlı olanlar gelenekçi tutumlara sahip olduklarından İttihatçı cemiyete mesafeli durmaktaydılar. Bu durumda gençler avantajlı konumlara gelirlerken yaşlılar daha alt rütbelerde kalıyorlardı. Bu ise emir komutayı olumsuz etkiliyordu. Bunun için ordu içindeki ittihatçılık anlayışına karşı bir tepki meydana geliyordu. Halaskaran-ı Zabitan gurubunun oluşmasındaki diğer bir etken de seçimlerde ittihatçıların engelleriyle karşılaşan muhaliflerin halaskaran gurubuna yaklaştırdı. Bu ve benzeri gerekçelerden dolayı bir araya gelen muhalifler Arnavutluk isyanı ile ardı ardına isyan ettiler. O dönemde ittihatçıların muhalifi konumunda olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da isyancıları destekleyince bunun ittihatçılar üzerindeki etkisi daha da arttı. Bu nedenle İttihatçıların desteklediği Said Paşa kabinesi istifa etmek zorunda kaldı. Halaskaran-ı zabitan gurubunun istediği bazı şartlar kabul edildi. Halaskaran gurubu ordunun siyasetten tamamen çekilmesini ve herhangi bir siyasi tarafa yönelmemesi, ordu içerisinde her hangi bir tarafa ayrıcalık tanınmamasını, atamalarda liyakatin esas alınıp torpil yapılmamasını, meşrutiyet rejiminin gereklerinin yapılmasını istiyordu (Eroğlu, 2002: 89). Bu isteklerini hükümete ulaştırdılar. İttihatçı hükümet bu gurubun isteklerini dikkate almak zorunda kaldı. Fakat askerin siyasetten çekilmesi için ağır cezalar içiren bir kanun çalışması yapıldığı halde sonuçlandırılmadı. Sonradan bunun için padişah iradesi ve geçici kanunlarla askerlerin ve memurların siyasetle ilgilenmeleri yasaklandı. Bu aşamadan sonra 1912'de kanunda yapılan bir değişiklikle asker kişilerin oy kullanması da yasaklandı (Burak, 2003:312).

Hem Arnavutluk isyanı hem de Halaskaran-ı zabitan cuntasının etkisi ile ittihatçılar kısmen gerilediler. Halaskaran'cıların talep ettikleri üzere Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa başkanlığında bir hükümet kurulması sağlandı. O esnada Osmanlı balkanlarda savaşa devam ediyordu. Balkan ülkeleri ve özellikle Bulgarlarla anlaşma yapmak üzere Londra'da konferans tertiplenmişti. Osmanlı cepheye yenildiği için konferansta çok güçlü olamazdı. Çünkü ordu siyasi tartışmalara

katılmaktan savaş ile ilgilenmeye vakit bulamıyordu. Bu da neticede Osmanlının kendisine göre küçük bir orduyla bile savaşacak durumda değildi. Bunun getirdiği yenilgi sonrasında batılı ülkeler Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesi için Osmanlıya baskı yapıyorlardı. Bu istekleri nihayetinde kabul edildi. Bu durum iç politikada Halaskaran askeri gurubunun talepleri üzerine kurulan Kamil Paşa kabinesinin başarısızlığı olarak propaganda edildi. Bu propagandanın amacı İttihatçı subayların kaybettikleri iktidarlarını yeniden elde etmek için bir araç olarak kullanmaktı. Bu amaçla yapılan propaganda sonucu tarihe 'Bab-ı Ali Baskını' olarak geçen askeri darbe gerçekleşti. Enver Paşa ve bir gurup İttihatçıların organize ettiği bu darbe ile meclis bir gurup ittihatçı subay tarafından basıldı (Kaya, 2013). İttihatçıların arasında bazı aydınlar da vardı. Yapılan balkan savaşının yenilgisi ve Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesini hükümetin başarısızlığı olarak propaganda eden ittihatçıların bu yaptıkları halk tarafından da destekleniyordu. Ya da halkın bir kısmı İttihatçıların bu darbesine destek çıkıyordu. Enver Paşa toplantı halindeki kabineyi bastı. Kabine başkanı Mehmet Kamil Paşa'yı silah kullanarak istifaya zorladı. Kamil Paşa bu tehdit üzerine istifa ettiğini padişaha bildirmek zorunda kaldı. İstifa ettikten sonra kabinesi ve kendisi hakkında soruşturma başlatıldı ve bir kısım kabine üyeleri Kamil Paşa ile birlikte İstanbul dışına gönderildiler. Bundan sonra artık İttihatçılar tam bir askeri yönetim kurdular. Aslında balkan yenilgisinin asıl sorumlusu Kamil Paşa Hükümeti değildi. Asıl sorumlu kendi siyasi ideolojilerini halka empoze etmek ve istedikleri kalıba uygun bir toplum meydana getirmek için orduyu bir araç olarak kullanan İttihatçıların askeri siyasallaştırarak ordu içindeki ahengi bozmasıdır. Bu ahengin bozulması ile bazı komutanlar kendisinden siyasi olarak farklı düşünen başka bir komutanın emri altında çalışmak istemediği için verilen emre muhalefet etmek gibi durumlardan dolayı ordunun yenilgisi kaçınılmaz olmuştur. Fakat ittihatçılar bu yenilgiyi o zamanın hükümetine mal ederek yaptıkları darbeyi meşrulaştırmak için kullandılar. Buna haktan ve bürokrasiden de destek verenler oldu. İttihatçıların Bab-ı Ali baskını darbesinden sonra artık ordunun siyaset ilişkisi kendini daha keskin bir şekilde gösterdi. Çünkü İttihatçılar devirdikleri Kamil Paşa Hükümetinin yerine Mahmut Şevket Paşaya Hükümeti kurdurdular. Mahmut Şevket Paşa 31 Mart sonrası İstanbul'a gelip isyanı bastıran ve bir nevi başka bir askeri cunta olarak idareye el koyan hareket ordusunun komutanıydı. Yani askeri cuntacılık

konusunda sabıkalıydı. Bu nedenle kısa bir süre sonra artık İttihatçı subayların yönetimdeki etkinliği sistematik hale gelmişti. Mahmut Şevket Paşa 1913'te suikast sonucu öldü. Yerine kurulan Said Halim Paşa Hükümeti İttihatçıların iktidarını pekiştirecek bir kabineydi (Burak, 2003:311). Bu aşamadan sonra artık siyasi iktidar tamamen İttihatçıların eline geçti.1918'de I. Dünya Savaşı bitene kadar İttihatçılar bir nevi tek parti iktidarı olarak yönetimde kaldılar. Birinci dünya savaşı yıllarında İttihatçılara muhalefet edecek kimse yoktu.

Devam eden savaş esnasında birbiri ile savaşan tarafların izledikleri stratejilerden birisi de savaştığı ülkenin iç işlerine özellikle askeri gücüne el atmaktı. Bu amaç için de bazı çalışmalar yapılmaktaydı. Buna göre savaşta Almanlarla birlikte hareket eden Osmanlı devletinde etkili olan İttihatçılara karşı eğer Almanlara karşı İngilizleri destekleyecek bir askeri kesim oluşturulabilirse bu yolla hem savaş kazanılmış olurdu hem de savaş sonrası yapılacak görüşmelerde dahili bir müttefik elde edilmiş olurdu. Savaş esnasında İngilizlerin yürüttükleri bazı çalışmalar bu çerçevedeydi. Yani İngilizler Osmanlı siyasetini etkilemek için askerle ittifaklar kurarak savaşın sonucunu belirlemeye çalışıyordu. I. Dünya Savaşı devam ederken İttihatçılara karşı yapılan Yakup Cemil operasyonunun böyle bir teşebbüsün ürünü olduğu konusunda ciddi kuşkular bulunmakla birlikte bu tarihi belgelerle ispatlanmış değildir. Fakat konunun asker siyaset ilişkileri çerçevesinde kısa bir değerlendirmesi yapılabilir. Yakup Cemil aslında İttihatçılar arasında birçok operasyona katılmış bir kişidir. Balkanlardaki bazı olaylarda ve ondan önce Trablusgarp'ta gerilla savaşı vererek çeşitli çatışmalarda bulunmuştu. Bir nevi İttihatçılar ve özellikle Enver Paşa için bir fedai idi. Fakat kendisinin bazı özellikleri özellikle her olaya kanunsuzca silahlı müdahalede bulunması Yakup Cemil'i çekilmez hale getirmişti. Bu nedenle Enver Paşa onu 1916 yılında idari görevlerinden aldı. Artık o bir yedek subaydı. Bu durum kendisine çok ağır geldi. Bunun intikamını almayı kafasına koydu. Bunu da İttihatçıları bir askeri darbe ile devirerek yapacaktı. Bu niyetini gizlemeye de ihtiyaç duymuyordu. Fakat burada dikkat çeken önemli bir nokta Yakup Cemil'in bu esnada İttihatçılardan itilaf devletleri ve İngilizler ile barış antlaşması yapması gerektiğini düşünüyor olmasıdır. Buna göre artık Almanlarla birlikte savaşmanın bir yarar getirmeyeceğini, bu nedenle de İttihatçıların İngiltere'ye barış antlaşması çağrısı yapması gerektiğini ifade ediyor savunuyordu. Bu iddialarla darbe teşebbüsleri

deşifre olunca daha darbe girişiminde bulunamadan hazırlık aşamasındayken tutuklanarak idam edilmiştir. Fakat Yakup Cemil olayının gerçekte İtilaf Devletleri ve İngiltere ile bağlantılarının olup olmayacağı aydınlatılamamıştır. Bunun nedenini ne olabileceğini Cemil Koçak şöyle izah etmektedir:

“İttihatçıların içinde bir ekip, Almanya ile işbirliği yapan iktidardaki ekibi darbeye devirmek istedi... Bu olay, meşhur Yakup Cemil olayıdır ve hâlâ bulanıktır. İngiliz ve Fransızlarla bir barış anlaşması yapılacak ve Alman ittifakından kopulacaktı. Kimler Enver Paşa grubunu iktidardan indirmek için bu cuntaya katıldı? Darbeden sonra kimlere ne sözler verildi? Gerçekten Atatürk’e de çengel atıldı mı? Bunlar hâlâ karanlık konulardır. Bu darbe girişiminin üstü örtüldü ve Enver Paşa ve ekibi, olay sadece Yakup Cemil’le sınırlıymış gibi davrandılar. Olayı araştırıp, Yakup Cemil’in üstüne çıkmaya kalkarlarsa, karşılarında en az kendileri kadar güçlü bir grup bulacaklarından endişe ettiler.

Mustafa Kemal bu hareketin içinde değil miydi?

Orası da belli değil. Üst rütbelilerin kimler olduğu bilinmiyor. Çünkü bir darbe hareketi başarısız olduğunda ona kimse sahip çıkmaz. Sadece Yakup Cemil ve arkadaşları yakalanıp kurşuna dizildiler. Ama dedikodular oldu tabii. Cemal Paşa’nın bu işleri örgütlediği. Yakup Cemil’in, “Darbeden sonra Mustafa Kemal’i sadrazam yapacaktık” dediği gibi dedikodular dolaştı.” (Koçak, 2012)

O dönemde eğer Yakup Cemil olayı yeterince aydınlatılabılsaydı ittihatçılar Yakup Cemil’in bu düşüncelerinde yalnız olmadıklarını görecektirdi. Veya İttihatçılar bu düşüncede olanlarla muhalefet etmeye cesaret edemedikleri için olayın deşifre olmasını istememişlerdir. Bu aşamadan sonra artık İttihatçılar Birinci Dünya Savaşından mağlup olarak çıktığımız 1918 yılına kadar asker siyaset ilişkileri açısından dışarıya yansıyan bir olay meydana gelmemiştir. 1918’de ise Osmanlı devleti savaşta yenildiği için İttihatçı liderler ülke dışına kaçtılar. Bu aşamadan sonra Mondros ateşkes antlaşmasının şartları ve başkentin işgaline göre durum şekillenecekti. Yani Osmanlı’nın devlet yönetimi ve atamalarında artık İstanbul’u işgal eden İngilizler hâkim oldular. Artık asker ve yönetimin işgal güçlerinden farklı hareket edebilecek çok fazla imkânları yoktur.

2.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Yönetim Yapısı ve Bu Yapıda Ordunun Yeri

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşında yenilince Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmanın gereği olarak Osmanlı devletine bağlı toprakların büyük bir kısmı itilaf devletleri tarafından işgal edilecekti. Osmanlı ordusu sadece iç güvenliği sağlayacak şekilde silahsızlandırılacaktı. Ayrıca İtilaf devletleri Osmanlıya bıraktıkları topraklardan bir kısmında (vilayet-i sitte) bir karışıklık çıkarsa müdahale hakkına sahip olacaktı (Gök, 2008:233). Dönemin Osmanlı idaresi bu şartları kabul etmek zorunda kalmıştı.

Mondros'un şartlarını Osmanlı ordusu içerisindeki bir kısım general ve subaylar kabul etmediler ve mücadele etmeyi kararlaştırdılar. Bunun için ordunun silahsızlandırılması çalışmalarını olabildiğince ağırdan alarak ve bazı yerlerde ise çeşitli harp hileleri yöntemleri ile geciktirerek yerine getirmediler. Nihayetinde sözü edilen Osmanlı paşalarının halk içinde önde gelen bazı kimselerin işbirliği ve karşılıklı dayanışması ile Anadolu'da Milli mücadele hareketi başladı. Bu mücadeleyi organize edenler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kongreler tertiplediler. Bu kongrelere milli mücadele taraftarı olan halk desteğine sahip delegeler katıldılar. Toplanan kongrelerde genel olarak ülke topraklarının parçalanmasının kabul edilemez olduğu ve Anadolu'da işgalci güçlere karşı milli bir mücadelenin verilmesi gerektiği kararları çıktı.

Anadolu'da bu mücadele devam ederken diğer taraftan İstanbul'da bulunan Osmanlı idaresi İstanbul'un İngilizlerce işgal edilmesi sonrasında bütünüyle İngiliz etkisine girmiş durumdaydı. Osmanlı Mebusan Meclisi bağımsız karar alma imkânına sahip değildi. 1920'nin Nisan ayında meclis, İngiliz baskısı altındaki padişah tarafından fesh edildi. Bu meclisteki mebusların büyük bir kısmı Anadolu'daki milli mücadele hareketine katılmak üzere Ankara'ya geldiler. Ankara'da 23 Nisan 1920'de daha önceden yapılan kongrelerin delegeleri ve kapatılan Osmanlı Mebusan meclisinin üyelerinin katıldığı Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı.¹ Bu şekilde Osmanlı'nın fiili yönetimi İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış oldu. Gerçi TBMM'nin kongrelerden gelen üyelerinden Osmanlı Mebusan Meclisinin üyelerinin TBMM'ye kabul edilmemesini savunan üyeler olmakla birlikte

¹¹ Düstur, 3. Tertip, C.1 S. 1

bu düşünce kabul görmemiştir (Kendirci, 2008: 50). İstanbul’da bulunan padişah sembolik olarak varlığını devam ettirdi. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşu ve sahip olduğu özellikler 23 Nisan 1920’de açılan bu meclis tarafından şekillendirilecektir.

Buna paralel olarak Osmanlı ordusunun içerisinde Mondros’un şartlarını kabul etmeyen ve mücadeleye karar veren paşalar ve subaylar tercihlerini İstanbul’dan değil Anadolu hareketinden yana koydular. Böylece Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı da Anadolu hareketinin meşru temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisine geçmiş oldu. Artık İstanbul’da bulunan padişah ve hükümet fiili olarak Osmanlı’nın yönetimini TBMM’ye bırakmıştı. Bu dönemde idari tayinler bir müddet eski sisteme göre ve eski yönetimce yapılmaya devam etti. Bu atamalar sayesinde işgal güçleri Milli Mücadeleyi ve sonrasında yapılacakları etkilemeye devam etmişlerdir. Bu bölümde sözü edilen TBMM’nin açılmasından sonra fiili olarak ortaya çıkan TC devletinin yönetim yapısı ve bu yapının içerisinde ordunun konumu incelenecektir.

2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Yönetim Yapısı

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yönetim yapısı 23 Nisan 1920’de açılan TBMM ile şekillenmiştir. Bu meclis ise o zamana kadar var olan Osmanlı tecrübesinin bir devamı niteliğindedir. Çünkü meclisin oluşmasında Osmanlı mevzuatı geçerli olmuştur. Fakat TBMM’de, daha önceki Osmanlı meclis sisteminde olmayan bazı özellikler de vardı. Bu özellikler zamanın şartları ile ilgiliydi.

Buna göre 1920 meclisinde yürütme ile yasamanın her ikisi de meclisin elinde bulunuyordu. Bazı konularda meclis yargı görevini de yürütüyordu. Meclisin içerisinde yürütme görevini doğrudan meclisin kendisi yürütüyordu. Bu durum 1921 Anayasasında şu şekilde ifade edilmekteydi: ‘Madde 3- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşır’². Meclis hükümeti şeklinde bir yöntemin tercih edilmesinde etkili olan en önemli tartışmalardan biri, yürütülecek olan milli mücadelenin aslında Osmanlı Devlet ve halifesini kurtarmak amacıyla yapıldığı kabulüdür. Bundan dolayı Ankara Hükümetine, geçici bir dönem görev yapacak ve

² 3. Tertip Düstur, Cilt: 1, s. 196

işgalcileri ülkeden temizleyerek yönetimi tekrar İstanbul'a tevdi edecek bir ara dönem hükümeti olarak bakılmaktaydı (Türkmen, 2008:141). Yani TBMM kurtuluş savaşını bitirdikten sonra tekrar İstanbul'da eski görevine devam edecekti. Fakat sonradan meydana gelen gelişmeler Ankara'da açılan meclisin yeni bir idarenin temsilci olmasına ve hükümet merkezinin zamanla İstanbul'dan Ankara'ya geçmesine neden oldu. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetinin yönetim yapısı doğrudan Ankara'da teşekkül eden meclis üzerinden şekillendi.

1921 anayasasına göre meclis hem yürütmeyi hem de yasamayı kendi içinde toplarken, 1924 anayasası yürütme ile yasamayı ayırmıştır. Buna göre yürütmenin başı Cumhurbaşkanı'dır. Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilir. Başbakan meclis içerisinde olmak üzere Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Başbakan kendisi ile birlikte yürütme görevini sürdürecektir olan bakanlar kurulunu seçer ve Cumhurbaşkanı'nın onayına sunar. Cumhurbaşkanı'ndan onay alan başbakan ve bakanlar kurulu meclisten güvenoyu ister. Meclis eğer yeni kabineye güvenoyu verirse hükümet görevine başlamış olur³.

Bu sistem 1961 anayasasına kadar devam etmiştir. 1961 anayasası idarede çift meclisli bir yapı getirmiştir. TBMM'nin yanında Osmanlı Ayan meclisine benzer ikinci bir meclis sisteme dâhil edilmiştir. Ayrıca 1961 anayasası, milletin kayıtsız şartsız hâkimiyetine vurgu yapan 1924 Anayasasından farklı olarak daha önceden var olmayan bazı anayasal organları yürütmeye ortak etmiştir. 1924 anayasasına göre millet, hâkimiyetini millet meclisine seçtiği Mebuslar/Milletvekilleri eliyle kullanır. Milletvekilleri ya da meclis hem yasama yetkisine sahiptir hem de yapılan yasaların şerhlerini yapma yetkisine sahiptir. Bu konularda meclisin üzerinde veya meclise eşdeğer başka bir organ yoktur. Fakat 1961 anayasası meclisin bu yetkisine yeni ortaklar eklemiştir. Bu anayasaya göre millet egemenlik yetkisini sadece meclis eliyle değil, meclise ek olarak belirlenmiş yetkili organlar eliyle kullanır. Çıkarılan yasaların nasıl anlaşılması gerektiğini belirlemek ve yasanın anayasaya uygun olup olmadığını denetlemek için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu şekilde halk açısından halkın egemenlik yetkisini kullanan, fakat halk karşısında herhangi siyasi bir sorumluluk taşımayan yeni kurumlar meydana gelmiştir. 1961 anayasasının bu

³ T. Düstur, Cilt 26, s.170

özelliği ile yürütmenin hareket alanının kısıtlandığı, diğer bir ifadeyle siyasetin kışlanın çelik duvarları arkasından askerlerce tanzim edilmeye çalışıldığı görülmektedir (Fırat, 1996: 74).

1982 Anayasası ile 1961 Anayasasının getirdiği ‘halkın egemenliği yetkili organlar eliyle koruması’ şeklinde ifade edilen sistem aynen korundu. Senato meclisine son verildi. Buna karşılık Cumhurbaşkanının yetkileri arttırıldı. Senatonun yetkileri bir nevi Cumhurbaşkanına geçmiş oldu. Cumhurbaşkanı 1961 Anayasasının millet egemenliğini kullanmak için getirmiş olduğu bütün üst düzey atamalarda yetkili hale geldi. 1982 Anayasasına göre bu yetkilere sahip olan Cumhurbaşkanının siyasi ve hukuki olarak herhangi bir sorumluluğu yoktu. Sadece vatana ihanet suçundan yargılanabilirdi.

2007 yılında yapılan bir referandumla Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kararlaştırıldı. Bu kadar yetkilere sahip olup siyasi bir sorumluluk taşımaması problemi bu şekilde halledilmiş olacaktı. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi Türkiye Cumhuriyetinde bir nevi yarı başkanlık sisteminin benimsenmesi şeklinde algılanabilir. Sürecin nasıl şekilleneceği bazı uygulamalar sonrasında ortaya çıkacaktır.

2.2.1.1. Meclis (Yasama)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Osmanlı Mebusan Meclisinin bir devamı olarak açılmıştır. II. Meşrutiyetten beri seçimler yapılmakta ve meclisler çalışmalarına devam etmekteydi. Fakat meclislerin üstüne İttihatçıların komitacılarının baskıları vardı. Birinci Dünya Savaşına giren Osmanlıda hükümet İttihatçıların elindeydi. Meclislerde muhalefete yeterince imkân tanındığı söylenemez. 1918 Kasım ayında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra ise artık Osmanlı idare ve atamalarında kurulan kabinelerde İngiliz etkisi kendini bariz bir şekilde göstermekteydi. 16 Mart 1920’de İstanbul İngilizler tarafından işgal edildikten sonra ise artık İstanbul yönetimi tamamen İngiliz etkisine girmiş durumdaydı. Dolayısıyla alınan kararlarda ve yapılan atamalarda birinci etken işgalci güçlerdi. Bu ortama rağmen halk destekli milletvekillerinden oluşan mecliste işgalcilerle mücadele etmeye kararlı olan mebus ve askeri komutanlar vardı. Buna göre yapılan seçim sonunda seçilen mebuslar 1920 Ocak ayında İstanbul’da

toplandılar. Fakat İstanbul meclisin bağımsız çalışması için güvenli bir yer değildi. Çünkü İngilizler meclisten kendileri aleyhine bir kararın çıkarılmasına müsaade etmezlerdi. Nitekim 1920'nin 16 Martında İstanbul'u işgal eden İngilizlerin bir askeri müfrezesi meclisi işgal etti ve Rauf Bey'i tutukladı. Bundan üç gün sonra tekrar toplanan milletvekilleri İstanbul'da yapılacak meclis toplantılarında meclis dokunulmazlıklarının ortadan kalktığını, bu nedenle şartlar değişinceye kadar meclis çalışmalarına ve oturumlarına ara vermek zorunluluğu olduğu kabul edilmiştir⁴. Mebusan Meclisine seçilen milletvekilleri İstanbul'da çalışmanın mümkün olmadığını gördüklerinden İstanbul dışında bir yerde çalışmak için arayışlar başladı. Bu arayışlar sonrasında Sivas Kongresinde seçilen Heyet-i Temsiliyenin toplanacağı yer olan Ankara'da toplanılmaya karar verildi. Zaten daha önce toplanacak olan meclisin İstanbul'da mı yoksa Ankara'da mı toplanacağı konusunda Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal arasında tartışma yaşanmıştı. Mustafa Kemal meclisin İstanbul'da toplanmasının Heyet-i Temsiliyenin görevini sona erdireceğini düşündüğü için meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanmasını savunuyordu. Kazım Karabekir ise Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin Osmanlı toplumunun kendi bağımsızlığı için giriştiği meşru bir demokratik tepki olarak dünya kamuoyuna duyurulmasını tercih etmiş ve bu nedenle de Meclisin İstanbul'da toplanmasına karar verilmesini sağlamıştı. Eğer meclis İstanbul dışında bir yerde toplanacak olursa bu durumda Meclis üyelerinin faaliyetleri isyan etmiş bir gurubun faaliyetleri olarak yankı bulacaktı. Bu ise mücadelenin halk destekli gitmesine mani olurdu. Nitekim İngilizlerin Meclisi işgal etmelerinden sonra meclis üyeleri dünya kamuoyuna bir protesto yayınladılar⁵. O protestodan sonra artık Ankara'da toplanmak için herhangi bir mani kalmamış oldu. Bundan sonra artık seçilen mebuslar Ankara'da toplanmaya başladılar. Osmanlı Mebusan meclisinin büyük bir kısmı -92 mebus-Ankara'da toplanacak olan TBMM'ye katıldı (Demirden Yüzgeç, 2006: 37). 23 Nisan 1920'de açılacak olan meclise gelen mebus sayısı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. 337- 437 arasında olmak üzere farklı sayılar ifade edilmektedir. Bu sayının 100 kişi civarında olan Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden oluşmakta diğerleri 19 Mart 1920 tebliğine göre yapılan seçim sonunda gelen vekillerdi (Tunaya, 1981: 263). Tebliğe

⁴ MMZC, Devre:4 Cilt:1, Yirmi dördüncü İnikad, s.496

⁵ MMZC, Devre:4 Cilt:1, Yirmi dördüncü İnikad, s.496

göre seçilecek vekiller Müntehib-i Sani'ler arasından seçilecekti. Yani seçilen mebusları doğrudan halk tarafından değil, şu anda mevcut olan ve livalarda idare ve belediyede görev yapan ikinci seçmenler tarafından seçilecekti.

Bu tebliğde yer alan bazı ifadeler Milli Mücadele komutanları arasında tartışmalara neden olmuştu. Mustafa Kemal seçimden sonra vekillerin toplanacağı meclisin 'Meclis-i Müessesan' (kurucu meclis) olacağını düşünüyordu. Fakat bu tabire Kazım Karabekir ve diğer bazı komutanlar tepki verince bundan vazgeçildi. Mustafa Kemal bu ifade ile kurulacak olan meclisin Osmanlı Mebusan Meclisinin devamı olmadığını kendilerinin yep yeni bir idare teşekkül ettirmeye çalıştıklarını ima ediyordu. Diğer askeri erkânın tepkisi ile bu düşünce askıda kalacaktı (Demirden Yüzgeç, 2006: 30). Yapılan seçim sonrasında gelen mebuslar Ankara'da toplandılar. 23 Nisan 1920'de Millet Meclisi açılmış oldu.

2.2.1.1.1. Birinci Meclis

Birinci Meclis, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmış, 1 Nisan 1923'te yeni seçim kararı alarak 15 Nisan 1923'te son oturumunu yapmıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucu meclisi olarak kabul edilir. Bu süreçte çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin en demokratik meclislerinden biri olarak kabul edilir. Dönemin meclis tutanakları incelendiğinde birçok farklı fikirlerin hem dile getirildiği hem de tartışıldığı görülmektedir.

1920 Nisanında açılan Türkiye Büyük Millet Meclisinin meydana gelmesinde etkili olan düşüncenin ne olduğunu meclisin en yaşlı üyesi olan Sinop Mebusu Şerif Bey'in açılış gününde yapmış olduğu konuşmadan anlaşılmaktadır. Bu konuşmada Şerif Bey şöyle demektedir:

“REİSİ SÎN SÎNOB MEBUSU ŞERİF B.

— Huzzarı kiram! İstanbul'un muvakkat kaydiyle kuvayi ecnebiye tarafından işgal olduğu ve bütün esasatıyla makamı hilâfet ve merkezi Hükümetin istiklâli iptal edildiği malûmunuzdur. Bu vaziyete serfûru etmek, milletimizin teklif olunan ecnebi esaretini kabul etmesi demektir. Ancak istiklâli tam ile yaşamak azmi katisinden olan minelezel hür ve serazad milletimiz esaret vaziyetini kemali şiddet ve katiyetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Meclisi Âlinizi vücuda getirmiştir. Bu Meclisi Âlinin Reisi Sinni sıfatıyla ve tevfiği ilâhi ile milletimizin

dahilî ve harici istiklâli tam dâhilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşadeyliyorum. Mebuu akdesimiz olan bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Hanı Sâdis Hazretlerinin kuyudu ecnebiyeden tahlisine ve ebedî payitahtı saltanatı seniye olan İstanbul’umuz ile işgal altında ve envai mezalim ve fecayi içinde maddeten ve manen bilâinsaf imha edilmekte bulunan bilcümle vilâyatı mazlumemizin istihlâsına muvaffakiyet ihsan buyurmasını Cenabı Allah’tan niyaz eylerim.”⁶

Buna göre Şerif Efendi “İstanbul geçici olarak İşgal edilmiştir. Bundan dolayı İstanbul’da bulunan halife ve hükümet baskı altındadır ve bağımsız değildir. Bu meclisi oluşturan Milletvekilleri ‘tarih boyunca hep hür yaşamış bir milletin temsilcileri olarak biz bu işgali kabul etmiyoruz ve millet ile beraber bu işgalcilere karşı mücadele edeceğiz. Allah’ın halifemizi yabancı kayıtlardan kurtarmasını ve İstanbul’u ve diğer vilayetlerimizi işgalcilerden kurtarmasını dilerim. Allah’ın bu mücadelede bizi başarıya ulaştırmasını niyaz ediyorum”” diyerek hem açılan yeni meclisin İstanbul ve padişah karşısındaki konumunu hem de meclisin mücadelesinin amacını ortaya koymaktadır.

Benzer bir tepkinin meclisin 25 Nisan 1920 tarihli içtimasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen bir beyannamede daha net olarak görülmektedir. Antalya mebusu Hamdullah Suphi tarafından okunan beyanname şu şekildedir:

“Büyük Millet Meclisinin memleketine beyannamesi

Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bâzı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar, İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Anteb'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan milletdaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun, bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor.

⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:1, 1. İçtima, s.1

Biz vekilleriniz Cenab-ı hak ve Resul-ü Ekrem’i namına yemin ederiz ki Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatani müdafaa eden kuvvetleri aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind’in, Mısır’ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir’ini, Adana’sını, Urfa ve Maraş’ını elhâsıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve 'milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Ta ki, din son yurdunu kaybetmesin. Ta ki, milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allah’ın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfiği, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın” (Suphi, 1920: 60)

“Mebusan Nizamname-i Dâhilisinde olduğu veçhile...”⁷ ifadesinden anlaşılacağı üzere yeni meclis çalışmalarını Osmanlı Mebusan Meclisinin çalışma mevzuatına ve iç tüzüğüne göre çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ankara’da açılan meclis Osmanlı Mebusan Meclisinin bir devamı niteliğindedir. Birinci meclis beyannamede ve diğer meclis konuşmalarında geçen amaçlar çerçevesinde açıldıktan sonra diğer çalışmalarına başlamıştır. Bunun için iki tane heyet teşkil edilmiştir. Meclisin açılışını organize eden divan-ı riyaset dışındaki bu meclisler ‘Muvakkat İcra Encümeni’ ve ‘Layiha Encümeni’ heyetleridir. Bu heyetlerin her biri 15 kişiden oluşmaktadır.⁸ Fakat sonradan bu heyetlerden birinin sayısının değiştiği görülmektedir. Buna göre Erzurum mebusu Celâleddin Arif Bey tarafından verilen bir takirde seçilecek olan heyetlerin biri Meclisin muamelâtını tanzim heyet-i icraiyesini teşkil ve heyet ile Meclisin münasebatını tâyin edecektir. Bu meclis on beş azadan mürekkep olacaktır. Diğer meclis ise icra encümeni/meclisidir. Yürütme görevini bu ikinci heyet yerine getirecektir. İkinci heyet beş altı zattan meydana gelecektir.⁹ Bu heyetlerden Layiha encümeni teşkil edilirken bir muhalefet ile

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:1, 3. İçtima, s.52

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:1, 1. İçtima, s.3

⁹ TBMM ZC, D:1, C:1, 3. İ, s.58

karşılaşılmanın olmasına rağmen İcra heyetinin teşkilinde bazı tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmanın nedeni icra heyetine seçilecek kişilerin umumi heyetçe yeterince tanınmamasıdır. Nihayetinde verilen bir teklifle bu konuda divan-ı riyasetin inisiyatif kullanmasının yolu açılmıştır. Buna göre Yozgat mebusu İsmail Fazıl Paşa'nın önerisiyle divan-ı riyasetten icra heyeti için aday isimler istenmiş ve bu isimler arasında oylama yapılmıştır. Teklifi veren mebus bu konuda "Bütün Divanı Riyasete emniyeti tammemiz var ve tâyin olunacak insanlar da heyeti muvakkatedir, ilerde bunlar değişebilir, başkası da konulabilir. Ancak, tamamıyla onların idarelerini, teşkilâta lâzım olan lâyiha yapılmıyaya kadar arkadaşlar da öğrenmiş olur, binaenaleyh, bugün Divanı Riyasete emniyeti tammemiz vardır. Divanı Riyaset bize namzet gösterebilir, onların içerisinden intihap ve tâyin edelim."¹⁰ diyerek başkanlık divanına güvendiklerini ifade etmiştir. Bu oylamada üç kişi yeterli oyu alarak icra heyetine seçilmiş fakat diğer üç kişi yeterli oyu alamamıştır. Eksikler diğer adaylar arasında seçimin tekrarlanmasıyla tamamlanmıştır. Yapılan bu seçimle göreve gelen geçici icra heyetinin seçilme şekli Mustafa Kemal'in sonradan meclis üzerinde kuracağı hâkimiyetin ilk adımını oluşturmuştur. Çünkü adaylar meclis birinci başkanı olan Mustafa Kemal'in başında yer aldığı divan-ı riyaset tarafından belirlenmiştir. Bu durum Mustafa Kemal'in sonradan birlikte çalışacağı kadrosunu oluşturmak için bir ilk adım olmuştur. İcra heyetinde seçimle gelen isimler şunlardır: Celaleddin Arif Bey, Cami Bey, Bekir Sami Bey, Fevzi Paşa, Hamdullah Suphi Bey, Hakkı Behiç Bey. Bu isimlerin ilk üçü birinci turda seçilmiştir. Fevzi Paşa ikinci turda, diğerleri ise üçüncü turda seçilmişlerdir. Bu heyete ek olarak İsmet Paşa'nın da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olması dolayısıyla onun da icra heyetinden olduğu kabul edilmiştir. Mustafa Kemal ise meclisin birinci başkanı olduğu için tabii bu icra heyetinde riyaset görevi görecekti. Bu kadroda dikkat çeken nokta, sonradan en etkili konumları paylaşacak olan isimlerden İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın ilk tur oylamada yeterli çoğunluğu alamamış olmalarıdır. Dolayısıyla bu isimlerin sonradan öne çıkmış olmaları Mustafa Kemal'in kendine uygun bir kadro oluşturması düşüncesiyle ilgili olmalıdır. Nitekim bir zaman sonra Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ın icranın en etkili konumlarında yer aldıklarını görmekteyiz.

¹⁰ TBMM ZC, D:1, C:1, 3. İ, s.59

“Muvakkat İcra Encümeni” 25 Nisan 1920 ile 3 Mayıs 1920 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bu arada, 25 Nisan 1920’de kurulan Layiha Encümeni, çalışmalarına başlamış ve beş madde halinde hazırladıkları “İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Tasarısı”nı meclise sunmuştur. Meclis Genel Kurulu’nda iki gün süren görüşmeler sonunda, 2 Mayıs 1920’de hükümet içerisinde yer alacak vekillerin ne şekilde seçileceğini belirleyen “İcra Vekilleri Suret-i İntihabına Dair Kanun” dört madde halinde kabul edilmiştir (Türkmen, 2008:143). İlgili kanunda İcra Vekilleri Heyeti’nin Reisi’ne dair bir hüküm bulunmadığı için, Meclis Başkanı’nın bu heyete başkanlık etmesi tabii görülürken, kanun gereğince vekiller Meclisçe mebuslar arasından seçilecek, vekiller arasında çıkacak anlaşmazlıklar da Meclis tarafından çözülecekti. Yasadan anlaşılacağı üzere, yasama organının başı, yürütme organının da başı olarak belirlenmiştir. Bu kanuna göre kalıcı icra heyeti teşekkül ettirilmesi için seçim yapılmıştır. 3 Mayıs’ta Meclis’in ikinci oturumunda oyların tasnifinin ardından, üçüncü oturumda seçim sonuçlanmıştır. İlk İcra Vekilleri seçim sonuçları şu şekilde kayıtlara geçmiştir: “Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’ne 138 oy ile Mustafa Fehmi Efendi (Bursa), Adliye Vekâleti’ne 83 oy ile Celaleddin Arif Bey (Erzurum), Dâhiliye Vekâletine 96 oy ile Cami Bey (Aydın), Hariciye Vekâletine 121 oy ile Bekir Sami Bey (Amasya) seçilmişlerdir. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine 127 oy ile Dr. Adnan Bey (İstanbul), İktisad Vekâletine 99 oy ile Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Müdafaa-i Milliye Vekâletine 118 oy ile Fevzi Paşa (Kozan), Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine 129 oy ile İsmet Bey (Edirne) seçilmişlerdir (Türkmen, 2008:143).

Seçilen bu icra kurulunda heyet-i temsiliye ağırlıklı oldukları görülmektedir. Heyet-i temsiliyenin etkinliği ise Erzurum ve Sivas kongrelerinden seçilerek gelmiş olmalarındandı. Seçilen icra heyeti 9 Mayıs 1920’de mecliste programını okuyarak göreve başlamıştır. Programda seçilen icra heyetinin yaptığı mesainin vatanın selâmeti, Hilâfet ve Saltanatın istiklâl ve masuniyeti ve kurtarılması için olduğu, milletimizin pür şanlı şeref bir tarih-i zafer ve temeddüne istinad eden beka ve mevcudiyeti gaye-i ulviyesine matuf olduğu belirtilmiştir.¹¹ Belirtilen bu gayeye en önemli dayanağın ise millet iradesinin tecelligahı olan meclis etrafında meydana

¹¹ TBMM ZC, D:1, C:1, 13.İ, s.241

gelecek olan milli bir dayanışma olduğu ifade edilmiştir. İcra heyeti dış siyasetlerinin ise, son Osmanlı Mebusan Meclisinde karar altına alınan misak-ı milli sınırları dairesinde bağımsızlığımızı, bugün İstanbul’u işgal eden güçlere kabul ettirmek olduğunu duyurmuştur. Ülke içinde bozulan düzen ve asayişin sağlanması da icra heyetinin programında yer almaktadır. Kuvay-ı milliye birliklerinin muntazam ordulara dönüştürülmesi, sağlıkla ilgili tedbirlerin alınması, çocuklara dini ve milli içerikli eğitim verilmesi, halk kütlesinden lûgatları topluyarak dilimizin kamusunu/sözlüğünü yapmak, hakimlerin geçim işleriyle uğraşarak asıl işlerini ihmal etmelerinden doğan olumsuz sonuçları engellemek için tedbir almak, mahkeme kararlarının hızlı bir şekilde verilmesini sağlayacak şekilde tedbir almak gibi konular da icra heyetinin/hükümetin programında değindiği başlıklardır. Bütün bunların Osmanlı hükümeti olarak yapıldığının belirtilmesi ise ayrıca dikkat çekicidir. “Şarki - Anadolu'suz bir Osmanlı Hükümetinden bahsetmek, mefruz(farazi-hayali) bir mevcudiyetten, o da hayatı mefluç(felç olmuş) bir mevcudiyetten bahsetmek demektir.”¹²

Türkiye Büyük Millet Meclisinin sözü edilen amaçlarına rağmen meclis ile İstanbul hükümeti arasında zaman zaman gerilimler olmuştur. Bu gerilimler TBMM hükümetince İngiliz etkisine bağlanmıştır. İngilizler bir taraftan padişahı baskı altına alırken diğer taraftan Şeyhülislam’a Anadolu’daki milli hareketin aleyhine fetva verdirerek, halkın TBMM’ye olan bağlılığını zayıflatmak istedikleri anlaşılmaktadır. O dönemde padişahın halifelik ünvanı ile Osmanlı toplumu ve Osmanlı dışındaki Müslümanlar üzerinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. İngilizler halifenin bu nüfuzundan faydalanmak istemişlerdir. Şeyhülislamın fetvasının Anadolu’da dağıtılmasında İngilizler önemli rol oynamışlardır. İngilizlerin şeyhülislam ve halifeyi TBMM hükümetine karşı destekler görmeleri aslında siyaset icabıdır. Çünkü aslında İngilizler halifelik kurumundan rahatsızdırlar. Halifeliğin içerdiği dini içerik dünya üzerindeki bütün Müslümanlar arasında etkili olabilecek bir mahiyettedir. Halifeliğin üzerinde etkili olduğu Müslüman coğrafyası ise büyük oranda İngilizlerin sömürgesi durumundadır. Bu durumda, halife İngiliz sömürgesindeki Müslümanları İngiltere’ye karşı kışkırtacak bir sıfatın sahibidir. Yani

¹² TBMM ZC, D:1, C:1, 13.İ, s.242

halifelik Müslüman toplumlarını sömürgeleştiren İngiltere için bir tehdittir. Bu açıdan bakıldığında İngiltere'nin halifeliğe yakın durması çelişkili gibi görünmektedir. Fakat bütün bunlar aslında aynı siyasetin birer uzantısıdır.

İngiltere'nin Anadolu hareketine karşı İstanbul hükümetini destekler görünmesinin sebebi TBMM hükümetinin amacını 'Halifemizi ve Müslümanları işgal güçlerinden kurtarmak' şeklinde açıklamış olmasıyla ilgilidir. İngilizler, padişahın/halifenin İngiliz siyasetine teşne olduğunu propaganda etmekle TBMM içerisinde halifeye şiddetle bağlı olan mebusların bu bağlılığını zayıflatmak ve tersine çevirmek istemektedir. Meclis içerisinde halifeye bağlılığa sürekli vurgu yapılırken halifenin 'TBMM'nin aleyhinde olduğu ve İngiliz mandasını savunduğu' şeklinde yapılacak olan propaganda ile meclis içinde halifeye olan sempati gittikçe azalacak ve bitecekti. Bu şekilde sürdürülen faaliyetler Halifeliğin kaldırılması için bir ön hazırlık niteliğindedir.

Bu esnada İstanbul'da sadrazam olan Damat Ferit Paşa'nın İngilizlerin baskısıyla hükümet kurmak için görevlendirildiği ve İngiliz siyasetine paralel bir siyaset izlediği bilinmektedir (Karabekir, 2008: 13-14). Aslında Mondros ateşkes antlaşmasından sonraki bütün üst düzey atamalarda İtilafçıların özellikle İngilizlerin baskın rolü vardır. Bu nedenle İstanbul'daki hükümet üyelerinde de aynı durum söz konusudur. İngilizler TBMM açıldıktan sonra fiili idarenin İstanbul'dan Ankara'ya kaydığını gördüler. Bu nedenle Ankara'daki hükümet ile Halifenin duygusal bağlılığını bitirmek için halifenin aslında İngiliz yanlısı olduğunu propaganda ettiler. Bu propaganda ile hem halifeyi meclisin gözünde düşürmeye çalıştılar hem de halkın halifenin etkisiyle TBMM hükümetine destek olmasına engel olmaya çalıştılar.

İngilizlerin bu faaliyetlerinden sonra TBMM'de gittikçe otoriterleşen bir yaklaşım görülmektedir. Buna göre o dönemde çıkarılan Hıyanet-i vataniye kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile ilgili düzenlemeler muhaliflerin ağır cezalar ile cezalandırıldığı düzenlemelerdi. 29 Nisan 1920 tarihinde çıkarılan Hıyanet-i vataniye kanunu TBMM hükümeti aleyhine yapılan çalışmalar propagandalar isyana teşvikler vs. gibi suçlara verilecek cezalar ve bu suçları işleyenlerin yargılanma şekli ile ilgilidir. Bu kanun maddesi ile TBMM yerel mahkemenin verdiği kararları onaylarsa bu kararların meclisten onaylandığı şekliyle yerel mahkeme ve idari birimlerde infaz

edilmesi hükümlerini içermektedir.¹³ Hıyanet-i vataniye kanunu ile ilk meclis yasama ve yürütmenin yanında yargının bir kısım yetkilerini de kendinde toplamış olmaktadır. Ayrıca bu düzenlemelere TBMM'nin kendi otoritesini pekiştirmesi olarak da bakılabilir.

Aynı gün çıkarılan başka bir kanun ile 16 Mart 1920 İstanbul'un işgal edilmesinden sonra İstanbul hükümetince yapılan muamele taahhüt ve mukarreratın keensizlik (yok hükmünde) olduğu kabul edilmiştir.¹⁴ Yine aynı gün çıkarılan başka bir kanunda Anadolu'da idare boşluğundan faydalanarak bazıların ahlaka aykırı bazı toplantılar yaptıkları, kadın oynattıkları ve içki içtikleri görülmüş olduğu; bunlar için bir kanuni düzenlemeye ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve bir kanun çıkarılmıştır.¹⁵ Bu kanun maddelerinden anlaşılacağı üzere Ankara hükümeti fiili olarak idareyi ele aldığı görülmektedir.

11 Mayıs 1920'de Mecliste Rus Bolşeviklerinden gelen ve şark Müslümanlarına hitap eden bir telgraf okunmuştur. Bu telgrafta Bolşevikler emperyalizmin artık bittiğini, milletlerin kendi karalarını kendilerinin vermesi gerektiğini, eğer Müslümanlar Bolşevik ordularına destek verirlerse işgalci İngilizlerin doğu topraklarından atılacağını ve Müslümanların mabet ve inançlarına karışılmayacağını, devrilen çar tarafından imzalanan İstanbul'un işgaline dair anlaşmanın yırtıldığını ve dolayısıyla hükümsüz olduğunu belirtmekteydi. Bolşevikler bu nedenlerle kendilerine destek olunmasını istiyorlardı.¹⁶ Mecliste bu konu üzerinden bazı tartışmalar yapıldı. Buna göre Hamdullah Suphi yaptığı değerlendirmede Bolşeviklerin yeterince tanınmadığını ve belki de onlarla yapılacak bir ittifakla İngiliz işgalinden daha kolay kurtulabileceğimizi savunmuştur.¹⁷

1920'nin baharından 1921'in sonlarına kadar birinci mecliste genellikle gizli meclis görüşmelerinde Bolşevik Rusya ile ilişkilerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Fakat o dönemde yapılan konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla hem meclis içerisinde hem de toplum arasında Bolşeviklik ile ilgili

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 7.İçtima s.143-144

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 7.İçtima s.145

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 7.İçtima s.145

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 14.İçtima s.257

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 14.İçtima s.257

yeterince bilgi sahibi olunmadığı görülmektedir.¹⁸ Fakat o dönemde Bolşevik propagandasının etkisiyle Rusya'nın 'ülkesi işgale uğramış bir halkı işgalden kurtaracak ve bunun karşılığında o halktan bir şey istemeyecek bir güç' olarak görülmesi ve ona sempati ile bakması, o dönem Anadolu toplumunun psikolojisini yansıtmaktaydı. Bolşeviklere duyulan sempati tamamen işgal halet-i ruhiyesinin bir sonucu idi. Rusya Bolşevikleri kendilerini bu çerçevede propaganda etmekteydiler. Emperyalizme karşı mazlum halkların kendi güçleri ile verdikleri bir mücadele... Anadolu halkını da bu mücadeleye destek olmaya çağırıyordu Bolşevikler. Anadolu halkının meşru temsilcileri olan ve İngiliz siyasetine karşı mücadele eden Millet Meclisini ise asıl muhatap kabul ediyordu. Bunun için TBMM'yi ilk tanıyan Bolşevik Rusya'ydı.¹⁹ Fakat TBMM'nin Bolşeviklere olan yakınlığı Bolşevikler tanındıkça azaldı. Bolşeviklerin amacının Anadolu üzerinden bütün İslam coğrafyasını etkilemekti. TBMM'de Ermenilerin Bolşeviklerle ittifak kurarak Anadolu'da karışıklık çıkaracağı şeklinde düşünceler ifade edilmişti (Koçyiğit, 2006: 81).

Buna karşılık Mustafa Kemal tarafından 10 Eylül 1920'de İstanbul'da Türkiye Komünist Partisi Mustafa Suphi'ye kurdurulmuştur. Bu partiye İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve diğer bazı kimseler Mustafa Kemal'in isteği ile katılmışlardır. Dönemin tartışmalarından anlaşıldığı kadarıyla bu partinin kuruluş amacı TBMM'nin toplum arasındaki etkinliğinin korunması ve dünya kamuoyunca tanınmasını sağlamaktı. TKP'nin iç kamuoyuna bakan yüzünde o dönemde Bolşeviklerin yaptıkları propagandalarla ülke içinde oldukça yüksek düzeyde bir kamuoyu yakalamış oldukları görülmekteydi. Mustafa Kemal Bolşevikler lehinde yakalanan bu kamuoyunun Anadolu Hükümetinin etkinliğini azaltmasını engellemek amacıyla böyle bir parti kurduruyor. Yani eğer BMM Bolşeviklere doğrudan cephe alsaydı yaygın olan Bolşevik sempatisi yüzünden BMM hükümetinin gözden düşeceği endişesi ile hareket edilmektedir. Diğer taraftan dünya kamuoyuna bu parti üzerinden mesaj verilmek istenmektedir. Çünkü o dönemde TBMM hükümeti Osmanlı veya Anadolu toplumunun meşru temsilcisi olduğunu kabul ettirme konusunda ciddi sıkıntı çekmektedir. TKP'nin kurulması ile dünyaya 'Eğer bizi kabul etmezseniz biz

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 14.İçtima s.257)

¹⁹ TBMM ZC, 12.C, 19 Eylül 1921

de Bolşeviklerle beraber hareket ederiz' mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Fakat sonradan iç kamuoyunda Bolşevikler tanındıkça sempati azalıyor. Kurulan TKP ise kapatılıyor. Bu aşamadan sonra hükümetin Rusya politikası karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde devam ederken, Bolşevizm'e soğuk davranılıyor.

Birinci meclisin en önemli özelliği İstiklal savaşını komuta eden ve sona erdiren meclis olmasıdır. Birinci Dünya savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasına göre Osmanlı ordusu terhis edilecekti. Anlaşma bazı yerlerde uygulandı ise de bazı cephelerde halkın işgalcilere karşı isyan etmesini engellemek amacıyla terhis edilmedi. Özellikle Doğu Anadolu'da Kazım Karabekir, milli mücadele için o zamandan beri vermiş olduğu karar sonrasında, kendi ordusunun terhis edilmesine müsaade etmemiştir. Bu ordu sonradan yürütülecek olan Milli mücadelenin temelini oluşturacaktı. Kazım Karabekir'in diğer ordu komutanları ile yaptığı görüşmelerde onları ordunun silahsızlandırılması konusunda ikaz ve teşvik etmesi birçok askeri birlik arasında yankı bulmuştu. Üst düzey komutanlardan birçoğu Kazım Karabekir'in çağrılarını uyararak ordunun terhis edilmesine müsaade etmemiştir. Ayrıca o dönemde Kuvay-ı Milliye birlikleri de işgal güçlerine karşı mücadele ediyordu. Bu birlikler 1921 yılı başlarında düzenli ordulara dönüştürüldü. TBMM adına kazanılan ilk zafer doğu Anadolu'da Ermenilere karşı kazanılan zaferdir. Bu zafer sonrasında 2/3 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile belirlenen sınırlar 16 Mart 1921 yılı Moskova Antlaşması ve daha sonra imzalanan Kars Antlaşması ile son şeklini aldı. Bu antlaşmalara göre doğuda misak-ı milli sınırları hedefine ulaşılmış oldu. Bu zafer sonrasında Kazım Karabekir askeri güçlerinin ve silahlarının bir kısmını Batı Anadolu'ya sevk etti. Batıda düzenli orduların da kurulması sonrasında Yunan güçleri ile mücadele başlamış oldu. Buna göre Birinci (Ocak 1921) ve İkinci (Mart-Nisan 1921) İnönü Savaşları, Dumlupınar Savaşı (Nisan 1921), Kütahya-Eskişehir Savaşları (Temmuz 1921), Sakarya Meydan Muharebesi (Ağustos-Eylül 1921), yaklaşık bir yıl sonra da Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (Ağustos 1922) kazanılarak istiklal savaşı sonuçlandırılmış oldu.²⁰ Böylece Anadolu toprakları düşman işgalinden temizlenmiş oldu.

²⁰ <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=256>

Savaş sona erdikten sonra mecliste saltanatın kaldırılması tartışmaları başlamış ve farklı düşüncelere sahip guruplar saltanatın kaldırılmasında uzlaşmışlardır. İkinci gurup saltanatın artık fiili olarak TBMM'ye geçtiğini gördüğü için saltanatın hilafetten ayrılarak saltanatın kaldırılmasına onay vermiştir. Fakat birinci gurup daha farklı gerekçelere sahiptir. Mustafa Kemal bu konu ile ilgili düşüncesini açıklarken mecliste şöyle konuşacaktı:

“Egemenliği hiç kimse hiç kimseye görüşmeyle veya tartışmayla veremez. Egemenlik güçle alınır. Osmanoğulları, Türk milletinin egemenliğine el koymuştur. Bu egemenliği 600 yıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk Milleti, artık yeter diyerek egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan millete egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun gerçekleşmiş bu olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu ne olursa olsun yapılacaktır” (Demirden Yüzgeç, 2006: 87).

Bu düşüncelerden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal'in millet egemenliği derken kastettiği, hâkimiyetin hanedan mensuplarında olmaması demektir. Mustafa Kemal saltanatı kaldırmayı savunurken o günkü meclisi seçen halkın saltanata ve hilafete hala bağlı olduğunu bilmektedir. Hatta kendilerine sorulsa halkın saltanatın kaldırılmasına karşı çıkacağını da bilmektedir. Fakat Mustafa Kemal saltanata karşı çıkarken halk egemenliğine atıf yapmaktadır. Bu atıf halkın saltanatın kaldırılmasına göstereceği tepkiyi azaltmak içindir. Buna göre Mustafa Kemal'in halk egemenliği derken kastettiği, egemenliğin halkın elinde olması değildir. Egemenliğin halk adına halkın tercihlerini en iyi bilen lider veya liderlerin elinde olmasıdır. O lider de hiç şüphesiz Mustafa Kemal'in kendisidir (Heper, 1983:196). Yani Mustafa Kemal saltanatı kaldırırken halkı, sadece kendisini düşünen Osmanoğulları hanedanından kurtarmış ve egemenliği, sadece halkını düşünen kendisine(Mustafa Kemal'e) teslim etmiştir.

Birinci meclisin yapısına bakıldığında içerisinde birçok toplumsal kesimden kimselerin olduğu görülmektedir. Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret reisi, hekim, mühendis ve işçi gibi toplumumuzun çeşitli kesimlerini ve farklı meslek dallarını temsil eden milletvekilleri vardı. Bu milletvekilleri arasında okuma yazma bilmeyenler olduğu gibi, birkaç fakülte bitirmiş ve yurtdışında eğitim görmüş kimseler de vardı. Meclisin

yapısı, halkımızın o günkü sosyolojik yapısını oldukça uygun düşünüyordu. Aynı sıralarda yan yana bir küçük kaza memuru ile Osmanlı Devletinde Nazırlık/Bakanlık yapmış kimse beraber oturuyordu. Bir mahalle imamının yanında gene sarıklı bir münevver ve âlim hocanın, Bektaşî babasının yanında Konya Çelebisi'nin, bir mülazım'ın yanında bir generalin... Yan yana oturduğu görülmüştür. İlk Büyük Millet Meclisinde, milletvekillerinin giyim ve kuşamları, yaşları, düşünce tarzları, meslekleri, eğitim gördükleri alanlar ve görgüleri değişti. Beyaz sarıklı, beyaz veya kara sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla, üniformalı genç subaylar, yazma ve şal sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar, tarikat babaları ve kavuklu çelebilerle Avrupa'da yüksek öğrenimlerini yeni bitirmiş, batı kültürü ile yetişmiş Kuvay-i Milliye kalpaklı, noktalı bıyıklı, modern giyinişli gençler bir arada yer alıyordu (Demirden Yüzgeç, 2006: 66).

1920 yılı ortalarında meclis içerisinde çeşitli alanlarda farklılaşma ve hizipleşmeye neden olacak şekilde guruplaşmaların olduğu görülmektedir. Bu guruplaşmada birkaç faktör etkili olmaktadır. Bunlardan bir tanesi Milliyetçilik-Ümmetçilik ikilemidir. Bu ikileme göre Milliyetçiler hilafetin gereksiz olduğunu, çünkü batının bu unvan üzerinden tanınan bir Millet Meclisini tanımayacağını ve bu unvanın batıyı bize karşı düşman hale getirdiğini savunmaktaydılar. Hilafet yerine Türk Milliyetçiliğinin ikame edilmesini düşünüyorlardı. Bu fikirde olanlar mecliste Birinci gurup olarak anılan ve meclis içerisinde en etkili konumda olan taraftı. Bu gurubun karşısında İkinci Gurup bulunuyordu. İkinci gurup birinci guruba göre daha mukaddesatçıydı. Fakat asıl fark ikinci gurubun 'Mustafa Kemal'in ve onun başında yer aldığı heyet-i vekilenin, meclisin yetkilerini tek başına kullanarak yeni kurulan idareyi kendi istediği yöne doğru götürmek istediği' şeklindeki eleştirileri ile ilgiliydi (Demirden Yüzgeç, 2006: 77). Mustafa Kemal'in Sakarya Meydan Muharebesinden sonra meclisten fevkalade yetkiler istemesi sırasında birinci gurup ile ikinci gurup arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. İkinci Gurubun en önemli farklarından birisi hilafete karşı daha sempatik yaklaşmalarıdır. Bütün bunlar birinci gurubun başı olan Mustafa Kemal tarafından kabul edilemez özellikler olarak görülüyordu. Nitekim ikinci gurubun önemli isimlerinden biri olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey çeşitli konularda yaptığı muhalefet yüzünden Mart 1923'te birden ortadan kayboldu. Sonradan cesedi bulundu ve Meclis Muhafızı Topal Osman tarafından öldürüldüğü

ortaya çıktı. Bu ve benzeri bazı olayların gösterdiği gibi o dönemde Mustafa Kemal'in kendi otoritesini pekiştirmek için muhaliflere karşı ağır mukabelelerde bulunduğu ve kendisine muhalefet edilmesine şiddetli cezalar verdiği görülmektedir. Bu olaylarla birinci grup ile ikinci grup arasındaki muhalefet gittikçe derinleşti (Altan, 2001: 43). Mecliste sadece iki grup yoktu. Rusya ve Bolşevizm yanlısı olanlar, ittihatçıların devamı niteliğinde olanlar ve diğer bazı özelliklere sahip olanlar bulunmaktaydı. Fakat bu gruplar Mustafa Kemal açısından çok sorun kabul edilmiyorlardı. Bu grupların ortak özelliği hilafeti savunmamak ve Mustafa Kemal'in gittikçe tek adam'laşmasına karşı çıkmamaktı.

Bu muhalefet ortamı içinde Milli mücadele döneminin savaşları sona erince sıra barış masasına oturmaya gelmişti. Artık saltanat kaldırılmış ve ülkenin tek söz söyleme yetkisine sahip mercii Millet Meclisi haline gelmişti. Meclisin içerisinde ise Mustafa Kemal'in karşısında azınlık denecek kadar az, ama etkili olan ikinci grubun muhalefeti vardı. Ayrıca İttihatçıların devamı niteliğinde olan ve Teceddüt Fırkası adında gruplaşan bir fırka da vardı. Meclisin içerisinde böyle bir manzara varken 20 Kasım 1922'de Lozan konferansı başladı. Bu konferansa TBMM adına İsmet Paşa'nın başkanlığında bir heyet katıldı. İsmet Paşa konferans ile ilgili gelişmeleri günü gününe Mustafa Kemal'e ulaştırıyordu. Bu görüşmeler esnasında gündem olan konular sonradan Türkiye'de inkılâplar adına yapılacak icraatların neler olacağı konusunda bazı ipuçları içermektedir. Bu esnada Mustafa Kemal Lozan konferansında batılı ülkelerin TBMM temsilcilerinden istedikleri şartların alt yapısını hazırlamak için Ocak 1923'te yurt gezisine çıkmış ve İstanbul'da gazetecilerle Lozan'da gündem olacak konular hakkında söyleşiler yapmaya başlamıştı (Kürkçüoğlu, 147). Bu söyleşilerle Lozan'da Batılı ülkelerin bize itiraz etmeyecekleri şekilde bazı inkılâpların yapılması için kamuoyu hazırlığı yapılmaktaydı. Fakat Lozan'dan görüşmelerle ilgili haberler geldikçe tartışma konusu olan konuların mevcut Meclisten onay alabilme ihtimali zayıf görünüyordu. Bu nedenle meclisin içindeki muhalefetin tasfiye edilmesi ve Lozan'da batılıların itiraz ettiği konuları kabul edecek bir meclis oluşturulmasına ihtiyaç vardır (Kürkçüoğlu, 146). Bunun için Mustafa Kemal'in meclisten bir seçim kararı aldırması gerekiyordu. Mustafa Kemal'in seçim kararını aldırabilmesi için yürürlükteki yasaya göre meclisin üçte ikisinin seçim kararı alması gerekiyordu.

Fakat bu sayıyı elde etmek kolay görünmüyordu. Bunun için Mustafa Kemal kendine mahsus yöntemleri devreye koyarak seçimleri yapmayı planladı. Buna dair gazetecilerle yaptığı röportajında şöyle demektedir:

“Falih Rıfkı Bey- Bir de Paşa Hazretleri bu mecliste bir ekseriyetin devam etmek fikrinde olduğu söyleniyor. Gelen mebuslardan bunu işitiyoruz. Mecliste sülsan-ı ekseriyet (üçte iki çoğunluk) hâsıl olmazsa onun dağılması mümkün olmadığını söylüyorlar

Gazi Mustafa Kemal Paşa- Vakıa bu endişelerde bulunanlar da vardır. Üç yüz küsür kişiyi bir araya toplayarak sülsan-ı ekseriyetle karar almak müşküldür. Fakat meclis gayesine vasıl olduktan sonra, vazifesini ikmal etmiştir ve yeni intihaba karar vermeğe ve dağılmağa mecburdur. Şu veya bu bahane ile idame-i hayata çalışması istibdada başlaması demektir. Bunun için de çare bulunur. Hariçtekileri bir defa davet ederiz gelmezler, bir daha davet ederiz gelmezler. Bir daha davet ederiz gelmezler ve binaenaleyh davete icabet etmeyenleri mebusluktan müstafî olduklarına dair bir karar alırız mes’ele hallolur.

İsmail Müştak Bey- Ya meclis böyle bir karar vermezse?

Gazi Mustafa Kemal Paşa- O zaman görürsünüz ki millet kararını verir! Mebuslar ilânihaye mevkilerini muhafaza etmek isterlerse gayr-ı kanuni bir surette ve gayr-ı muayyen bir zaman için milletin hâkimiyetini ellerinden bırakmak istemiyorlar demektir, o zaman derhal millet kendi hâkimiyetini istimal eder. Yeni mebuslarını intihab eder.

Müştak Bey- Yani millet onları vekillikten azleder.

Gazi Mustafa Kemal Paşa- Hayır, Teşkilat-ı Esasiye Kanununda intihab devresi mahdut ve muayyendir. Fakat bu meclis müstesna olarak demiştir ki, ben gaye-i milliye için istihsaline kadar çalışacağım ve millet de bunu muvafık bulmuştur. Gaye-i milliye için husul bulunduğu gün bu istisnaiyet hitam bulur ve kanunda mevcut maddenin behemehâl tatbiki lazım gelir. Meclis eğer bunu yapmazsa o zaman millete karşı vazife ve salahiyetini su-i istimal etmiştir.

Müştak Bey- O zaman milletin otomatikman olması icab eder.

Gazi Mustafa Kemal Paşa- Evet, millet, hukukunu su-i istimal edenlere karşı otomatikman harekete geçer. Yani millet bu meclise karşı isyan eder” (Mustafa Kemal, 1923:164,166).

Bu ifadelerde görüldüğü gibi Mustafa Kemal seçim kararını aldirmek için meclisin onayının mutlaka gerekli olduğu düşüncesinde değildir. Yani seçim kararı çıkmak zorundadır. Meclis de buna itiraz etse sonuç değişmeyecektir. Metin Heper'in Mustafa Kemal'in devlet düşüncesini açıklarken ifade ettiği söylemle hareket edersek; meclis, millet çıkarını düşünen ve bu çıkarları en iyi bilen Mustafa Kemal'in tercihlerine aykırı davrandığı anda meşruluğunu kaybeder. Millet böyle bir meclise karşı isyan eder. Yani millet adına hareket eden Mustafa Kemal isyan eder. Bu durumda meclis seçim kararını kabul etmek zorundadır. Bu düşünce ile hareket edilerek 1 Nisan 1923'te seçim yapılmasına karar verilir. Bu arada Lozan görüşmelerine ara verilmiştir. Yani Lozan görüşmeleri için son kararı seçim sonrasında çıkacak olan meclis verecektir. Seçim için aday gösterme, fevkalade yetkilere sahip olan Mustafa Kemal tarafından gerçekleştirilecekti. Mustafa Kemal Lozan görüşmelerinde TBMM'den istenen değişiklikleri yapma ve Lozan'ı onaylama konusuna karşı çıkabilecek ve ittihatçıların devamı gibi olan muhalifleri bu seçim ile meclis dışı bırakacaktı. Seçim sonuçlandığında bir iki istisna dışında her şey planlandığı gibi gerçekleşecekti (Tunçay, 1981: 55-57). Bu seçimden sonra meydana gelen meclis, içerisindeki muhaliflerin tasfiye edildiği meclistir ki ikinci meclis olarak isimlendirilmektedir.

2.2.1.1.2. İkinci Meclis

1 Nisan 1923 tarihinde mecliste seçim yapılması için görüşme yapılır. Aynı zamanda meclisin üzerinde muhalif vekil Ali Şükrü Bey cinayetinin kasavetli havası vardır. Ali Şükrü Bey 27 Mart 1923'ta hemşerisi Topal Osman tarafından şehit edilmişti(Malkoç, 2011). Muhalefetin liderlerinden olan Ali Şükrü Bey'in uğradığı bu netice diğer muhaliflere mesaj anlamındaydı. Bu atmosferde seçim görüşmeleri yapıldı. Aslında seçim kararı aldirmek için yeter sayı olan üçte iki çoğunluk yoktur. Zaten Mustafa Kemal üç yüz küsür kişinin üçte iki çoğunlukla toplanarak seçim kararı almasının zor olduğunu belirtmişti. Fakat asıl sorun bu çoğunluğu toplamak ve seçim yapmak değildi. Asıl amaç seçim yapmak olsaydı 1 Nisan 1923 günü seçim yapılması için meclise teklif veren milletvekillerinden önemli bir kısmı, özellikle Mustafa Kemal'in ekibi olan birinci gurup üyeleri 20 gün önce seçim yapmak için

verilen teklife karşı çıkmazlardı. Çünkü seçimleri yenilemek için kısa bir süre önce meclise teklif yapılmış ve bu teklif kabul edilmemişti.²¹

20 gün içinde değişen tek şey Lozan ile ilgili gelişmelerdir. Fakat konu bu şekilde ifade edilmiyor da Milli egemenlik suretiyle ifade edilerek, muhalefetin seçime karşı çıkmasının Milli egemenliğe karşı çıkmak demek olacağı ifade ediliyor. 16 Nisan 1923 tarihinde meclis son toplantısını yapıp dağılıyor. Seçimi yürütme ve adayları belirleme işini Mustafa Kemal'in başında yer aldığı bir heyet sürdürüyor. Bu şartlar altında Nisan 1923'te seçimler yapılıyor. Seçilen vekiller 11 Ağustos 1923'te toplanıyor ve 23 Ağustos 1923'te yeni meclis Lozan antlaşmasının şartlarını kabul ediyor. Böylece barış süreci tamamlanmış oluyor. 9 Ağustos 1923'te halk fırkası kuruldu. Halk fırkası Anadolu ve Rumeli'yi Müdafaa Hukuk Cemiyetinin isim değiştirmesiydi. Dolayısıyla birinci mecliste 'Birinci Gurup' olarak anılan milletvekillerinin o yıl yapılan seçimden sonra tekrar seçilenlerinden oluşacaktı. Mustafa Kemal Halk Fırkasını kurup teşkilatlandırarak yapılacak olan İnkılâpların bu fırka üzerinden topluma benimsetilmesi amacını taşıyordu.

13 Ekim 1923'te Ankara'ya başkent ilan eden ikinci meclisin önemli icraatlarından birisi 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan etmesidir. Bu tarihte Teşkilat-ı Esasiye'de yapılan bir değişiklikle hükümetin şeklinin Cumhuriyet olduğu kabul edildi.²² Aynı gün Mustafa Kemal 334 üyeli meclisin²³ 158'inin oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçildi²⁴. Aslında 23 Nisan 1920 yılında Millet meclisinin açılması ve 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla fiili olarak Cumhuriyet sistemi işlemekteydi. Yeni düzenlemede fiili durum resmileşmiş oldu.

Diğer taraftan Cumhuriyetin ilanı esnasında izlenen yol yeni meclis içerisinde bazı muhaliflerin ortaya çıkmasına neden oldu. Sözelimi milli mücadelenin en önemli ismi ve Mustafa Kemal'in öne çıkarılmasının tek askeri dayanağı olan Kazım Karabekir Cumhuriyetin ilanı esnasında Ankara'da değildir. Kendisine haber verilmemiştir. Cumhuriyetin ilanı konusunda bu şekilde bir yol izlenmesi gün yüzüne çıkmamış olan muhalefetin meydana çıkmasına neden olan en önemli etkendi. Bu aşamadan sonra artık milli mücadelenin askeri erkânı arasında ayrışma baş

²¹ TBMM ZC D:1 C:28, 15. İctima 1.4.1339, s.285

²² TBMM ZC D: 2 C: 3 43. İctima, s.96

²³ <http://derinsular.com/yakin-tarih-11-cumhuriyetin-ilani/>

²⁴ TBMM ZC D: 2 C: 3 43. İctima, s.96

gösterecekti. Falih Rıfki Atay bu konuda şunları söylemektedir: “Mustafa Kemal de, İsmet İnönü de, nihayet Enver gibi birer askerdirler. Ankara iktidarı, ister istemez kafasının dikine giden bir askeri dikta rejimi olacaktır. Cumhuriyet, işin iç yüzünü maskeleyemeden başka bir şey değildir” (Atay, 2004: 416). Ayrışmanın temelinde, o güne kadar birlikte yapılan birçok işlere rağmen bu aşamadan sonrası için, belli bir gurup askerin elde ettiği yetkilere ve askeri güce dayanarak kendi başına hareket ettiği düşüncesi vardı. Bu düşünceden dolayı Milli mücadelenin en önemli komutanı olan Kazım Karabekir ve bir kısım arkadaşları muhalefete başladılar. Birinci mecliste bulunan muhalefetin seçimlerle tasfiyesinden sonra şimdi yeni bir muhalefet meydana gelmişti. Fakat ikinci mecliste muhalefete başlayan bu komutanlar birinci mecliste birinci gurubun içerisinde yani Mustafa Kemal’in yanında yer almışlardı.

Mecliste muhalefetin tekrar başlamasına rağmen Mustafa Kemal kendi gurubu ile birlikte inkılâplara devam etti. 3 Mart 1924’te Halifelik kaldırıldı. Halifeliğin kaldırılması daha önceden planlanmış bir şeydi. Mustafa Kemal 1923 yılı başlarında gazetecilerle yaptığı görüşmelerde bunu açık bir şekilde ifade etmişti. “Hakikati ifade etmek lazım gelirse yapmak istediğimiz inkılâbı parçalamak icab etmiştir. İkiye ayırdıktan sonra evvela birincisini sonra ikincisini...” (Mustafa Kemal, 1923: 136). “Efendiler! Hilafet milletimize bir baş belasıdır” (Mustafa Kemal, 1923: 142). Halifelğe yaklaşım bu şekilde iken kaldırılmasının çaresi düşünülüyordu. Neticede Halifelik ile saltanat birbirinden ayrılarak halifeliğin kaldırılmasının kolaylaştırılması sağlanmıştır. Bu şekilde kamuoyu hazırlana hazırlana bu kurum kaldırılmıştır. Zaten yapılan seçim sonrasında mecliste halifeliğin kaldırılmasına muhalefet edebilecek olan milletvekillerinin meclise seçilmelerinin önü kapatıldığı için karşı çıkabilecek kimse kalmamıştır. Halifeliğin kaldırıldığı gün bu uygulamaya gösterilecek tepkiyi azaltmak için diyanet işleri başkanlığı kurulmuştur. Bu şekilde hilafetin kaldırılmasına karşı gösterilecek dini gerekçelere dayalı itirazların önü alınmak istenmiştir. Aynı zamanda İkinci Meclis döneminin önde gelen kadrosu devlet kontrolünde bir din anlayışı meydana getirerek dinin toplum üzerindeki etkinliğinden inkılâpları yerleştirmek amacıyla faydalanmak istemiştir. O dönemde Diyanet işleri başkanlığı adına yayınlanan kitaplara bakıldığında bu durum daha net görülmektedir. Buna göre bu kitaplarda iyi bir Müslüman’ın ‘Ülkesini sevmesi, Cumhuriyetin yasalarına riayet etmesi, kendisini

devlet yetkililerinin ilerici rehberliğine teslim etmesi, modern teknolojiyi öğrenmek için elinden geleni yapması, iyi sağlık bilgisi esaslarına titizlikle uyması, salgınların önlenmesi için hastalık durumunda doktora başvurması için çok çalışması gerektiği belirtilmekteydi (Polat, 1990: 30). Bütün bu yaklaşımlar diyanete, dinin toplum üzerindeki etkisinden faydalanarak dinin amacının tam tersi bir sonuca ulaşmaya çalışmak için bir araç olma fonksiyonu yüklendiği görülmektedir.

Hilafetin kaldırılmasından sonra ikinci meclisin içerisindeki muhalefet daha da belirginleşti. Nihayetinde muhalifler 17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında partileştiler. Bu partide milli mücadelenin Mustafa Kemal dışındaki diğer komutanları vardı. Kazım Karabekir başkan, Rauf Orbay ikinci başkan, Ali Fuat Cebesoy genel sekreterdi. Fakat meclisin tamamı Mustafa Kemal'in belirlediği adaylar arasından seçildiği için TCF'nin sadece 30 civarında vekili vardı.²⁵ Diğer vekiller Halk Fırkasına mensuptu. Bu dönemde Mustafa Kemal hem cumhurbaşkanıydı hem de Halk Fırkasının başkanıydı. Başbakanı kendisi atıyordu. Bakanları ise kendisinin atadığı başbakan atıyordu. Bu şekilde parti ile devlet özdeşleşiyordu. Bu ortamda muhalefet edenler, devlet otoritesini kullananları karşısına almak durumundaydılar. Bu nedenle TCF'nin Türkiye genelinde büroları takiplere uğramıştı. Daha sonra ise bürolar kapatılacaktı. Yani bu dönemde parti açıktı, fakat partinin büroları kapalıydı. 25 Şubat 1925 yılında Hıyanet-i Vataniye Kanununda yapılan değişiklikle dini siyasete alet edenlerin vatana ihanet suçu işlemiş olduklarına dair yapılan değişiklik teklifi kabul edildi. Bu değişiklikte şöyle denilmekteydi: “Madde 1. — Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dâhil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti Devleti ihlâl veya dini mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.”²⁶ Bu değişikliğin amacı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında yer alan ‘Fırka efkâr ve

²⁵ <http://derinsular.com/yakin-tarih-11-cumhuriyetin-ilani/>

²⁶ TBMM ZC D: 2, C: 14, 64. İçtima, s.311

itikadat-ı diniyeye hürmetkâdır' şeklindeki 6. maddeyi suç kapsamına almaktı. Bu madde ile TCF'nin dine duyarlı hareketleri onların vatan haini olarak yargılanmalarına neden oldu. Nihayetinde 5 Haziran 1925 tarihinde partinin bütün büroları irticaya pirim veriyor ve gericilerin yuvası haline geldi diye kapatılıyor. Bu şekilde ikinci meclisin içindeki muhalefet partisi susturuluyor. 1926 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal'e İzmir'de su-i kast girişiminde buldukları gerekçesiyle TCF'nin 21 milletvekili tutuklanıyor. Bu vekillerden 6 tanesi asılıyor. Bir kısmı hapis cezasına çarptırılıyor. Bir kısmı da siyasi faaliyetten yasaklı hale getirilerek pasifize ediliyor. Böylece ikinci mecliste sonradan ortaya çıkan muhalefet de bütünüyle tasfiye edilmiş oldu.

Muhalefetin susturulmasında diğer bir gerekçe de 1925 yılının Şubat-Mart aylarında çıkan Şeyh Said Hadisesidir. Şeyh Said ikinci meclisin icraatlarından bazıları olan Medreselerin kapatılması, eğitim vergisi adı altında (Armağan, 2010) bir verginin konulmuş olması, hilafetin kaldırılması ve Kürt dili ile ilgili yasaklar konulması gibi gerekçelerle isyan hazırlıklarına girişti. Nihayetinde bir düğünde meydana gelen başka bir emri vaki olay sonucunda Şeyh Said'in hareketi fiiliyata geçti. Doğu Anadolu'da çok kanlı günler yaşanmış oldu. Şeyh Said Hadisesi sonrasında mecliste 6 Mart 1925 tarihinde takriri sükun kanunu çıkarıldı. Bu kanun ile toplumsal muhalefet şiddetli cezalar getirildi. Diğer taraftan meclis içi muhalefet ve muhalif medya gazeteleri kapatıldı. Sadece hükümete destek veren birkaç gazete açık bırakıldı. İkinci meclis bu yapısı ile birlikte 1927 yılında yapılan seçimlere kadar görev yaptı. O yıl yapılan seçimlerle artık tek parti düzeninin tamamen oturduğu bir sistem meydana gelmiş oldu.

2.2.1.2. Yürütme

Türkiye Cumhuriyeti ilk kuruluş yıllarından itibaren yürütme fonksiyonu çeşitli zamanlarda farklılık gösteren bir seyir izlemiştir. 23 Nisan 1920 yılında açılan mecliste yürütme meclisin yetkisinde idi. Meclis başkanı ve meclisin belirlediği bakanlar, aynı zamanda meclise karşı sorumluydular. Bu yöntem 1923 yılında yapılan bazı değişikliklerle yeni bir şekle çevrildi. Bu burumda İkinci meclis ile birlikte meclis hükümeti uygulaması sona erdirilmiş oldu. 29 Ekim 1923 yılına kadar gelen uygulamaya göre meclis hükümeti sistemi geçerliydi. Bu sisteme göre her

bakan meclisten ayrı ayrı seçilmektedir. Seçilen bakanlar meclise karşı sorumludurlar. Her bir bakanlık için meclisten yapılan seçim aynı zamanda güven oylaması niteliğindedir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle bu sistemden vazgeçilmiş olundu. Buna göre meclis Cumhurbaşkanı seçiyor, Cumhurbaşkanı başbakanı atıyor, başbakan da bakanlar kurulunu atıyor. Başbakanın başkanlığındaki bakanlar Cumhurbaşkanı onaylandıktan sonra bu kabine meclisten güvenoyu istiyor. Eğer güvenoyu alabilirse hükümet olarak göreve başlamış oluyor. Cumhuriyet ilan edildikten sonra getirilen ve kabine sistemi denilen bu yapı günümüze kadar uygulanmaya devam etmiştir. Kabine sistemine dayalı olan yürütmenin iki ana unsuru vardır. Bunlar Cumhurbaşkanı bakanlar kuruludur. Cumhurbaşkanı yürütmenin sorumlu olmayan ve daha çok temsil görevi gören kısmıdır. Yürütmenin sorumlu kısmı bakanlar kuruludur (Gözübüyük, 2004: 69).

2.2.1.2.1. Cumhurbaşkanı

23 Nisan 1920’de millet meclisi açıldıktan sonra 24 Nisan’da Mustafa Kemal meclis başkanlığına seçilmiştir. Mustafa Kemal’in meclis başkanlığına seçilmesiyle birlikte fiili olarak Cumhurbaşkanı yetkilerini kullanmıştır. Bu yetkiler ilerleyen süreçlerde gittikçe arttırılmıştır. Milli mücadele esnasında Mustafa Kemal’e verilen başkomutanlık ünvanı ile tek başına meclisin yetkilerini kullanma konumuna gelmiştir. 1924 anayasasına göre Cumhurbaşkanı 4 yılda bir olmak üzere tekrar tekrar seçilebilir (1924 Anayasası).

2.2.1.2.2. Bakanlar kurulu

TBMM’nin 1920’de açılmasından sonra yürütme görevini meclis yüklenmiştir. Yürütmenin doğrudan meclis tarafından yerine getirildiği sisteme Meclis Hükümeti Sistemi denilmektedir. Bu sistemde Kuvvetler birliği ilkesi geçerlidir. Buna göre meclis hem yasama hem yürütme görevi görürken yargının bazı görevlerini de üstlenir. Meclis’in başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanıdır. Meclisin üzerinde bir güç yoktur. Bakanlar; hükümet başkanı tarafından atanmazlar. Meclis tarafından teker teker seçilirler. Seçilen bakanlar meclis tarafından her an değiştirilebilir. Genellikle olağanüstü durumlarda bu sisteme başvurulur. Türkiye Cumhuriyeti açısından Milli mücadelenin yapıldığı 1920’den

1923 Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede geçerli olmuştur. 1921 yılı Ocak ayında kabul edilen anayasa ile resmîyet kazanmıştır. 1923 yılında 1921 anayasasında yapılan bir değişiklikle Cumhuriyet ilan edilmiş ve meclis hükümeti sisteminden kabine sistemine geçilmiştir. Bu sisteme göre halk meclisi seçer. Meclis Cumhurbaşkanı seçer. Cumhurbaşkanı meclisin içinden birini başbakan olarak atar. Atanan başbakan birlikte çalışacağı bakanları belirleyip Cumhurbaşkanı'nın onayına sunar Cumhurbaşkanı'nın onayladığı başbakan başkanlığındaki bakanlar kurulu TBMM'den güvenoyu alabildiğinde görevine başlamış olur. Bakanlar kurulu meclis adına yürütme görevini üstlenmiş olur. 1924 anayasasına göre Bakanlar kurulunda görev alacak olan bakanların meclis içinden olmaları zorunludur.

Bakanlar kuruluna başbakan başkanlık etmektedir. Fakat olağanüstü durumlarda bakanlar kurulu kanun hükmünde kararname çıkarırken bakanlar kuruluna Cumhurbaşkanı başkanlık etmektedir. Bakanlar kurulunda alınan kararlar oybirliği ile alınmaktadır (Gözübüyük, 2004: 75). Yani bakanlar kurulunda çoğunluk esasına göre karar alma şeklinde bir uygulama yoktur. Bu uygulamaya göre bakanlar kurulunda görüşülecek konular yazılı hale getirilip tek tek bakanların imzasına açılmaktadır. Bütün bakanlar bu taslak metnini imzaladıktan sonra ortaya çıkan doküman bakanlar kurulu kararı haline gelmiş olmaktadır. Bütün bakanların imzasını taşımayan kararlar bakanlar kurulu kararı sayılmamaktadır.

Başbakanlığa doğrudan bağlı olmayan ve aynı zamanda yürütme görevi gören bazı idari birimler de vardır. Bunların en önemlisi Genelkurmay başkanıdır. Genelkurmay başkanının Türkiye Cumhuriyeti sistemi içerisindeki yeri belirsizdir. Genelkurmay başkanı TC sistemi içerisinde herhangi bir yere bağlı değildir. Başbakana karşı sadece sorumludur. Bu durum önemli bir yönetim boşluğu anlamına gelmektedir.

Genel yönetimin üzerine aldığı kamu hizmetlerini bakanlıklar yürütmektedir. Bazı bakanların ise bir bakanlıkları yoktur. Bu bakanlıklara devlet bakanlıkları denilmektedir. Doğrudan bir bakanlık olarak örgütlenmeyen, fakat başbakanlığa bağlı olan bazı kamu hizmet kuruluşları bakanlık örgütü olmayan bakanlar tarafından idare edilmektedir. Anayasaya göre bakanların meclise karşı siyasi sorumlulukları vardır. Ayrıca bakanların, ceza kanunlarına göre cezai sorumlulukları ve özel hukuka göre mali sorumlulukları vardır (Gözübüyük, 2004: 79). Bakanlığın bünyesinde yer alan örgütün en üst amiri bakandır. Bakan, hükümet politikalarını kendi bakanlık

örgütünde uygulamak için kendi altında yer alan bakanlık yöneticilerine gerekli talimatları verir. Bakanlık bürokratları hükümet politikalarını uygulamak zorundadır. Fakat Türkiye’de uygulama esnasında hükümet politikalarını uygulama konusunda bakan ile bakanlık bürokrasisi arasında tam bir uyum olmamaktadır. Bakanlık bürokrasisi kendi siyasal düşüncesine göre hükümet politikalarını uygulama konusunda direnç gösterebilmektedir.

2.2.1.3. Yargı

Türkiye Cumhuriyetinde yargı, bağımsız mahkemeler tarafından yürütülmektedir. 1920’de açılan TBMM’de meclis yargı görevi de görmekteydi. Milli mücadele esnasında çıkan karışıklıkları önlemek amacıyla İstiklal mahkemeleri kurulmuş ve bir dönem uygulamada kaldıktan sonra bu mahkemeler kaldırılmıştır. Fakat 1925 yılında halifeliğin kaldırılması ve benzer bazı inkılâplara tepki olarak meydana gelen bazı olayları bastırmak amacıyla istiklal mahkemeleri tekrar işlevsel hale getirilmiştir. Bu mahkemelerin bağımsız ve tarafsız yargı ilkeleri ve savunma yapma hakkı gibi hukukun temel ilkelerini ihlal ettikleri bilinmektedir. Sözü edilen dönemde mahkemelerin daha çok idarenin uygulamalarını meşrulaştırma işlevi görmüşlerdir. 1924 anayasasında yargının bağımsız mahkemelerce yürütüleceği belirtilmiştir. Fakat Cumhuriyetin tek parti döneminde bu anayasa hükmüne uyulmadığı konusunda güçlü deliller bulunmaktadır.

Türkiye’de yargının yapısı Osmanlı Devletinin mirası olarak gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Dönemi’nde 1837’de Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Bu meclis günümüzdeki Yargıtay ve Danıştay’ın görevini yapmaktaydı. Yani bu dönemde ülkemizde yargı birliği ilkesi uygulanmaktaydı. Ancak 1868’de Fransa model alınarak bu sistem değiştirilmiş Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, Şurayı Devlet (bugünkü Danıştay) ve Divanı Ahkâm-ı Adliye (bugünkü Yargıtay) olarak ikiye ayrılmış, böylece yargı birliği ilkesi terk edilmiştir. İdarenin yargı yoluyla denetimi, yargı birliği ilkesinin geçerli olduğu sistemlerde “adli mahkemeler”, yargı ayrılığı ilkesinin geçerli olduğu sistemlerde ise bağımsız “idari mahkemeler” eliyle yapılmaktadır (Koçak süren, 2009: 403). Osmanlıda adli ve idari yargı şeklindeki yargı ayrılığı uygulaması, son dönemlerinde yaygınlaşan Avrupalılaşıma cereyanından hareketle, yargıda Fransa

etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu etkilerden bir tanesi şimdiki Danıştay'ın karşılığı olan Şurayı Devlet'in kurulmasıdır. Bu mahkeme memurları yargılamak üzere kurulmuştur.

Milli mücadeleden sonra Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kopukluk yaşandığı zaman Şurayı Devletin tekrar kurulması için mecliste tartışmalar yaşanmış ve benzer bir mahkemenin kurulmasına karar verilmiştir. Şimdiki Danıştay 1927 yılında bu şekilde kurulmuştur ve göreve başlamıştır (Gözübüyük, 2004: 79). TBMM'de Şurayı Devlete benzer bir üst mahkemenin kurulması konusunun görüşülmesi, önceki mahkeme sistemine göre yargılanıp tevkif edilen kimselerin milli mücadele hareketini destekleyen memurlardan oluşması sonrasına denk gelmektedir. Bu kararları veren mahkemeler TBMM'den tevkif edilenlerin haklarındaki kararlara itirazları nereye yapacakları konusunda yaptıkları müracaatlar konunun mecliste görüşülmesini gündeme getirmiştir (Karahanoğulları, 2005: 209). Bu tartışmalar sonrasında Danıştay kurulmuştur. Türkiye'de yargı birliği yoktur. Yargı birliği sisteminde bir ülkede sadece bir tane yüksek mahkeme vardır. Bu mahkeme anayasa yargısını da, idari yargıyı da, adli yargıyı da tek başına temsil etmektedir. Buna göre Türkiye Cumhuriyetinde yargı sistemi adli ve idari yargı olarak iki kısma ayrılmaktadır. Adli yargı idarelerin uygulamaları dışında kalan kişi ve kurumlar arasındaki anlaşmazlıkları karara bağlamakla yükümlüdür. İdari yargı ise idarelerin işlem ve eylemlerine karşı yapılacak olan itirazları karara bağlamakla görevlidir. İdari yargıda taraflardan en az biri kamu idareleridir (Gözübüyük, 2004: 342).

Türkiye Cumhuriyetinde yönetsel yargı kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar askeri idari yargı ve sivil idari yargıdır. Sivil idari yargının ilk derece mahkemeleri idare mahkemeleri ve vergi mahkemeleridir. Bazı özel alanlarda Danıştay'da ilk derece mahkemesi olarak görev yapar. İdare mahkemelerinin birinci temyiz mahkemesi Bölge İdare Mahkemeleridir. İdari yargının verdiği kararların son temyiz mercii Danıştay'dır. Askeri idari yargının ilk ve son mahkemesi Askeri Yüksek İdare Mahkemesidir. Bu mahkemeler, taraflardan en az biri askeri idareler olan davalara bakarlar.

Türkiye'deki adli yargı da kendi içinde askeri ve sivil yargı olarak ikiye ayrılır. Askeri yargı ceza hukuku alanındaki konuları düzenler. Buna göre asker

kişilerin askerlikle ilgili suçlarına bu mahkemeler karar verir. Askeri Ceza Mahkemelerinin temyiz mercii Askeri Yargıtay'dır. Sivil adli yargı askeri olmayan konuları karara bağlar. Bu yargının alt mahkemeleri ceza yargısı ve medeni yargı olarak ayrılır. Ceza yargısı Ağır Ceza, Asliye Ceza ve Sulh Ceza olarak ayrılır. Medeni yargının birinci derecede mahkemeleri Asliye Hukuk ve Sulh Hukuk Mahkemeleridir. Ayrıca aile mahkemeleri, iş mahkemeleri ve çocuk mahkemeleri gibi bazı özel konularla ilgili kurulmuş mahkemeler de vardır (Koçak süren, 2009: 407). Sivil adli yargının son temyiz mercii Yargıtay'dır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra devletin genel ve katma bütçeli dairelerinin denetimini TBMM adına yapmak için Sayıştay kurulmuştur. 1924 anayasasında belirtildiği gibi Sayıştay'ın görevi, devletin bütün gelir ve giderlerini denetlemektir. Türkiye'de yargı birliği ilkesi uygulanmadığı için adli, idari ve askeri yargı birimleri arasında bazı görev ve yetki karmaşaları yaşanabilmektedir. Bu problemleri çözmek için uyuşmazlık mahkemeleri kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nde adli ve idari hâkim ve savcılarını mesleğe kabul etme, atama, nakletme, geçici yetki verme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme veya görevden uzaklaştırma işlemlerini yapan kurum hâkimler ve savcılar yüksek kuruludur. Bu kurulun başkanı Adalet Bakanı'dır (Koçak süren, 2009: 408).

Seçimleri ile ilgili itiraz ve benzeri sorunları karara bağlamak üzere kurulan yüksek seçim kurulu da Türkiye Cumhuriyeti yargısı içerisinde yer alan kurumlardan biridir.

1924 anayasasında üst düzey yöneticilerinin Yüce Divanda yargılanacağı karar altına alınmıştır. Aynı sistem hala yürürlüktedir. Buna göre Anayasa mahkemesinin iki görevi vardır. Bunlardan birisi TBMM'de çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Diğeri ise yüce divan ünvanı ile Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyeleri, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başkan ve üyeleri, Başsavcılar, Cumhuriyet Başsavcı Vekili, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay, başkan ve üyeleri gibi üst düzey yöneticileri görevleri ile ilgili suçlardan dolayı yargılamaktır (Koçak süren, 2009: 410).

Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti yargı sistemi oldukça dağınık bir görüntü teşkil etmektedir. Bu yapının içerisinde en dikkat çeken noktalardan bir tanesi askeri sivil yargı ayrımıdır. Askeri yargının en alttan en üste kadar sivil yargıdan bağımsız olması üstünlerin hukuku kavramını düşündürmektedir. Silahlı bürokrasinin kendini hukuksal olarak koruma altına alması hem hukuk açısından hem de demokrasi açısından oldukça problemlili bir durumu ifade eder. Nitekim Türkiye Cumhuriyetinde meydana gelen askeri müdahalelerin kendilerini kanun kisvesi altına alarak hareket ettikleri görülmektedir. Bu sorunu çözenin en birinci şartı askeri ve sivil yargı ikilemini ortadan kaldırmak ve hukuku silah gölgesinden kurtarmaktır.

2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordunun Konumu

Türkiye Cumhuriyetinde ordu diğer devlet kurumlarından farklı bir konuma sahip olmuştur. Bu konuda 2000'li yıllardan sonra yapılan bazı yasal düzenlemeler bu tabloyu bir miktar değiştirmiş olmakla birlikte genel yapıda bir farklılık olmamıştır. Türkiye'de asker siyaset ilişkilerinin demokratik bir ülkede olması gerektiği gibi olmamasının nedeni ordunun Osmanlı tecrübesinde görülen özelliği ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında orduya yüklenen misyon ile ilgilidir. Osmanlı tecrübesi yukarıda incelendiği için burada TBMM'nin açılmasından sonraki dönemde ordunun konumu incelenecektir. 1950 yılına kadar olan dönemde ordunun siyaset üzerinde etkinliği ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

2.2.1.1. 1921- 1923 Dönemi

Osmanlının savaştan yenik çıkması sonrasında 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması ile birlikte ordunun büyük bir kısmının tasfiye edilmesi çalışmaları başlamıştı. Bu süreçte bazı ordu komutanlıklarında Mondros'un bu maddesine karşı diremek şeklinde bir düşünce bulunmaktaydı. Milli Mücadelenin en önemli aktörü olan Kazım Karabekir bu komutanların en başında gelmekteydi. Doğu Anadolu'ya ordu komutanı olarak atandıktan sonra takip ettiği çeşitli yöntemlerle hem kendi ordusunun silahsızlandırılmasına engel oldu hem de başka bazı komutanlıkların orduyu silahsızlandırmasına engel olacak şekilde çalışmalar yaptı. Nihayetinde bu

metotlarla elde tutulan ordu ve silahlar ile Milli mücadele yapılarak işgalcilerin Anadolu topraklarını terk etmesi sağlandı.

1919'da Kazım Karabekir'in askeri olarak desteklemesiyle Erzurum'dan başlayan kongreler sürecinde Anadolu'nun toplumsal önderlerinden oluşan heyetler, başlatılan milli mücadelenin sivil ağırlığını göstermektedir. Kongrelere katılanlara bakıldığında genellikle halkın arasında saygınlık kazanmış kimseler oldukları görülmektedir. Bu kimseler meydana getirilen yerel müdafaa guruplarının liderleriydiler. Diğer taraftan İttihatçılıktan kalan bir metotla teşkilat-ı mahsusa mensubu olarak toplumu işgalcilere karşı ayaklandırmak için gayret gösterenler de bulunmaktaydı. Bilindiği gibi teşkilat-ı mahsusa ittihatçıların gayri nizami metotlarla halkı askeri mücadelelere katmak için kurdukları bir istihbarat örgütüydü. Dönemin Osmanlı Genel Kurmay başkanı olan Enver Paşanın yurt dışına çıkmakla birlikte Anadolu'daki milli mücadeleyi ittihatçı bürolar vasıtasıyla yönlendirdiği ve sözcüleri Bolşevik Rusya'nın Anadolu'daki milli mücadeleye destekçi olmasında önemli bir faktör olduğu tarihi gerçeklerdendir (Cebesoy, 2000: 60). Milli mücadeleye karar veren ordu komutanları ise Milli mücadelenin askeri kesimini oluşturmaktadır. Buna göre kabataslak bir sınıflandırma yapılacak olursa Milli mücadele, halkın içerisinde Anadolu topraklarının işgalini kabul etmeyen saygın sivil liderler etrafında oluşan müdafaa gurupları, Osmanlı ordusunun içerisinde bulunup Anadolu'nun işgalini kabul etmeyen komutanlar ve İttihatçıların Anadolu'daki şubelerinin- yurtdışına giden ittihatçı liderler özellikle Enver Paşa tarafından da yönlendirilmesiyle- verdikleri mücadele ile kazanılmıştır. Bu dönemin bütün aktörleri dış düşmana karşı ortak bir hedef için mücadele etmek üzere yola çıktıklarından dolayı var olan görüş ayrılıkları gün yüzüne çıkmamıştır. Bu dönemin 'düşmanları vatandan çıkarma düşüncesi' bütün kesimlerin birleşmesini sağlamıştı. O zamanda görülen genel tabloya göre siyasal iktidarı elinde bulunduran TBMM'nin verdiği kararlar, komutanları genelde mecliste milletvekili olarak da bulunan ordular tarafından yerine getiriliyordu. Yani siyasal iktidar ile meclis arasında herhangi bir uyumsuzluk yoktu. Ordu komutanları kendi aralarında bazı konularda görüş ayrılığı içerisinde olmakla birlikte bu, genel kararlara katılımında farklı bir yaklaşım içerisinde olmaya neden olmuyordu.

Milli mücadele döneminde askeri birlikleri idare eden komutanların hemen tamamı Osmanlının çok zayıflamış olmakla birlikte devan eden yönetimi tarafından görevlendirilen kimselerdi. Milli mücadele esnasında herhangi bir askeri birliğe komuta etme yetkisine sahip olmayan komutanlardan biri Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal Erzurum Kongresi öncesinde İstanbul Hükümeti tarafından görevden alınmıştı ve dolayısıyla herhangi bir komuta yetkisi yoktu. Fakat Kazım Karabekir'in, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresine katılmasını sağlaması ve sonrasında kongreye başkan olması için katılımcıları ikna etmesi Mustafa Kemal'in Milli Mücadelenin önemli bir konumuna gelmesine neden oldu. Erzurum'da başlayan bu süreçten sonra artık Mustafa Kemal gittikçe güçlenen bir konuma sahip oldu. Savaş süreci başladığında fiili olarak yine herhangi bir ordunun başında komutan olmayan Mustafa Kemal'in Başkomutanlık Meydan Muharebesi öncesinde kendisi için meclisten çıkardığı 'Başkomutanlık' yetkisi onu Milli mücadelenin askeri olarak en yetkili kişisi haline getirdi. Diğer bütün komutanlar yetkilerini Osmanlının eskiden devam ede gelen yönetiminden alıyorlardı. Fakat Mustafa Kemal TBMM'nin açılması ve savaş sürecinin başlamasından sonra mecliste elde ettiği konumu, Başkomutanlık unvanına dönüştürerek askeri hiyerarşinin en üstüne yerleşmiş oldu. Bu durum Mustafa Kemal'in sonradan yapacağı İnkılâplarda askeri gücü aktif bir şekilde kullanmak için elinde bulundurması gereken bir konumdu.

1923'e kadar olan süreçte Mustafa Kemal'in, sonradan beraber çalışacağı kadrolarını tespit etmek ve onları öne çıkarmak için gayret gösterdiği görülmektedir. Sözgelimi İsmet Paşanın TBMM'nin ilk hükümetinde savunma bakanı olarak görev alması meclis tarafından bizzat bakan olması için yapılan oylamanın sonucu değildir. Mustafa Kemal Erkan-ı Harbiye reisinin de hükümette yer alması gerektiğini ifade etmiş, meclis ise buna itiraz etmemiştir. Fevzi Çakmak'ın öne çıkarılması ve genelkurmay başkanı olmasında da yine Mustafa Kemal'in etkili olduğu görülmektedir. Bütün bunlara bakıldığında görülmektedir ki Mustafa Kemal'in birlikte çalıştığı kadrolar kişisel olarak Mustafa Kemal'e itiraz etmeyecek özelliklere sahip olan kişilerdir. Nitekim kongreler ve savaş sürecinde Mustafa Kemal'e karşı düşüncelerini ifade etmekten çekinmeyen komutan ve mebusların çeşitli yöntemlerle bertaraf oldukları ve pasifleştirildikleri görülmektedir.

1920-1923 yılları arasına bakıldığında ortak düşmana karşı ortak mücadelede düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. Aralarında çok derin görüş ayrılıkları bulunan mebus ve komutanlar her şeye rağmen ortak hareket etmektedirler. Fakat bu genel tablonun ayrıntılarına inilince fark edilen bir durum vardır. O da bu dönemin önemli bir kadrolaşma süreci olduğudur. Bu yıllar arasında stratejik bütün konular elde edilmiş ve muhalif konumundakiler teker teker pasifize edilmiştir. Az bir kısım muhalifler ise sonradan muhalif bir parti kurmuş ve bu partinin liderleri çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır.

2.2.1.2. 1923- 1950 Dönemi

1923 Ekim’inde Cumhuriyet ilan edildikten sonra meclisin yetkilerini tek başına kullanma salâhiyetine sahip olan Mustafa Kemal konumunu daha da güçlendirerek Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı seçilmesinde meclisin salt çoğunluğu bile yoktu. Çünkü o dönemde meclis 334 üyeliydi. Bunun salt çoğunluğu ise 167+1 olmalıydı. Fakat Mustafa Kemal 158 oyla seçilmişti.²⁷ Verilen bu oylar da yine bütün bütün bağımsız oylar değildi. Çünkü Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanlığına seçilmesinde dönemin genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak açık inisiyatif almıştır. Mustafa Kemal’e muhalif olan Kazım Karabekir ve Rauf Orbay gibi asker arasında önde gelen kişilerin Ankara’da olmadığı bir günde seçim yapılıyor. Fakat Mustafa Kemal takip ettiği yöntemlerle yapacağı inkılâpların alt yapısını hazırlamak adına kendi konumunu pekiştirdi ve askeri gücü siyaset üzerinde bir baskı unsuru olarak sürekli gündemde tuttu.

Nitekim yapılan inkılâpların büyük bir ekseriyetine karşı toplumda tepkiler meydana geldi. Bu tepkilere karşı askeri olarak karşılık verildi ve muhalifler sindirildi. Dönemin yargısı olağanüstü dönemlerin yargısı gibi çalışarak ideolojik bir hukuk anlayışına göre hareket etti. Asker baskısı bu dönemde yapılan bütün idari tasarrufların en önemli vasfı haline geldi.

Mustafa Kemal’in milli mücadele esnasında takip ettiği siyaset ile elde ettiği konuma rağmen, mecliste sivil muhalefet tasfiye edilmekle beraber geriye kalan ve asker ağırlıklı muhalefet tasfiye edilememiştir. Bu durum milli mücadelenin en güçlü komutanlarının muhalif kanatta bulunmasından kaynaklanmaktaydı. Muhalif tarafta

²⁷ TBMM ZC D: 2 C: 3 43. İçtima, s.96

yer almaya başlayan milli mücadelenin komutanlarının endişesi, Mustafa Kemal'in idarede gittikçe kendi iktidarını kurduğu ve bu konuda muhalefete söz hakkı tanımadığı endişesiydi. Mustafa Kemal diğer sivil muhalefeti tasfiye ederken askeri muhalefeti tasfiye edememişti. Bunda söz konusu komutanların ordu içerisindeki saygınlığının etkisi vardı ve Mustafa Kemal bunu göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştı. Bu yüzden bu dönemde ordu büyük oranda bölünmüş durumdaydı. Ordunun bir kısmı milli mücadelenin komutanları olan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi komutanlara bağlılık içindedir. Ordunun diğer kısmı ise Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'ye bağlılık göstermektedir (Koçak, 2012). Fakat bu dönemde dikkat çeken önemli bir nokta Mustafa Kemal ve taraftarlarının her hangi bir ordunun komutanı olmamaları ve kendilerine bağlı bir karargâhlarının olmayışdır. Muhalefette yer alan komutanların ise sözgelimi Karabekir ve Cebesoy'un kendilerine bağlı birer karargâhları bulunmaktaydı. Yani Mustafa Kemal muhaliflerinin doğrudan kendi emirleri ile hareket edecekleri birer orduları varken, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu imkânları yoktu. Bir orduyu harekete geçirebilmek için önce kendilerine muhalif olan komutana emir vermeleri gerekiyordu. Muhaliflerin bu konumu onların dikkate alınmasını gerektiriyordu.

1923 yılında yapılan seçimlerle muhalefetin sivil kanadı tasfiye edildi. Bu süreçten sonra mecliste sayısal olarak muhalefet neredeyse bitirildi. Çok az sayıda kalan muhalefet daha çok askeri komutanlardan oluşmaktaydı. Mustafa Kemal muhtemelen bu askeri komutanların ordu üzerindeki etkinliğinden çekindiği için seçimlerde onları tasfiye etmeyi uygun görmedi. Fakat muhalefet sayısal olarak azalmış oldu. Asker ağırlıklı bu muhalefet 1924 yılında Halk Fırkasına karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kurdular.

Aynı süreçte yeni meclisin hilafeti kaldırması ve din konusunda gittikçe kendisini göstermeye başlayan baskıcı uygulamalar toplumda büyük tepkiler meydana getirmeye başladı. Tepkilerin en büyüğü ve sonuçları en ağır olanı Şeyh Said Hadisesidir. Şeyh Said, doğu Anadolu'daki Kürtler arasında oldukça saygın bir yere sahip bir tarikat piriydi. Doğu Anadolu'da devlet yönetiminden bağımsız medrese yapılanması, şeyhleri ve âlimleri toplum üzerinde önemli bir konuma getirmekteydi. Ek olarak Doğu Anadolu'nun Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlıya katılması sürecinde bu coğrafyaya verilen bir nevi özerk konum,

buralarda merkezîyetçi uygulamalara alışık olmayan bir yapılanmanın yerleşmesine neden olmuştur. Cumhuriyetten sonra yapılan bazı uygulamalar doğu Anadolu'nun bu yapısına aykırıydı. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin ve mekteplerin hepsinin Maarif Vekâletine devri kabul edildi (Armağan, 2008). Bu kanun ile Doğu Anadolu'da merkezden bağımsız medrese yapılanmasının merkeze bağlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu durum ise asırlardır Doğu Anadolu'ya uygulanan sistemin bozulması demektir. Yeni uygulama doğuda tepki ile karşılandı. Medreselerin bölge halkı üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu, yeni uygulamaya verilen tepkiden anlaşılabilir.

Diğer taraftan 1924 yılında Kürtçe konuşma yasağı getirildi ve Kürtlerin asimile edilmesi için toplu halde yaşamlarına müsaade edilmeden dağıtılmaları için planlamalar yapıldı.²⁸ Tepki olarak meydana gelen Şeyh Said Hadisesinin altındaki temel düşünce hilafetin kaldırılması ve kısa bir süre sonra medreselerin ve eğitim kurumlarının merkezileştirilmesi ve Kürtçe ve Kürtler ile ilgili yasaklardır (Badıllı, 1993: 68). Cumhuriyetin aşırı merkezîyetçi yeni uygulamaları doğunun eski statüsüne aykırıydı ve bu tepki ile karşılanıyordu. Toplum üzerindeki etkinliğinden dolayı Şeyh Said Ankara hükümetinin dine muhalif uygulamalarına isyan etme kararında idi. Toplumda önemli bir çoğunluk desteklemekle birlikte Şeyh Said'e muhalefet edenler de bulunmaktaydı. Şeyh Said ise kendisine muhalefet eden âlimlerden dolayı çekimser durmaya başlamıştı. Fakat yapılan hazırlıklar adeta bir kıvılcım ile yangına dönecek durumdaydı.

Şeyh Said'in bir düğünde bir asker kaçağı yüzünden askeri bir müfreze ile karşı karşıya gelmesi ve bu askeri kumandan tarafından hakarete uğraması beklenen kıvılcım oldu. Haber Şeyh Said'e destek sözü verenlere 'isyanın başlatıldığı' şeklinde yansıtıldı. Bu aşamadan sonra Ankara Hükümeti bütün gücüyle Doğu Anadolu'nun üzerine yürüdü. Çok kanlı bir şekilde bastırılan isyanın gayri resmi bilançosu yüz bin insanın hayatını kaybetmesiydi. Şeyh Said ve arkadaşları Diyarbakır'da idam edildi. Şeyh Said hadisesi Mustafa Kemal'in iktidarı bütün bütün ele geçirmesi için bir fırsat olarak kullanıldı. Bu olayın getirdiği atmosferden faydalanılarak bütün muhalefet tasfiye edildi (Ekinci 2013). Şeyh Said hadisesi yeni

²⁸ TBMM ZC D:IV, İ: 3, C:23. 141

kurulan rejimin irtica söylemi ile kendisini meşrulaştırmasının en temel gerekçesi oldu. Bu sayede yeni rejim modernleşme ve Laiklik gerekçesiyle yapmak istediği ve toplumsal gelenek ve inançların bütünüyle değiştirilmesini gerektiren uygulamalarına meşruluk kazandırmış oldu. Aslında Şeyh Said hadisesi olsun ya da olmasın Mustafa Kemal'in yapmak istedikleri aynıydı. Fakat bu hadise ile dine karşı atılacak adımlar için 'yobaz düşünceli olanların çağdaşlığa itiraz ettikleri, çağdaşlık için bu kesim ile mücadele etmek gerektiği, dine yönelik yapılanların bu amaçla yapıldığı' savunulacaktı. Bu hedefe ulaşmak için en temel öge ise ordu olacaktı.

Bundan hareketle denilebilir ki 1925'li yıllarda ordunun temel fonksiyonu, Kemalizm inkılâbının toplum arasında meydana getirdiği tepkilerin bastırılması ve Halk Partisi ideolojisinin toplum arasında yaygınlaştırılmasıydı (Çetin, 2007: 141). Ordu içerisinde bu amaca muhalefet edebilecek olan askerler Şeyh Said Hadisesi ile tasfiye edilecekler ve geriye sadece Kemalizm ideolojisinin bekçisi olan bir ordu kalacaktı.

Nitekim orduda önemli bir muhalefetin kaynağı olabilecek olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Tüzüğünde 6. madde olarak yer alan 'Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkârdır' maddesi yüzünden vatana ihanet suçlaması ile kapatılacaktı. Bu madde ile irticaya pirim verildiği ve irticanın himaye edildiği savunuluyordu. Bu şekilde ordu içerisindeki muhalefet siyaseten tasfiye edilmiş oldu. Artık Mustafa Kemal'in hiçbir rakibi kalmamış oldu. Buna rağmen siyaseten tasfiye edilen askerlerin orduyu muhalefete geçirebilme ihtimaline karşı yine de dikkatli davranılıyordu.

1926 yılında tarihe İzmir Su-i kastı olarak geçen olay münasebetiyle eski TCF'li askerlerin idamla yargılanması, bundan sonraki muhalefet ihtimallerini de bitirmiş oldu. Bu askerler İstiklal Mahkemelerinde 'vatana ihanet' suçlaması ile yargılandılar. Bir kısmı idam edildi, bazıları tutuklanıp cezaevine konuldu bir kısmı da berat etti fakat bundan sonraki hayatını gözetim altında geçirmek zorunda kaldı. Kazım Karabekir 1926 ile 1938 yılları arasında göz hapsinde tutuldu. Böylece dönemin kadrolarının Mustafa Kemal'in düşünceleri çerçevesinde homojenleşmesi tamamlanmış oldu. 1927'de Mustafa Kemal Nutuk'u okudu. Milli mücadeleyi kendi penceresinden anlattı. Yanındaki ekibi bütünüyle kendisine tabi olanlardı. Yani muhalefeti tasfiye süreci tamamlanmıştı.

1924 ile 1938 arası döneme bakıldığında orduya yüklenen misyonun, yapılacak inkılâplara edilecek itirazların bastırılmasına yönelik olduğu görülmektedir. İsmet İnönü'nün şarkta yapılacak ıslahatlar ve Dersim operasyonu ile ilgili ön araştırmalar yapmak için çıktığı şark gezisinde elde ettiği gözlemlerini kaleme aldığı 'Şark Raporu'nda geçen şu ifadeler o dönemde orduya yüklenen görevin ne olduğunu göstermektedir. "Cumhuriyetimizin prestijini temsil eden ordunun pejmürde kıyafeti şarkta bütün siyasi dertlerimizi çok ağır hale koyabilir" (Öztürk, 2008: 74) Doğu gezisi sırasında kendisini karşılayan askeri birliklerin kıyafetlerini çok pejmürde bulan İnönü bundan Kürt sorunu adına endişe etmektedir. Ordunun kıyafetine bakıp 'acaba ordu zayıf mıdır?' endişesine kapılmaktadır. Çünkü doğu sorununu çözmek için kullanacakları yöntemin en aktif ögesi askerdir. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü ordu içerisindeki muhalefetin tasfiyesi tamamlandığında 1927'de askeriyeden emekli oldular. Ordu içerisindeki komuta atamalarını bizzat kendisi yapan Mustafa Kemal, yaptığı atamalarla orduyu kendi politikalarının bir aracı haline getirdi. 1922-1944 arası değişmez Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak Mustafa Kemal'e tam bir bağlılık içerisindeydi.

Bu süreçte Mustafa Kemal yapmak istediği inkılâpları kendisi ile paralel düşünen fikir adamları arasında tartışmaya açıyor, tartışma belli bir kıvama gelince gerekli adımlar atılıyordu (Dayı, 2012). Atılan adımlara bir itiraz olursa, ordu devreye giriyordu.

1937'de başlayan Dersim olayları da dönemin uygulamalarının asker karakterli olduğunu ifade etmektedir. Kısaca 1938'e kadar ordunun sistem içerisindeki konumu, yapılan inkılâpların aktif gücünü oluşturmaktı. Dönemin bürokratik yapılanmasına bakıldığında Cumhurbaşkanı'nın Halk Partisi başkanı olduğu ve bütün önemli atamaların onun tarafından yapıldığı görülmektedir. Her ilin CHP il başkanı aynı zamanda vali ve aynı zamanda belediye başkanıydı. Yani bu dönemde devlet parti özdeşliği vardı (Eryılmaz, 2008:139). Bu denkleme ordu da dâhildir. Yapılan atamalarla ordunun Halk Partisinin uygulamalarının bekçiliğini yapması sağlanmıştır.

1938'de Mustafa Kemal ölünce yerine kimin Cumhurbaşkanı olacağına ordu karar vermiş ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Meclisi kuşatarak İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlamıştır (İlhan, 2011).

1940'lı yıllara gelindiğinde dünyanın konjüktürel şartları değişmiştir. Bu yıllarda II. Dünya Savaşı vardır ve bu savaşın tarafları I. Dünya Savaşı ile hemen hemen aynıdır. Türkiye savaşa katılmamış, fakat savaşın fiili olarak bittiği dönemde eski müttefik olan Almanya'nın rakipleri ile aynı safta savaşa katıldığını ilan etmiştir. Savaşa ABD'nin katılması ve Japonya'da atom bombası kullanmasıyla savaş son bulmuş ve Türkiye'de bürokratik sistem ABD'ye göre yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. ABD öncülüğünde kurulan II. Dünya savaşı sonrası yeni dünya düzeni, iki kutuplu idi. Bir kutbu ABD öncülüğünde demokratik batılı ülkeler, diğer kutbu SSCB etrafındaki Komünist düzen ile yönetilen ülkeler oluşturmaktaydı. Bu ikili yapıda Türkiye Sovyet Rusya'ya karşı ABD ekseninde yer aldı. Buna paralel olarak orduda da yeni bir yapılanmaya gidilecekti.

Türkiye'nin ordusu 1800'lü yılların sonlarından itibaren gittikçe Alman düzenine göre kurulmuştu. Bu sistem 1940'lı yıllara kadar devam etti. Bundan sonra Alman sistemi terk edildi ve ABD sistemi benimsendi. Bunun ilk belirtisi olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1944 yılında Kahire'de ABD ve İngiliz başkanlarıyla yaptığı görüşme sonrasında değişmez Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'ı yaş haddinden emekliye ayırdı. ABD'nin yönlendirmesiyle ordu, kara, deniz ve hava kuvvetleri olarak örgütlendi, kuvvet komutanları Genelkurmay Başkanı'na bağlandı. Yeni modelde, Genelkurmay Başkanı, Savunma Bakanı'nın önerisi ile Bakanlar Kurulu kararıyla atanıyor ve Savunma Bakanlığı'na bağlanıyordu (Hür, 2008). Ancak kanunun kabul edilmesi kolay olmadı. Milletvekilleri 'senelerin yetiştirdiği tecrübeli, görgülü ve kudretli bir genelkurmay başkanının, ordu ile bakan oluncaya kadar hiç ilgisi olmamış genç bir bakan tarafından önerilmesini son derece yakışıksız buluyorlardı. Bu yeni statü, 1960'a kadar ciddi sıkıntı kaynağı olacaktı. Bu süreçte ABD Türkiye ordusunu modernize etmek için 100 milyon destek verdi (Hür, 2008). Ordunun yeni düzeninde yetişen kesim ABD sistemi ile yetişti. Fakat üst düzey komutanlar eski sisteme göre atanan komutanlardı. Yeni sisteme göre eğitilenler eski sistemi beğenmiyor ve ordunun Halk Partisi tarafından geri bırakıldığını düşünüyor. Bu dönemde Halk Partisine alternatif olarak çıkan Demokrat Parti ordunun yeni kuşakları için bir umuttu. Bu durum ordudaki Halk Partisi muhalefetini arttırıyordu.

Aynı yıllarda SSCB lideri Stalin Türkiye- Sovyet saldırmazlık antlaşmasını fesh ettiğini açıkladı ve Türkiye 'den Kars ve Ardahan'ı istedi. Bu durum Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşmasını mecburi hale getirdi. Fakat ABD Türkiye'yi kendi blokuna almak için demokrasiyi şart koştu. Bu süreçte Türkiye'nin tek parti rejimini terk etmesi ve demokrasiye geçmesi isteniyordu. Dış baskıların sonucu olarak Türkiye çok partili sisteme geçti. Demokrat Parti ve başka bazı partiler kuruldu. 1946'da seçim yapıldı ve bu seçim de Halk partili silahlı bürokrasinin vatandaşı baskı altına aldığı, tehdit ettiği bir atmosferde yapıldı. Seçimler açık oy gizli sayımla yapıldığından toplumun Halk Partisi dışında partilere oy vermesi engellenmeye çalışıldı. Buna rağmen verilen oylar ise gizli sayımla CHP'ye sayıldı. Diğer bir ifade ile 1950 öncesi Tek parti döneminde var olan demokrasi daha çok şekilsel bir nitelik taşımaktaydı (Erdoğan, 1998:739). Bundan dolayı 1946 seçimleri CHP lehine sonuçlandı. Bu sonuç ordunun bir kesiminde rahatsızlık meydana getirdi. 1950 seçimlerinin sağlıklı bir şekilde yapılmasında ordu içerisindeki bu muhalefetin de etkili olduğu söylenebilir. 1950'de DP iktidara geldikten sonra halka yönelik yatırımlar yapması, dine yönelik tek parti uygulamalarının kaldırılması ve İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurması, batıyı ve ABD'yi paniğe sevk etti. Ordunun içerisinde bir kesim de bundan rahatsızlık duydu (Birand, Dündar, Çaplı, 2007: 77). Buna karşı tepki ise ordunun DP'ye karşı muhalefete yönlendirilmesi şeklinde gerçekleşti (Kaynak, 2006: 119-120) (Emre: 2001). Nihayetinde 1960 darbesi ile DP ordu eliyle devrilerek ileri gelenlerinden dördü ölümle, diğerleri ise başka cezalarla cezalandırıldılar. 1923-1950 arası dönemde ordu genel olarak CHP politikalarının uygulayıcısı olmuş, sonlara doğru bu durum değişecek gibi olmuş fakat önemli bir değişiklik olmamıştır. DP döneminde ise o dönemde bazı icraatlardan dolayı ordu DP'ye muhalefete yönelmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın Hayatı

Bu bölümde önce Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın hayatları, askeri ve siyasi yaşamları kısaca ele alınacaktır. Daha sonra Türkiye siyasetine etkileri incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

3.1.Kazım Karabekir

Kazım Karabekir Türkiye Cumhuriyeti yakın tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Milli mücadelenin başlaması ve başarılmasında oldukça önemli bir paya sahip olan bir komutandır. Milli mücadele sonrasında çeşitli nedenlerden dolayı ülke hizmetlerinden geri kalmıştır. Bu başlıkta Karabekir Paşa'nın hayat serüveni ele alınacaktır.

3.1.1.Yaşam Hikâyesi

Musa Kazım Karabekir 11 Temmuz 1298/1882'de İstanbul Küçük Mustafa Paşa Semtinde bulunan Zeyrek'te doğdu (Kandemir, 2007: 7). Aslen Karaman ilimizin bir kasabasındandır. Babası Mehmet Emin Bey bir zaptiye subayıdır. Annesi Havva Hanımdır²⁹. Musa Kazım beş yaşına gelince Zeyrek'teki sıbyan mektebinde ilkokula başladı. 1887'nin Temmuz ayında babası Van jandarma alay komutanı olunca babası ile birlikte İstanbul'dan Van'a gittiler. Van'da üç yıl kadar ilkokula devam etti. Daha sonra babası Elaziz'e nakledilince Elaziz'e geldiler. Bir yıl kadar burada kaldılar. Bu süreçte Musa Kazım ilk mektep eğitimini tamamladı. Bundan sonra babası Hicaz'a tayin oldu. Üç yıl kadar, Mekke'de buldukları esnada, Türkçe eğitim veren okul bulunmadığından okula devam etmedi. 1309/1893'te babası koleradan rahmetli olunca kendisi on bir yaşındaydı (Karabekir, 2009: 70). Babasının vefatından sonra ailece Hicazdan İstanbul'a döndüler (Karabekir, 2009: 72). 1309/1893 yılı güzünde İstanbul'da Fatih Askeri Rüştiyesine devam etti. Fransızcaya çalıştı (Karabekir, 2009: 85). Keman dersleri aldı. Karakalem suluboya resim yapma kabiliyetini geliştirdi. Şiir, edebiyat, tarih, bilhassa Türk tarihini, öğrenmeye özen gösterdi. Fatih Askeri Rüştiyesini birincilikle bitirdi. Daha sonra

²⁹ <http://www.kazimkarabekirvakfi.org.tr/kazimkarabekir.htm>

Kuleli Askeri İdadisinde eğitim aldı (Karabekir, 2009: 101). Bu okulda da (1896-1899) aynı başarıyı göstererek birincilikle bitirdi.

Bu aşamaya kadarki hayatında iyi keman çalan, beste denemeleri yapan, Fransızca konuşup okuyabilen, yağlı boya resim yapan, Osmanlı tarihi ve muharebelerini okuyup öğrenmeye meraklı, şiire ve edebiyata meraklı olan, içki ve kötü alışkanlıkları olmayan, çok terbiyeli bir genç olarak yetişip tanındı. Musa Kazım'ın bu özelliklerinde yetim çocuklarına hem analık hem de babalık yapan annesi Havva Hanım'ın etkisi büyüktür.

1900 yılında İstanbul Harbiyesine kaydoldu. Burada Almanca ve Rusça öğrendi. 1902'de İstanbul Harbiyesinden Piyade Mülazımlığından(Teğmen) sınıf birincisi olarak mezun oldu. Erkan-ı Harp(Kurmay) sınıfına ayrıldı. 1905'te harp akademisini birincilikle bitirip erkân-ı harp yüzbaşısı oldu. Bu okuldaki başarısından dolayı "Altun maarif madalyası" ile ödüllendirildi. 1906'da Selanik'teki 3. orduya tayin edildi. Burada askeriyenin piyade, topçu ve süvari denilen üç sınıfında sekizer aylık stajlar görürken kendisine "Manastır Mıntıka Müfettişliği" görevi verildi. Bu sırada Manastır'da Binbaşı Enver Paşa ile birlikte sonradan İttihat ve Terakki adını alacak olan 'Osmanlı Hürriyet Cephesini' kurdu (Kandemir, 2007: 8). 1907'de Rum ve Bulgar çeteleriyle yapılan çarpışmalarda gösterdiği başarılarından dolayı kolağalığına (önyüzbaşılık) yükseltildi. 1907'de padişah tarafından Harbiye Mektebinin ta'biye (strateji) muallim muavinliğine tayin edildi. Bu görevi dolayısıyla İstanbul'a geldi. İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin İstanbul teşkilatının kurulmasında vazife aldı. 1908'de İstanbul Harbiyesindeki görevine ek olarak Edirne Harbiye Mektebinin muamelelerini teftiş etmekle görevlendirildi. 1908 Kasımında Edirne'deki ikinci ordunun nizamiye 3. piyade fırka kurmay başkanlığına tayin edildi. 13 Nisan 1909'daki (31 Mart Hadisesi) ayaklanmada Selanik'ten gelen Harekât Ordusuna Edirne'den katıldı. Bu ordu ile İstanbul'a gelince Beyoğlu kışlalarıyla savaştı ve yıldız sarayının işgal edilmesinde önemli görevler aldı (Karabekir, 1995: 460; İttihat ve Terakki Cemiyeti). Ayaklananların dağıtılmasında önemli hizmetleri geçti. Bu aşamadan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1909 seçimlerinde ikinci kez seçilen meclise milletvekili göndermesi ve siyasi bir fırka gibi hareket etmesi sonrasında, ordunun siyasetle uğraşmasının aleyhinde olduğu için, hem cemiyetten ayrıldı hem de siyasetle uğraşmaktan vazgeçti. 1910'da

Mürettep Kolordunun Birinci Şube(Harekât Dairesi) müdürü ve Erkan-ı Harp vekili olarak Arnavutluk İsyanının bastırılmasında görev aldı. Bu isyan bastırma esnasında gösterdiği başarılarından dolayı kendisine 5. Rütbeden Mecidi 4. Rütbeden Osmanî denilen çifte nişanla ödüllendirildi.³⁰ 1910'da İttihatçılar orduyu yeniden düzenlediklerinde Musa Kazım bu yeni teşkilatta 4. kolordunun 10. Tümen kurmay başkanlığına tayin edildi. 1912'de kendisine Bulgaristan hududu Edirne kısmı Askeri komiserlik vazifesini vekâleten yapması bildirildi. Bu süreçte daha önce öğrendiği Rusçayı ilerletme imkânı buldu. 1912'de binbaşılığa yükseltildi. Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgarlara karşı Trakya'yı müdafaa ederken zorlu bir mücadeleden sonra Bulgarlara esir düştü (Karabekir, 2009: 224). İkinci balkan savaşları esnasında 1913'te Edirne'yi geri aldıktan sonra Bulgaristan'la yapılan İstanbul antlaşmasıyla esaretten dönüp İstanbul'a geldi (Yakar, 2007: 16). 1913 sonlarında Balkan Savaşları esnasında zarara uğrayan balkan sakini Rus tebaası çiftlikler vs.nin uğradığı zararın tespitiyle görevlendirilen komisyona memur olarak görevlendirildi.

Balkan savaşındaki yenilgimizden sonra ittihatçılar Almanlarla bir mukavele imzaladılar. Buna göre Osmanlı ordusunun Alman bir heyet tarafından ıslah edilmesi çalışmaları yapılacaktı. Bu amaçla bir heyet İstanbul'a geldi ve Osmanlı ordusunda çalışmaya başladı. Osmanlı ordusunun II. şube müdürlüğüne bir Alman yarbay tayin edildi. Kazım Karabekir Almanca bildiği ve başarılı bir asker olduğu için Rus zararını tespit için tayin edilen muhtelit komisyondan alınarak 1914 Ocak'ında II. Şubeye müdür yardımcısı olarak tayin edildi.

1914 Mayısında Edirne Kalesi muharebelerinde gösterdiği üstün başarılarından dolayı kendisine padişah tarafından 'iki yıl kıdem zammı' ve 'Dördüncü Rütbeden Osmanî' nişanı verildi. Aynı yıl II. Şube müdür yardımcısı ve I. kısım amiri konumuna yükseltildi. 1914'te I. dünya Savaşından önce Avrupa seyahatinde bulundu. Avrupa'daki gözlemlerinden Avrupa'da yakında bir savaş çıkacağı kanaatini edindi ve bu kanaatini zamanın başkumandan vekili Enver Paşa'ya ilettili.

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşında Musa Kazım Karabekir'in çok yararlılıkları görüldü. Aralık 1914'te 'üç yıl hasarı kıdem zammı aldı. Bir hafta

³⁰ <http://atam.gov.tr/cesitli-cephelerde-kazim-karabekir/>

sonra “kaim makam”(yarbay)’lığa yükseltildi. 1915 yılı başlarında tümen gücündeki ‘birinci kuvve-i seferiyye’nin kumandanlığı göreviyle İran harekâtına memur kılındı.³¹ Karabekir birliğiyle birlikte Halep’e vardığı zaman Sarıkamış kuşatmasında 3. ordumuzun felakete uğraması sonrasında elindeki kuvvetler doğu cephemize verildi. Kendisine ise yaralı durumda bulunan Süleyman Askeri bey’in vazifeleri verildi. Bu vazifelerini almak için Bağdat’a gitti. Ancak Süleyman Askeri Bey’in iyileşip vazifesinin başına dönmesi sonrasında Musa Kazım Karabekir İstanbul’a çağrıldı. 1915’te 5. kolordunun 14. tümen kumandanlığına tayin olunarak Marmara ve Karadeniz kıyılarımızdaki tahkimat işleriyle uğraştı. Kısa bir süre sonra tümeniyle Çanakkale- Gelibolu cephesine gönderildi. Seddül bahir Kerevizderesi’nde üç buçuk ay Fransız birliklerine karşı başarılı bir savaş yürüttü (Cebesoy, 2000: 285). 28 Temmuz 1915’te padişah tarafından ‘muharebe gümüş liyakat madalyası’, 2 Ekim 1915’te 5. ordudan ‘harp madalyası’ almıştır. Ayrıca Almanya’dan ‘ikinci rütbeden kron dö broş kılıçlı nişan’, Avusturya’dan ‘ikinci sınıf salip nişanı’ almıştır . 26 Ekim 1915’te, Çanakkale cephemizde düşmanın taarruz savaşları kırılıp siper muharebeleri başlayınca, Gelibolu’dan alınıp İstanbul’daki birinci ordu kurmay başkanlığına tayin edildi. Fakat Çanakkale cephesi kumandanı Alman Limon Von Sanders’ daha kıdemli Alman albayların varlığını bahane ederek bu görevlendirmeye itiraz etti. Bu itirazdan dolayı 8 Kasım 1915’te Galiçya’ya gidecek ordunun kurmay başkanlığına verildi. Bu tayinden kısa bir süre sonra Irak’ta 6. ordumuzun kurmay başkanlığına verildi.³² Bu göreve verilmesinin sebebi 6. orduya kumandan tayin edilen Alman Fold Mareşal Vonder Goltz Paşa ile iyi çalışacağı düşüncesidir. Çünkü Karabekir hem Almanca bilmekteydi hem de Alman heyeti ile iyi çalışabilmekteydi. Musa Kazım Karabekir Irak cephesinde altı ay boyunca İngilizlerle savaştı.

Daha önce katıldığı Gelibolu muharebelerindeki başarısından dolayı kendisine ‘üç yıl savaş zammı’ verildi ve Miralay rütbesine yükseltildi. 26 Aralık 1915’te Almanya’dan ikinci defa ‘Alman demir salip nişanı ve muharebe gümüş imtiyaz madalyası’ aldı. 1916 Mart ayında Irak cephesinde üstün İngiliz kuvvetlerini yendiği için Alman Goltz Paşa’nın teklifi ile padişah tarafından ‘muharebe gümüş imtiyaz madalyası’ ile ödüllendirildi. 6. ordumuz Bağdat’ın güneyinde bulunan Kut-

³¹ <http://atam.gov.tr/cesitli-cephelerde-kazim-karabekir/>

³² http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2z%C4%B1m_Karabekir

el amare'de İngiliz ordusunu kuşattı. Fakat bu esnada orduyu kumanda eden Alman Goltz Paşa çıkan bir hastalıktan öldü. Yerine Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa tayin edildi. 29 Nisan'da İngiliz kumandanı ve kuvvetleri esir alındı. Bu sırada sözü edilen kuşatmaya katılan 18. kolordumuzun kumandanlığını Kazım Karabekir yapmaktaydı. Bu kuşatmadan sonra Musa Kazım Karabekir, kumandan Halil Paşa'ya İngilizlerle yürütülecek mücadele konusunda yaptığı tekliflerin geri çevrilmesinden dolayı mesafeli davrandı. 8 Şubat 1917'de Irak cephesindeki iyi hizmetlerinden dolayı kendisine 'yeniden muharebe altın liyakat madalyası' verildi. 28 Şubat 1917'den geçerli olmak üzere kendisine 'iki yıllık seferi kıdem zammı' verildi³³. 6. ordunun kumandanı Halil Paşa'nın teklifi ile bu ödülleri almasına rağmen savaş stratejileri ile ilgili teklifleri geri çevrildiği için başka bir yere görevlendirilmek istendi. Bu yüzden bir buçuk yıl kaldığı Irak cephesinden alınarak İstanbul'a çağrıldı. İstanbul'a dönmek için Adana'ya geldiğinde istediğine uygun bir seçenikle karşılaştı. 2. ordunun 2. kolordu kumandanlığına Cafer Tayyar bey tayin edildi. Musa Kazım Cafer Tayyar beyle becayış yaptı. Sözü edilen 2. kolordu Van gölü Bitlis Muş Çabakçur Cephesini korumaktaydı. Bu şekilde Musa Kazım Kafkas Cephesine, Cafer Tayyar ise Irak cephesine 18. kolordu kumandanlığına tayin edildi. Yeni görev yerine gelmek için karargâhını Lice'ye getirdi. Bu cephede on ay kadar görev yaptı. Bu görevinde önemli başarılarla imza attı. Ruslarla mücadele etti.³⁴ Bir dönem 2. ordu kumandan vekili olarak görev yaptı.

Irak'taki başarılarından dolayı 15 Nisan 1917'de Avusturya Macaristan İmparatorluğunun '3. sınıf meziyet-i askeriye nişanı' aldı. Ruslarla yürüttüğü mücadelelerden elde ettiği başarılarından dolayı 23 Eylül 1917'de 'yeniden kılıçlı ikinci mescidi nişanı' ile ödüllendirildi. Rusya'ya yardım etmek için Çanakkale'den geçmek isteyen fakat geçemeyen İngiltere ve Fransa istediği yardımı yapamamıştı. Bu yüzden Rus çarlığı batı cephelerinde bozulmuştu. Bu bozgun sonrasında çıkan bir ihtilalla çarlık devrildi. Sonrasında Almanya'nın gizlice Lenin'i Rusya'ya sokmasıyla Ekim 1917'de Bolşevik ihtilal olmuştu. Lenin I. Dünya Savaşındaki Rus askerlerini geri çekerek savaştan çıkmış oldu. Osmanlı ile Rusya arasında 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalandı. Fakat Rusya Çarlık idaresinin ülkeyi idare

³³ http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2z%C4%B1m_Karabekir

³⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2z%C4%B1m_Karabekir

ettiği zamanda Kafkaslarda birçok Ermeni çetelerini Osmanlıya karşı silahlandırmıştı. Bu çeteler Osmanlı Devletinin Doğu Anadolu'daki etkinliğinin azalmasından istifade ederek halkı katliamlara uğrattıyordu. 3. ordu komutanı Vehib Mehmet Paşa Albay Musa Kazım Karabekir'in Bulgar çetelerin isyanlarının bastırılmasında gösterdiği başarılarından iyi tanıyordu. Hem da Karabekir Rusça biliyordu. Bu nedenle Karabekir'in kendi ordusuna verilmesini istemiş ve bu isteği kabul edilerek Karabekir 28 Ocak 1918'de 3. Ordunun 1. Kafkas Kolordusu komutanlığına tayin edildi. Uzun ve yorucu bir kış yolculuğundan sonra 3. ordu merkezi Refahiye'ye ulaşarak görevine başlamış oldu. Bol karlı ve ağır kış şartlarında Ermeni kuvvetleri ve çeteleriyle mücadele ederek Şubat-Nisan 1918 yılları içerisinde Doğu Anadolu'daki Erzincan, Erzurum, Sarıkamış, Kars gibi vilayetlerimizi kurtararak doğu sınırimızı doksan üç harbindeki sınırına kadar genişletti (Karabekir, 1995: 166; Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik). Doğu cephesindeki bu başarılarından dolayı kendisine "kılıçlı ikinci rütbeden Osmanlı" nişanı verildi. 11 Mayıs 1918'de Kars Müstahkem mevkiinin işgalinde kudret ve cesaretinden dolayı kendisine 'iki yıllık kıdem zammı' verildi. 28 Temmuz 1918'de padişah tarafından 'mirlivalık' (Tümgeneral) rütbesine yükseltildi ve paşa oldu. 15 Mayıs 1918'de 93 hududu olan Arpaçayı'nı geçerek Gümrü şehrini işgal etti. Ve Ermenileri mağlup etti (Yıldıran, 2008: 9). Burada çok miktarda askeri ganimet elde ederek onları Kars'a gönderdi. 20 Mayısta Ermeni güçleri savaşa devam edince onları birkaç kez daha yendi. Bu yenilgilerden sonra Ermenistan Evliye-i Selase'ye ek olarak Ahıska ve Ahılkelek'i de Osmanlıya bırakmayı kabul ederek Batum antlaşmasını tanımak zorunda kaldı. 10 Ağustos 1918'de kolordu ve cephelerde görev değişikliği yapıldı. Aras nehrinin kuzeyindeki Nahçıvan ve güneyindeki İran Azerbaycan'ı ile Tebriz bölgeleri 1. Kafkas kolordusuna verildi. Musa Kazım Paşa'da bu kolorduya tayin oldu. Karabekir'in daha önce görev yaptığı Gümrü ve çevresi ise II. Kolorduya verildi. Karabekir Paşa görev yaptığı yerde Ermeni çetelerinin Nahçıvan'a sarkmalarını önledi.³⁵ Birinci Cihan Harbinin son yılında İngilizlerin 3B Planları vardı. Bu da Bağdat Batum ve Bakü'nün ele geçirilmesi planıydı. İngiliz kuvvetleri bu amaçla Tebriz ve çevresini işgal için geliyorlardı.

³⁵ <http://library.atilim.edu.tr/kurumsal/pdfs/081014.pdf> , (26.04.2013)

Kazım Karabekir İngilizlerin Sünni Müslümanlar aleyhindeki propagandalarını önlemek için kolordusunun bir tümenini 16 Ağustos'ta Tebriz'e gönderdi ve kendisi de karargâhını oraya taşıdı. 5 Eylül'de bir İngiliz müfrezesini yendi ve İngilizlere ait iki uçağı düşürttü. 15 Eylül 1918'de Kafkasya'daki Ermeni çetelerinin temizlendiği ve Osmanlı ordusunun Bakü'ye girdiği şeklindeki haberler Müslüman halk tarafından sevinçle karşılanıyordu. Fakat ne yazık ki 20 Eylül'de başlayan Filistin Cephesi bozgunu haberleri ve müttefiklerimizin mağlubiyetleri, Osmanlı devleti ve ordusu için umut kırıcıydı. Musa Kazım Paşa durumu telgrafla öğreniyordu. 6 Ekim 1918'de İran Irak cephesi kumandanı Halil (Kut) Paşa Kazım Karabekir'e Tahran'ı işgal etme emri verdi. Musa Kazım genel vaziyeti değerlendirerek bu hareketin Osmanlı için felaket getireceğini ifade ederek Halil Paşayı bu emirden vazgeçmeye ikna etti. 22 Ekim 1918'de Nahçıvan'a çekilme emri aldı. Nahçıvan'a geldikten sonra 31 Ekim 1918'de Mondros'un imzalandığını ve kendi kolordusunun lağvedildiğini öğrendi. İstanbul'a çağrılan Musa Kazım Paşa dönmek için uğradığı yerlerde gördüklerini ve konuştuğu insanlardan edindiği izlenimlerini merkeze iletti ve kaygılarını dile getirdi. Buna göre yerli halk ordunun çekilmesiyle Ermeni ve Gürcü kuvvetlerin tekrar kendilerini rahatsız etmeye teşebbüs edecekleri korkusu taşımaktaydı. Karabekir Paşa İstanbul dönüşü yolda gördüğü top vs gibi savaş teçhizatını Trabzon'a getirtti. Bu süreçte Milli Mücadelenin ilk teşkilatı sayılan Kars İslam Şurası, Wilson ilkeleri çerçevesinde, 5 Kasım 1918'de yerli bir kısım eşraf tarafından kuruldu (Gökdemir, 1990).

Karabekir Paşa 28 Kasım 1918'de İstanbul boğazından geçerken İngiliz ve Fransız işgal güçlerinin bayraklarının dalgalandığını görünce kendisini oldukça fena hissetti. 29 Kasım 1918'de Genelkurmay başkanlığı müsteşarlığında Albay İsmet Bey(İnönü) ile görüştü. Fakat İnönü'nün bütün umudunu kaybettiğini ve mücadele gibi bir düşünce taşımadığını gördü. Hatta Karabekir'in mücadele etmek gerektiği şeklindeki düşüncelerini dinleyen İsmet Bey bunun tamamen bir avuntu olacağını ve her şeyin kaybedildiğini söylüyordu (Karabekir, 2008: 6). 30 Kasım 1918'de Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'ya Doğu Anadolu ile ilgili bazı konularda bilgi aktardı. Bunlar Doğu Anadolu'dan çekilecek Osmanlı ordusundan doğacak olan otorite boşluğunun sonuçlarıyla ilgiliydi. Buna göre boşaltılacak bölgelerde İtilaf devletlerine ait heyet bulunmazsa Ermeni ve Gürcülerin yerli halka katliam uygulayacakları ve ikinci

olarak da “1915’teki Ermeni tehciri sırasında Ermeni soykırımını yaşadığı ve bunun sorumlusunun da Mondros sonrası ülkeden kaçan İttihatçılar olduğu” şeklindeki İstanbul basınında çıkan yayınların zararlı ve gereksiz olduğunu söyledi (Karabekir, 2008: 8).

Ayrıca Ermenilerin doğu bölgelerimizde çok sayıda Müslüman’a katliam uyguladıklarını ve ordumuzun buradan çekilmesiyle tekrar katliamların başlayacağını ifade etti. 6 Aralık 1918’de padişahlık Mabeyn makamlığınca Cuma selamlığına katılmaya çağrıldı. Törenden sonra Sultan Vahdettin ile ilk defa görüştü ve ondan takdir gördü. Padişahın yanından çıkınca padişahın fahri yaveri Mustafa Kemal ile hasbi hal ederken ona ve bazı görüştüğü başka kimselere devletin kurtuluşu ile ilgili düşüncelerini aktardı. Mustafa Kemal Karabekir’e ‘Kendisinin (Mustafa Kemal) içinde yer alacağı bir kabinenin çözüm olacağını söyledi (Karabekir, 2008: 15). 23 Aralık 1918’de Tekirdağ’daki 14 kolordu kumandanlığına tayin olunduğunu öğrendi. Fakat kendisi Doğu Anadolu’ya gitmek istiyordu. Bunun birkaç sebebi vardı. Bunlardan birisi Mondros’un 20. maddesine göre ordumuzun silahsızlandırılması maddesiydi. Doğu Anadolu’daki silahlar ağır kış şartlarından dolayı alınamamıştı. Karabekir oraya tayin olarak doğudaki silahların İtilaf devletlerine teslim edilmesine mani olmak için çalışacaktı. Mondros mütarekesinin 24. maddesine göre tahliye edilecek vilayet-i sitede Büyük Ermenistan’ın kurulmasına çalışılacaktı. Çünkü bu vilayetlerin ismi Mondros’un İngilizce metninde ‘Armanya’ olarak geçiyordu. İşte Kazım Karabekir buraya atanarak bu faaliyetlere mani olmak ve doğuda Büyük Ermenistan’ın kurulmasını engellemek için çaba sarf edecekti (Karabekir, 2008: 11). Diğer bir neden de, doğu halkı tarafından sevilmesini dikkate alarak milli mücadeleyi doğudan teşkilatlandırmak istiyordu. Bu amaçla doğuya tayinini yaptırmaya çalışıyordu. Nihayet 13 Mart 1919’da Erzurum’da bulunan 15. kolordu kumandanlığına tayin edildiğini bildiren yazılı emri aldı. Yeni harbiye nazırı Şakir Paşa 5 Nisan 1919’da çıkardığı yazılı bir emirle 9. ordunun lağvedilerek ona bağlı tümenlerin ve 3. kolordunun 15. kolordunun emrine verildiğini duyurdu. Böylece Van, Erzurum, Trabzon, Samsun(Canik), merkezi Sivas olan 3. kolordunun vilayetleri Kazım Karabekir’in emrine verildi. Musa Kazım Karabekir 12 Nisan 1919’da Gülcemal adlı vapurla hareket ederek 19 Nisan 1919’da Trabzon’a çıktı (Kandemir, 2007: 57). 30 Nisana kadar Trabzon’da kaldı. Trabzon’da Rumların

Batum'dan İnebolu'ya kadar olan topraklarda Pontus Cumhuriyeti kurma çabalarına karşı kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk cemiyeti ile alakadar oldu. Onlara İtilaf devletlerinin savaştan yorgun çıktıklarını, bu yüzden de doğrudan kendilerinin bizimle savaşmayacaklarını, fakat karşımıza Rum ve Ermenileri çıkaracaklarını söyledi. Bunlara karşı mücadelede elbirliğiyle çalışmak gerektiğini ifade ederek morallerini yükseltmeye çalıştı. Trabzon'dan Erzurum'a hareketle 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a geldi. Erzurum'da Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi yönetimi ile görüşerek onların morallerini de yükseltmeye çalıştı. Onlara silahlarımızı vermeyeceğimizi, fakat bu durumu dünya kamuoyuna anlatabilmek için bunun bir halk kararı olduğunu ifade etmek gerektiğini söyledi. Bunun olabilmesi için de halk temsilcilerinden oluşan bir kongrenin Erzurum'da tertiplenmesi gerektiğini söyledi (Cebesoy, 2000: 61).

6-7 Mayıs'ta Erzurum'un telsiz istasyonunu çalıştırdı ve Moskova, Berlin ve Paris'in telsiz ve ajanslarını alacak olan uzmanlar vazifelendirdi. İstanbul ve Karadeniz'deki gemilerin haberleşmesini de aldirttı. Eski Hamidiye aşiret alay kumandanlarını çağırarak Kürtlük propagandasının zararlarını ve bunun Ermenilere yarayacağını ve felaket getireceğini izah etti. Bu yolla ayrılık düşüncesini önledi. Hamidiye alayları 17-18 bin civarında dört tünden oluşmaktaydı. Elllerinde otuz bin nizami tüfek vardı. Karabekir kendi ordusu ve Hamidiye alayları olmak üzere toplamda 50 000 kişilik bir ordu ile işe başlayabileceğini hesapladı (Karabekir, 2008: 24).

15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilince birçok yerde protestolar oldu. 18 Mayıs 1919'da Erzurum'da yapılan mitingi Karabekir'de destekledi. 21 Mayıs 1919'da Samsundan aldığı bir şifre ile padişahın fahri yaveri Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta 3. ordu müfettişi olarak Samsun'a çıktığını haber aldı. Karabekir 17 Haziran 1919'da Amasya'daki 3. ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği şifreli telgrafta askeri ve milli teşkilatımızın yok edilemeyeceğini, iş başındaki idarecilerin ancak yerlerine yenileri göreve gelince görevden alınabilecekleri, silah ve cephanelerimizin düşmana teslim edilemeyeceği ve herhangi bir yere yapılacak saldırının topyekûn savaşmayı mecbur kılacağını ifade etti. Sonradan Mustafa Kemal Erzurum'a geldiğinde Musa Kazım Paşa onu iyi karşıladı. Mustafa Kemal'in doğuda Anadolu tarafından tanınması ve öne çıkarılmasında birinci etken Kazım

Karabekir'dir. Mustafa Kemal İstanbul hükümetince görevden alındıktan sonra Musa Kazım Karabekir Mustafa Kemal ile görüşmeye devam etti ve onu Anadolu'da yürütülecek milli mücadeleye katmak için çaba sarf etti. Mustafa Kemal askeri rütbe olarak Kazım Karabekir'den ileride olduğu için Kazım Karabekir ona 'emrinde olduğunu' söyledi (Akkoyunlu, 2008: 30). Musa Kazım paşanın bu tarz konuşmaları Mustafa Kemal'i oldukça rahatlatmıştı (Cebesoy, 2000: 125).

Bu arada Erzurum Kongresini toplamak için yürütülen faaliyetler de devam ediyordu. Karabekir kongre için toplanacak olan delegelere sürekli moral aşıyor ve kendi kolordusunun kongrenin güvenliğine ve diğer güvenlik ihtiyaçlarına karşı müzaheret edeceğini ifade ediyordu.

Kazım Karabekir 15-17 Temmuz 1919'da doğu hududumuzdaki askeri birlikleri teftiş etti. 21 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal'den boşalan 3. ordu müfettiş vekilliği görevi ile görevlendirildi (Karabekir, 2009: 605). 9 Ağustos 1919'da 23 Temmuz- 7 Ağustos tarihleri arasında yapılan Erzurum kongresine yaptığı katkılarından dolayı, kongrede seçilen temsil heyetinin imzasıyla Kazım Karabekir'in Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin temsil heyeti azası olduğu belirtildi. 25 Eylül 1919'da Erzurum'a gelen Amerikan heyeti başkanı Harboord'a Ermeni mezalimi hakkında verdiği bilgiler ve raporlar ile ABD'li generalin duygularını Osmanlı lehine çevirdi. Bu izahlardan dolayı ABD heyetinin verdiği rapora göre ABD Ermeni mandasını üzerine almaktan vazgeçti (Karabekir, 2009: 607). 27 Ekim-7 Aralık 1919 tarihleri arasında Erzurum, Sivas, Erzincan ve çevresinde teftişler yaptı ve çeşitli toplantılara katıldı .

16 Mart 1920'de İngiliz askerlerinin İstanbul'u harbiye nezaretinden başlamak üzere işgal etmeleri ve telgrafhaneleri kontrol altına almaları karşısında, Erzurum'da bulunan ve Mondros ateşkes antlaşmasını uygulamakla görevli olan İngiliz Yarbay Ravlinson ve beş İngiliz erini tutuklattı. Bu İngiliz askerleri sonradan Maltada bulunan Osmanlı sürgünlerinin kurtarılması karşılığında serbest bırakıldılar. Bu aşamadan sonra valiliklerin İstanbul ile haberleşmesi yasaklandı.

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisine Musa Kazım Karabekir Edirne mebusu olarak seçildi. Aynı zamanda kolordu komutanlığına da devam etti. 6 Mayıs 1920'de BMM hükümeti Karabekir'e eski görevlerine ek olarak Erzurum valiliğini verdi. Yine 8 Mayıs 1920'de kendisine Şark cephesi komutanlığı verildi.

1920 Haziran ayı başlarında evliye-i selasenin 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk Antlaşmasına göre bize ait olduğunu belirterek bu vilayetleri işgal etmek için istediği izne BMM'nce olumlu cevap verildi. Bunun için harekete geçti. 23 Haziran 1920'de Rus dışişleri bakanından alınan mektup üzerine harekât durduruldu. Fakat 20 Eylül 1920'de tekrar harekâta izin verildi. Karabekir 28 Eylül 1920'de tekrar harekâta başladı. 30 Ekim 1920'ye kadar yapılan mücadelelerde Ermeniler kesin mağlubiyete uğratarak BMM'nin ilk askeri zaferi kazanılmış oldu. Bu savaşta Karabekir'in ordusunda 9 şehit 47 yaralı vardı. Ermeni tarafında ise üst düzey askerlerden çok kişi olmak üzere 2300 asker esir alınmış ve 1110 asker de öldürülmüştü. Bu sonucu savunma bakanı Fevzi Çakmak'a haber veren Karabekir, Kars'ta Ruslardan kalan ganimetin on yıl boyunca istiklal savaşına yetecek kadar çok olduğunu söyledi (Armağan, 2011: 171). BMM de Karabekir'i 'ferik' rütbesine terfi ettirdi. 5-17 Kasım tarihleri arasında Ermenilerle yapılan savaşlarda Ermeniler kesin mağlubiyete uğratarak anlaşmaya mecbur kaldılar. 3 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr antlaşmasının Ermenilere tanıdığı haklar hükümsüz kalmış oldu. Gümrü antlaşmasının bir maddesine göre Ermeniler 20 tüfek, 3 batarya dağ topu ve 40 makineli tüfek vereceklerdi (Karabekir, 1995: 130; Paşaların Hesaplaşması). Ermenilerden alınan bu teçhizatlar batı cephemize ulaştırılmak üzere Kars'a gönderildi. 16 Şubat 1921'de Bolşevik Rusların ordusu Milli Gürcistan Cumhuriyeti ile savaşa tutuştu. Karabekir bu durumdan istifade ederek Ardahan ve Artvin'in Gürcülerden barışla alınması için çaba sarf etti. Gürcü hükümetin bunu kabul etmesinden sonra 23 Şubat 1921'de buraları da alarak topraklarımıza kattı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova antlaşması ile bugünkü Türkiye-Rusya-Gürcistan sınırı tespit edildi. 15 Nisan 1921'de dışişlerimiz ve genelkurmay başkanlığımızdan aldığı emirle Gümrü'nün Sovyetlere bırakılması isteniyordu. Buna binaen 23 Nisan 1921'de Gümrü'den çekildi. Karargâhını Sarıkamış'a aldı. Bundan sonra doğu cephemizde savaş sona erdiği için askeri birliklerin içinde 3. ve 12. tümenler bütünüyle batı cephesine gönderildi. Bundan sonraki aşamada doğudan batıya asker ve cephane sevkiyatına önem verildi (Aymalı, 2010).

26 Eylül 1921 ile 10 Ekim 1921 tarihleri arasında yapılan Kars konferansına Türkiye baş murahhası olarak katıldı. 13 Ekim 1921'de Kars muahedelerini Türkiye

adına imzaladı (Karabekir, 1995: 174; Ermeni Dosyası). Bu antlaşma ile Moskova antlaşması ile çözüme kavuşturulmamış meseleler çözüme kavuşturuldu. Sovyet sınırları içerisinde kalan Müslüman nüfusun bazı hakları tescil ettirildi. Ayrıca yanlış çizilen bazı sınır noktaları düzeltililerek Türkiye'nin lehine bazı kararlar alındı. 30 Ekim 1921'de İngiltere dışişleri bakanı Lord Curzon'un kardeşi İngiliz mümessil Ravlinson'u Malta'daki esirlerimizin serbest bırakılması karşılığında serbest bıraktı. 1 Ocak 1922'de genelkurmay başkanlığı Musa Kazım Karabekir'den talimli bir tümenin ilkbaharda batı cephesinde yapılacak olan harekâta katılmak üzere batıya gönderilmesini istedi. Karabekir'de istenilen özellikte iki tümeni batıya gönderdi. Bu tümenler büyük taarruza katıldılar. 1922 Eylül ayında istiklal savaşı tamamlanmış oldu. Musa Kazım Karabekir 15 Ekim 1922'de Ankara'ya geldi. Sarıkamış'ta bulunan cephe kumandanlığı karargâhında yerine vekil bırakarak Edirne mebusu olarak meclis çalışmalarına katılmaya başladı.

17 Şubat 1923'te İzmir iktisat kongresine başkan seçildi. Kongrede eğitim, ziraat ve iktisat konusunda görüşlerini belirtti. 29 Haziran 1923'te II. Büyük Millet Meclisimize İstanbul milletvekili seçildi. 20 Haziran 1923'te Erzincan belediye heyeti kararı ile Erzincan fahri hemşehrisi seçildi. Kasım 1923'te İstanbul idman cemiyetleri ittifakına fahri başkan seçildi. 21 Kasım 1923'te milli mücadeleye savaş ve siyasi yolla katkıda bulunanlara verilen yeşil ve kırmızı şeritli istiklal madalyası ile ödüllendirildi. 11 Temmuz 1924'te İzmir'de Aydın eşrafından olan Cemal beyin kızı İclal Hanım ile evlendi. 21 Ekim 1923'te Şark Cephesi Komutanlığı lağvedildi. Karabekir paşa aynı gün birinci ordu müfettişliğine tayin edildi. Bu süreçte milletvekilliği devam ediyordu. 26 Ekim 1924'te ordunun yükselip güçlenmesine dair yaptığı tekliflerin dikkate alınmadığını ifade ederek birinci ordu müfettişliğinden istifa ettiğini açıkladı. Bundan sonra siyasete mebusluk sıfatıyla daha aktif katılmaya karar verdi. 17 Kasım 1924'te bazı arkadaşlarıyla birlikte Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdu. Bir müddet sonra da partinin başına başkan seçildi. 1925'te çıkan Şeyh Said isyanı bahane edilerek, partisinin program ve mensuplarının bu isyana sebep olduğu iddiasıyla partisi kapatıldı (Avcı, 2007: 58). Kısa bir süre sonra 22 Haziran 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e su-i kast teşebbüsünde bulunduğu gerekçesiyle istiklal mahkemesinde idamla yargılandı. Bu mahkemeden berat etti. II. Dönem Meclisi sona erince

milletvekilliği sıfatı da kalmadı. 5 Aralık 1927'de 'orduyu bırakıp siyaseti tercih ettiği' gerekçesiyle ordudan zorunlu emekliliğe ayrıldı. İstanbul Erenköy'de şimdi Kazım Karabekir Müzesi olarak kullanılan evinde inziva hayatı yaşamaya mahkûm edildi. Burada iken sıkı gözetim altında tutuldu. Bu süreçte elindeki belgelere göre eserlerini yazmaya başladı (Karabekir, 2005: 142). Mustafa Kemal'in 10 Kasım 1938'de ölümüne kadar hayatı bu tarzda geçti. 1938 Kasım'ında İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olunca Musa Kazım'da İstanbullu bir milletvekilinin ölmesinden boşalan kadroya aday gösterilerek İstanbul milletvekili seçildi. Vefat edene kadar hep İstanbul Milletvekili olarak kaldı. 1945'te II. Dünya savaşı sonrasında SSCB'nin Türkiye'den Kars Ardahan ve Artvin'i istedi (Yalçın, 2011: 728). Şark cephesinin kumandanı olan Kazım Karabekir meclis kürsüsünden bu Sovyet talebine sert tepki gösterdi. Musa Kazım Karabekir 23 Temmuz 1945'te Büyük Millet Meclisi başkanı seçildi ve ölümüne kadar bu vazifeyi büyük bir olgunluk içerisinde yürüttü. 26 Ocak 1948 Pazartesi günü kalp krizi geçirerek vefat etti.

3.1.2.Kişisel özellikleri

Kazım Karabekir kişilik olarak dirayetli, özgüven sahibi, gayretli bir kişiliğe sahiptir. Katıldığı savaşlarda savaştığı düşmanlarına karşı gösterdiği başarılarından dolayı birçok ödüller kazanmıştır. Kendi fikirlerine göre hareket etme konusunda tavizsiz bir yapısı vardır. Kendisi sanat, kültür ve bilgi birikimi olarak da yetişmiş bir askerdir. Yetişme döneminde bazı çalgı aletlerini çalmayı öğrenmiş, keman dersleri almıştır. Bazı yabancı dilleri öğrenmiştir. Fransızcaya çalışmıştır. Almanca ve Rusça konusunda da önemli bir birikim elde etmiş sonradan bu dillerde önemli ilerlemeler sağlamıştır.

Sanatla da ilgilenmiş, karakalem suluboya resim yapma kabiliyetini geliştirmiştir. Şiir, edebiyat, tarih, bilhassa Türk tarihini, öğrenmeye özen göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında Karabekir sadece askeri konularda değil diğer birçok konuda da kendini yetiştirmiş bir kimsedir.

Kendi bildiği doğruları sonuna kadar savunmuş ve bu uğurda en üst düzeyde kimselere karşı muhalefet etmekten çekinmemiştir. Meşrutiyet tartışmalarının yapıldığı yıllarda bu tartışmalara katılmış hürriyet ve meşrutiyetin Osmanlı Devletinde hâkim olması için mücadele vermiştir. 1907 yılında Enver Paşa ile

birlikte İttihat ve Terakki cemiyetinin Manastır şubesini kurmuştur. 1909 yılı Mart ayındaki 31 Mart vakasında harekât ordusuna katılmış ve padişahın Yıldız sarayında tutuklanmasında görev almıştır (Akkoyunlu, 2008: 17). 31 Mart vakasından sonra İttihat ve Terakkinin siyasete katılması ve siyasi bir fırka gibi hareket etmesinden sonra bu cemiyet ile olan bağlarını azaltmıştır. Kazım Karabekir'in o dönemdeki düşüncesine göre, İttihat ve Terakkinin doğrudan siyasete katılmak yerine bağımsız faaliyet gösteren siyasi fırkaların serbestçe faaliyet göstermelerine imkân tanıyacak bir konumda olması gerekiyordu.

1912 yılında balkan savaşlarında ve yine o döneme yakın Arnavutluk isyanının bastırılmasında önemli başarılar elde etmiştir (Cebesoy, 2000: 285). Birinci dünya savaşında hem Çanakkale'de hem Irak cephesinde hem de Kafkas cephesinde cesurca mücadele etmiş ve önemli başarılar elde etmiştir. Irak cephesinde Halil Kut Paşanın komutası altında İngiliz askerlerinin esir alınmasında önemli hizmetlerde bulunmuş ve bu başarısına bağlı olarak hem Almanlardan hem de Padişah'tan ödül almıştır.

Musa Kazım Karabekir aynı zamanda en zor şartlar altında bile ümidini kaybetmeyen bir cesaret ve özgüven sahibiydi. Mondros'tan sonra herkesin artık bütünüyle ümitlerini kaybettiği sırada İstanbul'a geldiğinde İngiliz ve diğer işgal güçlerinin boğazdaki duruşları kendi izzetine dokunmuş ve ne pahasına olursa olsun mücadele edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Sonradan Anadolu'ya gelerek milli mücadeleye katılacak olan komutanlara yaptığı ziyaretlerde onları ümitsiz halde bulduğunda, mücadelenin yapılması gerektiği konusunda onları ümitlendirmiştir. Hatta bu komutanların kimisi İngiliz mandasını kimisi Amerikan mandasını savunurken Karabekir bunlara bütünüyle karşı çıkmış ve bağımsızlık için çalışmanın esas olduğunu savunmuştur (Karabekir, 1995: 56; Paşaların Kavgası).

Trabzon'a 19 Nisan 1919'da geçtiğinde gittiği her yerde mücadele azmi ile karşılanmış ve kendisi de bu çalışmalara destek olmuş, kolordusu ile bağımsızlık için yapılan faaliyetlerin korunmasını üzerine almıştır.

Musa Kazım Karabekir aynı zamanda merhametli bir kişiliğe sahiptir. Milli mücadele esnasında doğuda Ermeniler karşı mücadele ederken, aileleri savaşta telef olmuş Ermeni ve Müslüman çocukları için açtığı yetimhanelerde çocukların hem eğitimlerinin hem de giyim kuşamlarının temin edilmesine yönelik çalışmalar

yürütmüştür (Karabekir, 2005: 150). Bu çocukların yetişmesinde önemli katkıları olmuştur. Bu özelliği ile bölgede ‘yetimlerin babası’ olarak anılmış ve halkın sempatisini kazanmıştır.³⁶

Karabekir Paşa aynı zamanda medeni cesaret sahibi bir askerdir. Milli mücadele sonrası ülkenin gittikçe tek adamlığa doğru gittiği ve halkın batılılaşmak adına baskı altına alındığı süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurarak bu gidişe muhalefet etmiştir. Bu, o dönemde kimsenin cesaret edemeyeceği bir duruştu (Karabekir, 2005: 142). Fakat bu siyasi hareket o dönemin hâkim güçleri ile giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve bu aşamadan sonra Kazım Karabekir gittikçe yalnızlaştırılmaya çalışılmıştır. 1927 yılında milletvekilliği bitince daha önce sahip olduğu tesirini kaybetmiş ve bütünüyle siyasetten soyutlanmış, aynı zamanda hayatı gözetim altına alınmıştır. Bu süreçte milli mücadelenin Mustafa Kemal’in nutukta anlattığı gibi olmadığını ifade eden hatıralarını, belgeler eşliğinde yazmakla meşgul olmuştur.

3.1.3. Asker Kişiliği

Musa Kazım Karabekir askeri olarak önemli başarılar elde etmiş, cesur, mücadeleci bir kimsedir. Bu askeri başarılarından dolayı birçok ödüller almıştır. Öncelikle askeri alanda bitirdiği okulları en üst derecelerle bitirmiştir. Okul hayatını bitirdikten sonra girdiği askeri hayatında önemli başarılar elde ederek sürekli ilerlemeler kaydetmiştir. Arnavutluk baskını sırasında göstermiş olduğu gayretlerinden dolayı kendisi ‘5. Rütbeden Mecidi 4. Rütbeden Osmanî’ denilen çifte nişanla ödüllendirildi. Birinci Balkan Savaşları esnasında Bulgarlara karşı göstermiş olduğu çok çetin mücadeleler sonrasında açlık tehlikesi içerisinde başında bulunduğu askeri birlik ile uzun süre direnmiş yardım alamadığı için esir düşmüş, fakat İkinci Balkan Savaşları ile Edirne’nin kurtarılması ile yeniden serbest kalıp İstanbul’a gelmiştir. 1914 Mayısında Edirne Kalesi muharebelerinde gösterdiği üstün başarılarından dolayı kendisine padişah tarafından ‘iki yıl kıdem zammı’ ve ‘Dördüncü Rütbeden Osmanî’ nişanı verildi.

Balkan yenilgisinden sonra İttihatçılar Osmanlı Ordusunun o zamanın en modern ordusu olan Alman ordusu sistemine göre yeniden düzenlenmesi için

³⁶ <http://www.kazimkarabekirvakfi.org.tr/kazimkarabekir.htm>

ittihatçılar Almanya ile iş birliği yaptılar. Almanya'dan gelen bir askeri heyet Osmanlı ordusunu modernleştirme çalışmalarına başladı. Bu sırada Musa Kazım Karabekir Almanca bildiği için bu Alman heyet ile birlikte çalışmaya başladı. Bu sırada edindiği tecrübeler, askeri taktikler ve birikimlerin sonradan, milli mücadele esnasında, işine yaradığını kendisi ifade etmiştir (Karabekir, 2008: 133). Dolayısıyla Kazım Karabekir Paşa'nın askeri başarılarının arkasında Alman askeri stratejilerinin olduğu söylenebilir.

1914'te Birinci Dünya Savaşından önce Avrupa'ya seyahat ettiğinde gördüğü siyasi ve askeri ahvalin bir savaşa doğru gittiğini fark etti ve bu gözlemlerini zamanın Erkan-ı Harbiye reisi Enver Paşaya ilettili. Birinci dünya savaşı çıktıktan sonra gösterdiği başarılarından dolayı birçok ödüller almıştır. Aralık 1914'te 'üç yıl hasarı kıdem zammı' aldı. 1915'te 5. kolordunun 14. tümen kumandanlığına tayin olunarak Marmara ve Karadeniz kıyılarımızdaki tahkimat işleriyle uğraştı. Kısa bir süre sonra tümeniyle Çanakkale- Gelibolu cephesine gönderildi. Seddül bahir Kerevizderesi'nde üç buçuk ay Fransız birliklerine karşı başarılı bir savaş yürüttü. 28 Temmuz 1915'te padişah tarafından 'muharebe gümüş liyakat madalyası', 2 Ekim 1915'te 5. ordudan 'harp madalyası' almıştır. Ayrıca Almanya'dan 'ikinci rütbeden kron dö broş kılıçlı nişan', Avusturya'dan 'ikinci sınıf salip nişanı' almıştır. 1915 yılı sonlarında 6. ordunun kurmay başkanlığına atandı. Bu atamanın sebebi 6. orduya kumandan tayin edilen Alman Fold Mareşal Vonder Goltz Paşa ile iyi çalışacağı düşüncesidir. Çünkü Karabekir hem Almanca bilmekteydi hem de Alman heyeti ile iyi çalışabilmekteydi. Musa Kazım Karabekir Irak cephesinde altı ay boyunca İngilizlerle savaştı.³⁷

Daha önce katıldığı Gelibolu muharebelerindeki başarısından dolayı kendisine 'üç yıl savaş zammı' verildi. 26 Aralık 1915'te Almanya'dan ikinci defa 'Alman demir salip nişanı ve muharebe gümüş imtiyaz madalyası' aldı. 1916 Mart ayında Irak cephesinde üstün İngiliz kuvvetlerini yendiği için Alman Goltz Paşa'nın teklifi ile padişah tarafından 'muharebe gümüş imtiyaz madalyası' ile ödüllendirildi. 6. ordumuz Bağdat'ın güneyinde bulunan Kut-el amare'de İngiliz ordusunu kuşattı. Fakat bu esnada orduyu kumanda eden Alman Goltz Paşa çıkan bir hastalıktan öldü.

³⁷ <http://atam.gov.tr/cesitli-cephelerde-kazim-karabekir/>

Yerine Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa tayin edildi. 29 Nisan'da İngiliz kumandanı ve kuvvetleri esir alındı. Bu sırada sözü edilen kuşatmaya katılan 18. kolordumuzun kumandanlığını Kazım Karabekir yapmaktaydı. Bu kuşatmadan sonra Musa Kazım Karabekir, kumandan Halil Paşa'ya İngilizlerle yürütülecek mücadele konusunda yaptığı tekliflerin geri çevrilmesinden dolayı mesafeli davrandı. 8 Şubat 1917'de Irak cephesindeki iyi hizmetlerinden dolayı kendisine 'yeniden muharebe altun liyakat madalyası' verildi. 28 Şubat 1917'den geçerli olmak üzere kendisine 'iki yıllık seferi kıdem zammı' verildi. 6. ordunun kumandanı Halil Paşa'nın teklifi ile bu ödülleri almasına rağmen savaş stratejileri ile ilgili teklifleri geri çevrildiği için başka bir yere görevlendirilmek istendi. Bu yüzden bir buçuk yıl kaldığı Irak cephesinden alınarak İstanbul'a çağrıldı. İstanbul'a dönmek için Adana'ya geldiğinde istediğine uygun bir seçenikle karşılaştı. 2. ordunun 2. kolordu kumandanlığına Cafer Tayyar bey tayin edilmişti. Musa Kazım Cafer Tayyar beyle becayış yaptı. Sözü edilen 2. kolordu Van gölü Bitlis Muş Çabakçur Cephesini korumaktaydı. Bu şekilde Musa Kazım Kafkas Cephesine, Cafer Tayyar ise Irak cephesine 18. kolordu kumandanlığına tayin edildi.

Irak'taki başarılarından dolayı 15 Nisan 1917'de Avusturya Macaristan İmparatorluğunun '3. sınıf meziyet-i askeriye nişanı' aldı. Ruslarla yürüttüğü mücadelelerden elde ettiği başarılarından dolayı 23 Eylül 1917'de 'yeniden kılıçlı ikinci mescidi nişanı' ile ödüllendirildi. Karabekir 28 Ocak 1918'de 3. Ordunun 1. Kafkas Kolordusu komutanlığına tayin edildi. Bol karlı ve ağır kış şartlarında Ermeni kuvvetleri ve çeteleriyle mücadele ederek Şubat-Nisan 1918 yılları içerisinde Doğu Anadolu'daki Erzincan, Erzurum, Sarıkamış, Kars gibi vilayetlerimizi kurtararak doğu sınırimızı doksan üç harbindeki sınırına kadar genişletti. Doğu cephesindeki bu başarılarından dolayı kendisine "kılıçlı ikinci rütbeden Osmanlı" nişanı verildi. 11 Mayıs 1918'de Kars Müstahkem mevkiinin işgalinde kudret ve cesaretinden dolayı kendisine 'iki yıllık kıdem zammı' verildi. Bu süreçte Ermenilere karşı yürüttüğü başarılı askeri operasyonlarla doğudaki birçok vilayetimizi kurtardı. 6 Ekim 1918'de İran Irak cephesi kumandanı Halil (Kut) Paşa Kazım Karabekir'e Tahran'ı işgal etme emri verdi.³⁸ Musa Kazım genel vaziyeti değerlendirerek bu hareketin Osmanlı için

³⁸ <http://atam.gov.tr/cesitli-cephelerde-kazim-karabekir/>

felaket getireceğini ifade ederek Halil Paşayı bu emirden vazgeçmeye ikna etti. Bütün bu başarılı askeri operasyonlara rağmen Filistin ve Suriye cephelerindeki bozgunlardan dolayı 31 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Kazım Karabekir bu süreçten sonra İstanbul'a çağrıldı.

İstanbul'a geldikten sonra yürüttüğü faaliyetler ile kendisinin doğu Anadolu'ya XV. Kolorduya tayin edilmesini sağladı. Bu süreçte görüştüğü komutanların genel bir ümitsizlik havası içerisinde olduklarını görerek onları milli bir mücadele için faaliyet içerisine girmeye davet etti. Mondros'un bir maddesine göre Osmanlı ordusu, itilaf devletlerinin belirleyeceği çok az bir kısmı hariç, kalan kısmının terhis edileceği ve silahsızlandırılacağı şeklinde idi. Karabekir Paşa XV. Kolorduya tayin edildikten sonra yürüttüğü stratejik taktikler ile ordunun silahsızlandırılması çalışmalarına müsaade etmedi. Bunun için bir yandan İstanbul'daki merkezi yönetimi diğer yandan da işgal güçlerini oyaladı. Antlaşmanın yapılış tarihi kış öncesine denk geldiği için itilaf devletlerinin silahların alınması konusundaki taleplerine kış şartlarını bahane ediyordu. Bu süreçte halkın silahsızlandırmaya karşı çıkması için çalışmalar yürütüyor ve bu çalışmaların dünya kamuoyunda yer alması için gerekli basın yayın faaliyetlerine de ağırlık veriyordu. Buna göre halk Ermeni çetelerinden korunmak için Osmanlı ordusunun silahsızlandırılmasına karşı çıkıyordu. Çünkü silahsız bir halk kitlesi silahlı Ermeni çetelerine karşı savunmasız durumda olacaktı. Bu ise savaş esnasında yaşananlardan dolayı Müslüman halkın büyük katliamlara maruz kalması demekti. Bu minvalde yapılan haklı propaganda ile işgal güçlerinin temsilcisi ve İngiliz Lord Gürzon'un kardeşi Yarbay Ravlinson, uzun bir süre meşgul edilmiştir. Bu süreçte halkın silahsızlandırılması ve ordunun silahlarının güvenli yerlere alınması süreci tamamlanmıştır. Karabekir Paşa yürüttüğü bu stratejik faaliyetlerin Almanlarla birlikte çalışmış olmasından kaynaklanan tecrübelerle dayandığını ifade etmiştir. Karabekir Paşanın kendi kolordusundaki silahların toplanmasına müsaade etmemesi sonradan yürütülecek milli mücadelenin silah kaynakları açısından önemli bir etken oluşturacaktı (Karabekir, 2008: 97).

Milli mücadele başladıktan sonra Ermenilere karşı doğu cephemizde kazandığı savaşlarda da önemli başarılar elde etmiştir. Milli mücadelenin kazandığı ilk zafer doğu cephemizde Karabekir Paşanın Ermenilere karşı kazandığı zaferdir. Bu

zaferler sonrasında elde edilen silah miktarı o kadar çoktu ki Karabekir meclise gönderdiği telgrafta ‘bu silahların milli mücadele on yıl bile devam edecek olsa yeterli geleceğini’ belirtiyordu (Karabekir, 1995: 137; Paşaların Hesaplaşması). Karabekir Paşaya, bu başarılarına rağmen, batı cephesinde Yunanlılara karşı yürütülecek savaşlarda görev verilmemesi, sonradan ortaya çıkan mücadelelere göre farklı hesaplardan kaynaklanmaktaydı. Nitekim sonradan Kazım Karabekir ordu müfettişliği ile görevlendirilmişti. Bu görevlendirilme sonrasında ordunun modernleştirilmesi ile ilgili tekliflerinin dikkate alınmadığı gerekçesiyle istifa etmiştir (Semiz, 1997: 200). Askeri yetkileri alındıktan sonra artık yönetimden bütün bütün uzaklaştırılmış ve evinde gözetim altında yaşamaya mahkûm bırakılmıştır. 1938 Kasım’ı sonrasında İstanbul milletvekili olarak mecliste yer almış ve siyasi faaliyetlerini 1948’deki ölümüne kadar devam ettirmiştir.

3.1.4.Siyasete Etkisi

Kazım Karabekir askeri olarak hem Osmanlı zamanında hem de Milli mücadelede oldukça önemli başarılar elde etmesine rağmen siyasette o derece etkili olamamıştır. Osmanlı döneminde bir asker olarak cephede savaşmakla meşgul olmuş hükümette yer almamıştır. Mondros sonrası başlatılan milli mücadelede Karabekir Paşa gittikçe öne çıkmıştır. Milli mücadelenin ilk etkili kongresi olan Erzurum Kongresinin toplanması ve çalışması esnasında kendi kolordusu ile kongrenin güvenliğini sağlayarak sağlıklı bir çalışma zemininin oluşmasını sağlamıştır. Kendisi bizzat bir temsilci ve delege olarak kongreye katılmamış olmasına rağmen, alınan kararlarda ve gündem oluşturmada kongre üyeleri üzerinde etkili olmuştur. Mustafa Kemal Erzurum’da iken İstanbul hükümeti tarafından görevinden alınmış ve İstanbul’a çağırılmış olmasına rağmen Musa Kazım Karabekir Mustafa Kemal’in milli mücadeleye katılması için ona ‘emrine olduğunu’ söylemiştir (Akkoyunlu, 2008: 30). Bu esnada o şekilde hareket etmesinin sebebini açıklarken; batı kamuoyunda kendisinin ön plana çıkmasının ‘Anadolu’da bir generalin isyanı’ şeklinde algılanacağını ve verilen mücadeleye de o gözle bakılacağını düşündüğünü söylemiştir. Bu imajdan kurtulmak için mücadelenin olabildiğince sivil kanallardan ve halk temsilcilerinin gözetiminde yapılması gerekmektedir. Karabekir’in Erzurum kongresine bir delege olarak katılmamasının sebebi de budur. Fakat gündeme gelen

konuların konuşulmasında kendisine hemen her aşamada görüş sorulmuş ve kendisi de görüş belirtmiştir. O dönemde askeri erkânın önemli bir kesiminde Amerikan ve İngiliz mandacılığından birini savunmak çok yaygındı (Karabekir, 2009: 620; Günlükler). Bunun etkisi Erzurum Kongresinde de görülecekti. Fakat Karabekir Paşa bu manda konusunun kongrede gündeme gelmesine karşı çıkmış ve engellemiştir. Sivas Kongresinde de aynı konu gündeme gelmiş, Karabekir Paşa bizzat delege olmadığı ve ordu karargâhı Erzurum'da olduğu için konunun gündeme gelmesine mani olamamıştır. Gündemi telgrafla haber almış ve manda düşüncesine karşı olduğunu belirtmiştir (Armağan, 2011:104).

Manda düşüncesinin o dönemde kabul görmesinin sebebi, Mondros'un imzalanması sonrasında işgal güçlerine karşı gelmenin mümkün olmayacağına dair yaygın kanaatti. Fakat Karabekir Paşa hem askeri strateji itibarıyla sahip olduğu tecrübeden dolayı hem de bildiği diller vasıtasıyla batı medyasını takip ettiği kadarıyla, itilaf devletlerinin kendileriyle doğrudan bir savaşa girmeyeceğini, bunun yerine Yunanlıları ve Ermenileri üzerimize salacaklarını, bunlarla mücadele etmenin de var olan imkânlarla göre o kadar zor olmayacağını düşünmekteydi. Konuştuğu halktan ve askeri erkândan kimseleri manda düşüncesi aleyhine çevirmeye çalışırken bu noktayı dikkatlere sunmaktaydı (Karabekir, 2008:186).

23 Nisan 1920'de Millet Meclisi açıldığında Karabekir Paşa Edirne mebusu olarak meclise katılmıştır. Bu esnada aynı zamanda kolordusunun başında doğu Anadolu'da Ermenilere karşı savaşarak millet meclisinin ilk askeri zaferini ve buna bağlı olarak yapılan antlaşmalarla ilk siyasi zaferini kazanmıştır. Ermenilere karşı doğuda kazandığı savaş sonrasında Ankara'da meclis çalışmalarına daha aktif katılmıştır.

Meclis çalışmaları esnasında gittikçe muhalefet gurupları oluşmuş ve Karabekir zamanla muhalefete geçmiştir. Muhalefete geçmesinin sebebi ise Mustafa Kemal'in etrafında oluşan birinci gurubun, kazanılan savaş sonrasında toplumun modernleştirilmesi konusunda sahip oldukları radikal tutumdur. Karabekir toplumun modernleşmesi konusunda birinci gurup ile neredeyse hemfikirdir. Fakat Karabekir'e göre bu modernleşme devrimsel bir yöntemle değil tedrici bir metotla, birden bire değil zamana yayılarak yapılmalıdır. Ayrıca bu modernleştirme çalışmalarında toplumun değer yargılarına muhalefet edilmemelidir (Mumcu, 2006: 154).

Karabekir'in bu tutumu mecliste yer alan ikinci guruba dâhil olmasına neden olmuştur. Meclisin içerisinde Mustafa Kemal'in etkili olduğu birinci grup ile ters düşen ve ikinci grupta yer alan mebuslar zamanla Kazım Karabekir liderliğinde siyasi bir fırka olarak muhalefete geçtiler. Bu mebuslar o dönemde kurulan Halk Fırkasına karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında bir Parti kurdular. Partinin başında da Kazım Karabekir vardı. Bu parti cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisiydi. Parti siyasi baskı ve cinayetlerin sona ermesini, muhalefete hayat hakkı tanınmasını savunuyor, ekonomide de liberal bir tutum takınıyordu. Partinin tüzüğünde 'Partimiz dini inanç ve düşüncelere saygılıdır' ifadesi yer almaktaydı (Armağan, 2009: 256). TCF'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra doğu Anadolu'da Şeyh Said Hadisesi patlak verdi. TCF'nin kadrosu ve programının bu isyan ile bağlantılı olduğu iddia edilerek parti 5 Haziran 1925'te kapatıldı. Bu aşamadan sonra artık Karabekir siyasette pasif bir konuma çekilmek zorunda kaldı. 1926 İzmir su-i kastından sonra bütün bütün siyasetten tecrit edildi (Kandemir, 2007: 9).

1938'de Mustafa Kemal'in ölümünden sonra İstanbul mebusu olarak TBMM'ye üye olana kadar bir nevi ev hapsinde tutulmuştur. Bu tarihte milletvekili olduktan sonra siyasetteki eski konumunu elde edememiştir. Bu süreçte mecliste bulunurken yaptığı en önemli faaliyeti Türkiye'nin İngiltere ile birlikte II. Dünya Savaşına katılmasına muhalefet etmek ve İstiklal Savaşı ile ilgili yanlış bilinen bazı bilgilerin düzeltilmesine çalışmak olmuştur (Karabekir, 1995: 436). 1945 yılı dolaylarında II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB lideri Stalin'in Türkiye'den Kars Ardahan ve Artvin'i istemesi sonrasında meclis kürsüsünden eski şark cephesi komutanı olarak yaptığı ateşli konuşmalar halk arasında yankı bulmuş ve bazı yerlerde protesto gösterileri yapılmıştır. 1946 yılında TBMM'ne CHP adayı olarak başkan adayı olmuş ve seçimi kazanarak 1948'deki ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür.

3.2.Fevzi Çakmak

Fevzi Çakmak sahip olduğu kişisel özellikler ve kabiliyetlerden dolayı OsmanlıGenelkurmay başkanlığına kadar yükselmiş bir askerdir. Osmanlı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyetinde oldukça önemli görevlerde bulunmuş ve kuruluş

döneminin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Bu bölümde Fevzi Çakmak'ın kısa hayat hikayesi ve çeşitli özellikleri ele alınacaktır.

3.2.1.Yaşam Hikâyesi

Fevzi Çakmak baba tarafından Yörük'tür. Babası Hacı Ali Sırrı Balıkesir'in ayvalık mevkiinde Aladere köyünü kurarlar. Sonradan aynı köyün daha aşağısında bulunan Çakmak köyüne yerleşirler. Oradan da ayrılarak ege denizinde bulunan Limni adasında balıkçılık yapmaya başlarlar. Anne tarafından Mustafa Fevzi'nin dedesi olan Bekir Efendi Limni adasında sürgün cezası almıştır. Bu esnada Mustafa Fevzi'nin baba tarafından dedesi olan Hacı Halil ile tanışır. Hacı Halil'in Ali Sırrı ismindeki oğluna Bekir Efendi okuma yazma öğretir. 1861 yılında Sultan Abdülaziz tahta çıktığında af çıkarır. Bu aftan istifade eden Bekir Efendi İstanbul'a gelir ve yanında da tanıştığı Hacı Halil'in oğlu Ali Sırrı'yı da getirir. Bekir Efendi Ali Sırrı'ya kendi kızı Hesna Hanımı verir. Ali Sırrı ile Hesna Hanım çiftinin ilk çocukları olarak Mustafa Fevzi doğar.

Mustafa Fevzi Çakmak 12 Ocak 1876'da İstanbul Cihangir'de doğdu. Annesi Hesna Hanımdır.³⁹ Dedesi Bekir efendiden Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Babası Ali Sırrı 1880 yılında Karadeniz boğazındaki topçu alayına tayin edildiği için Rumeli kavağına taşınır. Mustafa Fevzi on yaşına kadar burada kalır. Annesi daha genç yaşındayken vefat eder. Eşi vefat eden Ali Sırrı Efendi baldızı olan Ayşe Şahver hanımla evlenir. Ayşe Şahver hanımın da kocası vefat etmiş ve çocukları yoktur. Mustafa Fevzi'yi teyzesi ve üvey annesi olan bu kadın yetiştirmiştir.

Mustafa Fevzi beş yaşına geldiğinde Rumeli Kavağındaki sadık Hocanın mektebine gider. İki yıl bu okulda okuduktan sonra yedi yaşında Sarıyer'deki harbiye okuluna yazdırılır. Bu okul kaldıkları yerden uzaktadır. Bu yüzden Mustafa Fevzi her sabah erkenden kalkarak okula gider. Sonraki hayatında her sabah erkenden kalkmasının sebebinin bu okulda edindiği bir alışkanlık olduğu düşünülmektedir. İlkokulu bu şekilde bitirir. 1886 yılında İstanbul'a gelen amcası Hasan Vasfi Bey ile birlikte Selanik'e gider. Orada Selanik Askeri Rüştiyesine yazılır. Ailesinden uzakta geçirdiği bir yıl içerisinde amcasının cesur kişiliğinden ve girişken yapısından etkilenir ve bakış açısı değişir. Amcası o esnada meydana gelen bir cinayet olayı ile

³⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Fevzi_Çakmak

bağlantılı görülerek ordudan atıldığı zaman Mustafa Fevzi'nin askerlik hırsları daha da artar (Akbaş, 2008: 24). Bu şekilde Selanik'te bir yıl geçirdikten sonra tekrar İstanbul'a ailesinin yanına döner. 1887 yılında İstanbul'da Soğuk Çeşme Askeri Rüstiyesine girer. Bu okulu üç yılda sınıf 8.'si olarak bitirerek 1890 yılında kuleli askeri Lisesine geçer (Baycan, 1989). 1893 yılında bu okuldan ikincilikle mezun olur. Aynı yıl harbiyeye yazılır. Piyade sınıfı öğrencisi olur. 1896'da bu okuldan da Mülazım-ı sani olarak (teğmen) mezun olur. Bu okulda ilk on'a girenler erkân-ı harp sınıfına ayrılmaktaydı. Mustafa Fevzi burada da üç yıl okur ve 1898'de Kurmay yüzbaşısı olarak orduya katılır.

Fevzi Beyin ilk görev yeri İstanbul'da erkân-ı harbiye-i umumiye dairesi 3. şubedir. Mustafa Fevzi göreve başladığının üçüncü ayında taşraya verildi. Taşrada on üç yıl kadar kaldı. İlk taşra görevi Arnavutluk'un Metroviça kazasında yer alan 18. nizamiye fırkası (tümen) Erkan-ı Harbiye Reisliğidir. 1899'dan başlayıp 1913 yılına kadar kalacağı Arnavutluktan sırasıyla kolağası, binbaşı, kaymakam, miralay rütbesine yükseldi.⁴⁰ Arnavutluktaki askeri başarılarından dolayı çeşitli rütbeler kazanan Mustafa Fevzi 37 yaşında miralay oldu. Görev yaptığı yer oldukça karmaşık sosyal olayların olduğu bir yerdi. Burada görev yapan birliklerin sürekli isyan bastırmakla meşgul olması gerekiyordu. Bu ortamın etkisiyle Mustafa Fevzi sağlık problemleri yaşamaya başlar. Bu problemler daha çok ruhi problemlerdir. Bu yüzden bir müddet konuşmamaya ve görevden arta kalan zamanını okumaya ayırmaya karar verir. Buradaki hayatı genellikle içine kapanma halet-i ruhiyesi taşıdığı bir dönemdir (Hatemi, 2002: 61).

1906'da yakında şehit edilen dayısının kızı olan Fitnat hanımla evlenmek için padişahın izin ister. Fakat kendisine izin verilmez. Nihayet kendi komutanı olan Şemsi Paşanın ısrarlarına dayanamayan Mabeyn izin verir. Mustafa Fevzi bu izinle İstanbul'a gelir, düğününü yapar. Otuz yaşındayken on beş yaşındaki Fitnat Hanımla evlenerek tekrar Arnavutluk Metroviç'e döner (Hatemi, 2002: 907) . İlk çocukları Nigar 1909'da Metroviça'da diğer kızı Ayşe Muazzez Mart 1912'de İstanbul'da doğar.⁴¹

⁴⁰ <http://www.yeniensiklopedi.com/maresal-fevzi-cakmak/>

⁴¹ <http://www.ulkucudunya.com/index.php?page=haber-detay&kod=1481>

Görev yaptığı yerlerde gösterdiği başarılarından dolayı kendisine miralay rütbesi verilir. Ayrıca hicaz demiryolu madalyası verilir. 1908 yılında komutanı Şemsi Paşa Mülazım Atıf denilen bir İttihat ve Terakki hayranı tarafından padişaha baskı kurup meşrutiyeti ilan ettirmek için vuruldu (Kuran, 2000: 309). Şemsi Paşa Abdülhamit için oldukça önemli bir şahsiyetti. Paşanın Abdülhamit yanlısı biri olarak öldürülmesi sultanı baskı altına aldı. II. Abdülhamit meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Bu süreçte bazı olaylar meydana geldi. Fevzi Bey bu süreçte balkanlar için ikinci adam konumundaydı. Fakat bu yetkisini kullanmamıştı. Bunun sebebi padişah yanlısı Şemsi Paşayı öldüren Mülazım Atıf'ın meşrutiyet ile ilişkilendirilmesi ve bu durumda da halkın padişah yanlısı ya da meşrutiyet yanlısı olarak birbirine girmesiydi. Mustafa Fevzi'nin bu gerekçelerden bu olaylara müdahale etmediği düşünülmektedir (Hatemi, 2002: 908). Bu tavrında askerin siyasete karıştırılmasına karşı olması da etkili olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra ordunun içerisinde 'meşrutiyetçi ve eski idare yanlısı' diye bölünmeler meydana geldi. Meşrutiyet yanlısı subaylar padişah yanlısı askerlere zarar vermeye başlamışlardı. Bu durum ordunun içerisindeki hiyerarşik yapılanmaya zarar veriyordu. Fevzi Bey Metroviça idare heyeti reisliğini aldıktan sonra kendi idari alanında ordu içerisinde disiplini sağladı. 1909 Ocak ayında Taşlıca'daki 35. Liva kumandanlığına ve Taşlıca mutasarrıflığına tayin edildi. Taşlıca Avusturya, Karadağ ve Sırp hudutlarının tam birleştiği bir noktada olduğu için birinci ferik tarafından yönetilen çok hassas bir bölge idi. Bu bölgenin halkı sık sık isyan ederd. Bu nedenle burada asayiş yoktu ve olaylar meydana gelmekteydi. Gençler askere gitmiyor, halk vergi vermiyordu. Fevzi Bey buraya tayin edildikten sonra bu olaylar kısmen azalarak çözüm yoluna girdi. Askere gitmeme ve vergi vermeme sorunu askeri yöntemlere başvurulmadan halledildi. Soygunlar, hırsızlıklar ve cinayetler gibi sorunlara belli bir disiplin çerçevesinde bir çözüm getirildi. 1909'da ittihatçılar orduda haksız rütbe kazanımlarını düzeltmek için tesviye-i rütbeye gittiler. Bu kanuna göre Fevzi Bey 1909 Ağustos ayında Albaylıktan binbaşılığa tenzil ettirildi (Baycan, 1989).

1910'da Arnavutluk isyanının bastırılmasında görev aldı. İsyân bastırıldıktan sonra hükümet Arnavutluk'un silahsızlandırılması kararı almıştı. Fevzi Bey bu karara göre halkın silahsızlandırılmasında görev aldı. Fakat Arnavutluk halkı arasında,

hükümetin ayrımcılık yaptığı yayılmıştı. Çünkü Makedonya halkından silahlar toplanmamıştı. Fevzi Bey Makedonya'nın da silahsızlandırılmasını hükümete teklif etti. Fakat bu teklif kabul edilmemişti (Hatemi, 2002: 82). Yapılan teklifin kabul edilmemesi hem Arnavutluk halkının ayrımcılık düşüncesini güçlendirmiş, hem de Makedonya halkının balkan savaşlarında Osmanlı aleyhine çalışmalarına neden olmuştur. 1911'de Arnavutlukta tekrar isyan çıktı.⁴² Fevzi Bey bu isyanın bastırılmasında da görev aldı. Hükümete yaptığı teklifte Karadağ'ı baştanbaza geçerek Hıristiyan unsurları tedip etmeyi önerdi (Zeyrek, 2012: 310). Fakat hükümet bu öneriyi de kabul etmedi. Fevzi Beyin Arnavutluk halkıyla geliştirdiği iyi ilişkilerden dolayı 1912 yılında hükümet onu heyet-i ıslahiyede görevlendirdi. Fakat ıslah çalışmaları sonucu pek etkilememiştir. 8 Ekim 1912'de Karadağ Prensiği Osmanlı devletine savaş açtı. 18 Ekim'de Bulgaristan, Sırbistan ve kısa bir süre sonra da Yunanistan savaşa dâhil oldu (Zeyrek, 2012: 317). Osmanlı ordusu şark ve garp ordusu diye iki kısım olarak bulunuyordu. Garp ordusu balkan savaşlarını yapmaktaydı. Bu ordunun Vardar Harekât Şubesi Şefi miralay Fevzi Beydi. Bu ordu 26 Ekim 1912'de balkanlarda düşmanlara karşı mağlup oldu (Ahmad, 2006: 84). Balkan savaşlarından sonra Fevzi Bey İstanbul'a döndü. 2 Ağustos 1913'te Ankara Redif Komutanlığına tayin oldu. Bu firka balkan savaşları nedeniyle İstanbul'a nakledilmişti. Bu askeri birlik 18 Ekim 1913'te Ankara'ya dönmek üzere terhis edilir. Fevzi Bey 22 Ekim 1913'te Ankara'ya ulaşır. Ankara'da kısa bir dönem sakin bir hayat geçirdikten sonra 15 Kasım 1913'te birinci redif müfettişliğinden ikinci nizamiye firkası komutanlığına tayin edilir. Bu görev değişikliğinin temel amacı Osmanlının savaş hazırlıkları yapmasıdır. 22 Kasım'da İstanbul'a gelir. 24 Kasım 1913'te daha önce Miralaylıktan binbaşılığa indirilen rütbesi tekrar miralaylığa yükseltilmiştir. 6 Ocak 1914'te yayınlanan padişah fermanıyla vekâleten yürüttüğü ikinci firka komutanlığını asaleten yürütmek için görevlendirildi. İstanbul'da kaldığı miktarda teftişler eksikliklerin tamamlanması gibi konularla meşgul olmuştu (Akbaş, 2008: 57).

Haziran 1914'te Avusturya Veliahdının bir Sırp tarafından öldürülmesi ile birinci dünya savaşının fitili yakılmış olur. Avusturya Sırbistan'a savaş ilan eder.

⁴² <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=236711>

Almanya Rusya'ya savaş açar. Osmanlı devleti de 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan eder. Seferberlik yazısı Fevzi Bey'e ulaştınca o da fırkasıyla hazırlıklara başlar. 1914 Temmuzunda birinci dünya savaşı başlamış durumdadır. 11 Ağustos 1914'te İngiliz donanmasından kaçan iki Alman savaş gemisinin Çanakkale boğazından geçmesi sonrasında Osmanlı Devleti de kaçınılmaz olarak savaşa katılmış olmaktadır.⁴³

Fevzi Paşa 24 Aralık 1914'te 5. Kolordu kumandanlığına tayin edildi. 19 Şubat 1915'te İngilizler Çanakkale'deki Kumkale ve Seddülbahir bombalamaları sonrasında 5. Kolordu alarm durumuna geçti. Bu süreçte 5. Kolordunun bağlı bulunduğu 2. Ordu komutanlığına Vehib Paşa atandı. Aynı dönemde İngilizler ve Fransızlar boğazı sürekli top ateşine tutmaktaydı. Mustafa Fevzi Bey 1 Mart 1915'te mirlivalığa terfi etti. 14 Mart 1915'te 5. kolorduya bağlı 14. Fırkanın komutanlığına Kazım Karabekir tayin olmuştur. Çanakkale'de şiddetli çarpışmaların yaşandığı esnada Fevzi Paşa 5. kolordunun geri bölgesini muhafaza etmekle görevliydi. 8 Temmuz'a kadar bu görevi sürdürdükten sonra 2. Ordu kumandanı Vehib Paşa ile görüştü ve görev yerinin değiştiğini öğrendi. Buna göre yeni görev yeri Seddülbahir mevkisindeydi. 12 Temmuz 1915'te İkinci Mıntıka Kumandanlığına tayin olundu. 26 Eylül 1915'te düşmanla yürüttüğü mücadelenin başarısından dolayı kendisine 'gümüş imtiyaz madalyası' verildi. 17 Ekim 1915'te yüz gündür çalıştığı yerden 5. Kolordu karargâhının Kadıköy'üne taşıma emri alır. Buradaki görevi emri altındaki askeri birlikleri savaşa hazır halde tutmaktı. 7 Aralık 1915'te tekrar aktif göreve döndü. 1915 Aralık ayı başlarında Anafartalar gurubu kumandanlığını Mustafa Kemal Paşadan devralır. Bu süreçte İtilaf devletlerinin top atışları devam etmektedir. Havaaların soğuması ve hastanelerin bombalanması birçok kişinin ölmesine neden olmuştur. Gurup komutanlığına getirilen Fevzi Paşa bir yandan çatışmalar için koşturmakta diğer yandan da kendi birliklerinin teftişini yapmaktaydı.⁴⁴

26 Aralık 1915'te İkinci Orduya iltihak emri alır. 13. 14. Ve 10. Kolordu ikinci ordunun emrine verilerek Halep'e gitme emri verilmiştir. Bu amaçla 4 Mart 1916'da Haydarpaşa İstasyonundan hareket eder. 20 Mart 1916'da maceralı bir yolculuktan sonra Bayburt'a varır. Bayburt'taki görevi Rusların Erzincan'daki 3. orduya kuzeyden taarruz etmesine mani olmaktı. Bayburt'ta Fevzi Paşanın komuta

⁴³ <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/I5.pdf>

⁴⁴ <http://www.ulkucudunya.com/index.php?page=haber-detay&kod=1481>

ettiği askeri birlikler Ruslara büyük zayıf verdirmişlerdir. Bunun sebebi burada savaşan askerlerin Çanakkale cephe savaşlarından edindikleri tecrübe idi. Ruslara karşı verilen mücadelede ordu ile beraber sivil Müslüman halkın gönüllü olarak Osmanlı ordusuna yardım etmesi ordunun önemli başarılar elde etmesinde etkili olmaktadır. Ruslar da Trabzon civarındaki Rumlar ve Ermenilerin yardımıyla bazı mevziler kazanmış olsalar da Osmanlı ordusu başarılı mücadelelerle Rus ordusuna hem çok kayıp verdirmiş hem de onlardan çok sayıda esir ve ganimet alınmıştır. Fakat bu esnada Trabzon'a yapılan hatalı bir taarruz sonucunda Trabzon, Bayburt ve Erzincan Rusların eline geçti. Fakat bu sırada (Ekim 1917) Rusya'da Bolşevik ihtilali oldu. Bundan sonra Ruslar savaştan çekilmiş oldu. Aynı dönemde ABD'nin Almanya'ya savaş açması itilaf devletlerinin, Rusya'nın çekilmesiyle kaybettikleri güç ve enerjiyi yeniden kazanmalarına neden oldu (Baycan, 1989).

1917 Temmuzunda Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu komutanlığına atanmıştı. Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşanın yerine 2. Ordu kumandanlığına asaleten atandı. Fevzi Paşa bu atama için 18 Temmuzda Diyarbakır'a gider. Bu cephede Kürtler Ruslarla savaşmaktadır. Ruslar Tunceli'deki bazı Kürt aşiretlerine silah vererek onları Osmanlı ordusuna karşı kışkırtmış olsalar da sonradan Rus askerlerinin Tunceli'de bazı kadınları taciz etmelerinden dolayı bu Kürtler tekrar Rusların aleyhine geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşanın 7. Ordu komutanlığından ayrılması üzerine Mustafa Fevzi Paşa 7. Ordu komutanlığına atanır ve 13 Ekimde Halep'e gelir.⁴⁵

3 Mart 1918'de Bolşeviklerle Brest Litovsk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Ruslar Doğu Anadolu'yu boşaltacak, Osmanlı ordusu kontrolü sağlayana kadar güvenliği Rus ordusu sağlayacaktı. Ermeni çeteleri de silahsızlandırılacaktı. Kars Ardahan ve Batum'un geleceği yerli halk tarafından belirlenecekti. Şimdiye kadar Ruslarla yapılan bütün antlaşmaların hükümleri iptal edilecekti. Bu şekilde ifade edilmesine rağmen Ruslar Ermenileri silahlandırmaya devam etmişlerdi.⁴⁶ Yine de savaş esnasında Osmanlının şark cephesinde bir rahatlama oldu. Bu aşamadan sonra doğuda sadece Ermeniler vardı. Ermeniler ise doğuya doğru kaçmaya başladılar. 13 Şubat ile 31 Mayıs arasında doğuda

⁴⁵ <http://www.ulkucudunya.com/index.php?page=haber-detay&kod=1481>

⁴⁶ <http://atam.gov.tr/brest-litovsk-baris-konferansinda-sovyet-rusyanin-ermeni-politikasi/>

Erzincan'dan Kars, Trabzon Batum'a kadar kurtarıldı. Fevzi Paşa 7. Ordu komutanlığına atandıktan sonra Halep'e geldi. Buradan da Ekim ayında Şam ve Kudüs'te teftişler yapmak için buralara gider. Bu esnada 7. Ordunun sol tarafında 3. Kolordu bulunuyordu ve bu kolordunun komutanı Albay İsmet bey idi. 7. ordunun sağ tarafında Von Kress komutasındaki 8. Ordu kıtaları bulunmaktaydı. Fevzi Paşa ordu karargâhının güvensiz bir yerde bulunduğunu ve daha güvenli bir yere taşınması gerektiğini düşünüyordu. Bunun için bir binayı uygun gördü. Fakat bu bina küçük rütbeli Alman zabitler tarafından kullanılmaktaydı. Fevzi paşa karargâhını buraya taşımak için bu Alman zabitlere haber göndererek binayı boşaltmalarını istedi. Fakat onlar bu isteği dikkate almadılar. Bunun üzerine Fevzi Paşa daha sert bir yöntemle eğer orayı boşaltmazlarsa kendilerini öldüreceklerini söyledi.⁴⁷ Bu tepkiden sonra Alman zabitler burayı boşaltmak zorunda kaldılar. Bu tutum Fevzi Paşanın oranın yerli halkı üzerinde korku salmasına neden oldu. Fevzi Paşa bu durumdan faydalanarak yerli Araplardan gönüllü birlikler oluşturarak birkaç kez İngilizler üstüne baskın düzenletti. Bu baskınlar sonrasında Araplarla İngilizlerin arası açılmıştır.

Diğer taraftan Fevzi Paşanın Alman zabitlere gösterdiği sertlik, İngilizlerin bunun üzerinden propaganda yapmasına neden oldu. Bu propagandada İngilizler Fevzi Paşanın aslında Alman düşmanı olduğunu propaganda ediyorlardı. Fevzi Paşa bu cephedeki görevine başladığında İngilizler saldırılarına başlamışlardı. İngiliz saldırıları sonucu 7. Ordunun solunda yer alan İsmet beyin emrindeki 3. Kolordu geri çekilmiş, sağ taraftaki 8. Ordu ise 7. Orduya haber vermeden geri çekilmiştir. Bu ordunun komutanı Alman Von Kress'tir. Bu çekilmelere rağmen 7. Ordu direniş ve mücadeleye devam ediyordu. Dönemin erkân-ı harbiye reisi Enver Paşa bu cephedeki yenilgilerle ilgili Alman genelkurmayından bilgi istedi. Alman genelkurmayı ise 7. Ordunun yani Fevzi Paşa komutasındaki ordunun başarısızlığı sonucu geri çekilmenin olduğunu söyledi. Fakat Enver Paşa bu yenilginin mahiyetini anlamak için bu cepheye gitti ve yenilginin sorumlusunun Alman komutan olduğunu anladı ve onu görevden aldı. Fevzi Paşa bu cepheye gösterdiği başarılarından dolayı ferikliğe yükseltilmiştir. 1918 Ağustos ayında Fevzi Paşa yakalandığı mikrobik bir

⁴⁷ <http://osmanarslan.net/icerik.asp?rq=381&icerik=Unutulmaz%20Mare%FEal>

hastalıktan dolayı İstanbul'a dönmüştür (Baycan, 1989). Bu tarihten kısa bir süre sonra İngilizler 4. 7. ve 8. Ordularımızı yenerek Filistin ve Suriye cephesinde bize büyük bir mağlubiyet yaşatmışlardır. Bu mağlubiyetten sonra Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı toprakları itilaf devletlerince işgal edilmeye başlandı.

Bu ortamda Fevzi Paşa Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisliğine getirildi. Bu dönemde Mustafa Kemal'i 'Samsundaki Türk milisleri Rum köylerini basıp asayiş bozmaktadırlar. Bu asayişsizliği yerinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmesi' için Anadolu'ya gönderilmesini Damat Ferit Paşa hükümetine teklif eden kişi Fevzi Paşadır. O süreçte 6. Orduda bulunan Alman askerleri Samsun üzerinden memleketlerine gönderiliyorlardı. Ayrıca İngilizler Enver Paşanın ve Almanların Samsun civarında gizli teşkilat yaptıkları istihbaratını almışlardı. Bunu önlemek için bir kısım kuvvetlerini Samsun'a çıkarmışlar ve bu kuvvetler Merzifon'a kadar ilerlemişti. Bu kuvvetlere karşı Osmanlı ordusundaki bazı alt rütbeli subaylar ve askerleri tepki olarak dağa çıkmışlardır. Bu durum işgal güçlerini çileden çıkarıyordu. Buna tepki olarak da o dönemde Erkan-ı harbiye reisi olan Fevzi Paşayı sıkıştırıyorlardı. Fevzi paşa bunlara karşı 'üç tane müfettişlik kurularak bu müfettişliklerin ordunun tahliyesinden doğan boşlukların doldurulmasını ve ordunun tahliyesine verilecek tepkilerin önlenmesini' teklif etti (Atay, 2004: 183). Bu teklif kabul edildi. Buna göre 9. Ordu müfettişliğine Almanlara ve Enver Paşa'ya karşı olduğu gerekçesiyle Mustafa Kemal önerildi. Bu öneri işgal güçlerince kabul edildi. Mustafa Kemal'in ilgili müfettişlik adı altında Samsun'a gönderilmesinin nedeni işgal güçlerine karşı Samsun ve civarında oluşabilecek tepkileri bertaraf etmektir (Yıldırım, 2008: 8). Vahdettin'in kendisini Anadolu'ya göndermesinin nedeni de İngiliz mandacılığının topluma anlatılarak Anadolu'nun buna ikna edilmesini sağlamak içindi. 1919 Mayıs'ında İzmir işgali mevzu olduğunda Fevzi Paşa erkân-ı harbiye-i umumiye reisidir. İzmir'e Yunan askerlerinin devriye çıkması esnasında harbiye nazırlığı adına 'İzmir'e çıkana gerekirse vurun' şeklinde İzmir'deki Osmanlı askeri yetkililerine emir vermiş ve verdiği bu emir görevden alınmasına neden olmuştur. Görevden alınmasının nedeni verilen emrin Mondros Ateşkes Antlaşmasına aykırı olduğu düşüncesidir. Normalde bu şekilde muhalefet edenler Malta'ya sürgüne yollanırken Fevzi Paşa Filistin Cephesinde Almanlara karşı

takındığı sert tutumdan dolayı İngilizlerin beğenisini kazanmış ve sadece görevden alınmıştır (Akbaş, 2008: 154). Anadolu'nun işgal edilmeye başlandığı esnada Fevzi Paşa İstanbul'da resmi hükümet görevleri ile meşguldü. 24 Kasım 1919'da Anadolu'ya(Sivas'a) geldi. Bu gelişin amacı o dönemde İstanbul hükümeti ile ters düşen Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayıp İstanbul'a götürmekti (Cebesoy, 2000: 286). Fakat Sivas'ta kendisi askeri tören ile karşılanmış, Kazım Karabekir tarafından Anadolu hareketinin önemi kendisine anlatılmış ve bundan sonra tutuklama işinden vazgeçilmiştir. Bu gezi aynı zamanda Fevzi Paşanın Anadolu hareketini yerinde görüp incelemesine de katkı sağlamıştır. Böylece Anadolu hareketinin İstanbul hükümetinden isteyeceği kadro atamaları ve malzeme talebinin daha kolay karşılanma imkânı elde edilmiştir. 2 Ekim 1919'da Damat Ferit Hükümeti gidince yeni kurulacak kabinede Fevzi Paşanın Harbiye Nazırı olması gündeme gelir. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa da harbiye nazırlığına Fevzi Paşanın gelmesini kendilerinin de daha rahat çalışabilecekleri bir isim olarak tercih etmişlerdir. Şubat 1920'de Fevzi Paşa Harbiye nazırı oldu (Hatemi, 2002: 909). Bu dönemde İngilizler, Fevzi Paşanın Anadolu hareketine muhalif durması için çalıştılar. Fevzi Paşa ise İngilizleri kuşkulandıracak davranışlardan uzak durmaktaydı. Hatta İngilizler Fevzi Paşaya, Anadolu hareketine karşı çıkması için, teklifler bile yapıyorlardı. Fevzi Paşa ise İngilizlerin kabul edemeyecekleri teklifler yaparak vaziyeti idare etmeye çalışıyordu. Nihayet 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edildikten sonra meclis-i mebusan da 18 Martta faaliyetlerine son vererek vekillerin çoğu daha güvenli bir yer olan Ankara'da toplanmak için harekete geçti (Özkaya, 1988). İngilizlerin Meclisi basması Mustafa Kemal'in arzusuna uygundu. Bu şekilde mebusların Ankara'da toplanması sağlanabilmişti. 2 Nisan 1920'de Salih Paşa kabinesinin çekilmesiyle Damat Ferit hükümeti kuruldu. Fevzi Paşa bu kabinede yer almamaktaydı. Bu durumda Fevzi Paşa da Anadolu'ya geçme kararını verdi.

Nihayet 27 Nisan 1920'de yorucu ve maceralı bir yolculuktan sonra Ankara'ya ulaştı. Ankara'da Millet meclisinde konuşma yapabilmesi için milletvekili olması gerekmektedir. Bu durum önceden bilindiğinden daha Ankara yolu üzerindeyken kendisinin Gebze milletvekili seçilmesi sağlanmıştır. Fevzi Paşa Ankara'ya geldikten sonra meclis çalışmalarına doğrudan katılır. Bu esnada mecliste milli mücadele için yapılan çalışmaların padişah ile birlikte ve onun direktiflerine

uygun olarak yapılması gerektiğini savunanlar bulunmaktaydı. Bu konular tartışılırken Fevzi Paşanın İstanbul'dan daha yeni gelmiş olduğu ve oradaki havayı bildiği için izahat vermesi istendi. Fevzi Paşa bu amaçla yaptığı meclis konuşmasında İstanbul'daki durumu kendisi harbiye nazırı iken hükümetin gördüğü baskıyı, padişahın maruz kaldığı baskı ortamını ve milli mücadele aleyhindeki fetvanın verilmesinde İngiliz süngülerinin etkili olduğunu izah ederek İstanbul'daki durumun izahını yaptı. Bu sayede İstanbul ve padişahın medet uman ve direktif bekleyenlerin doğrudan doğruya meclis gücüne dayanması temin edilmiş oldu. Fevzi Paşa aynı konuşmasında Anadolu'ya çıkmakta neden geciktiğini de izah etmiştir. Bu gecikmenin sebebinin İngiliz siyasetini anlamak olduğunu ve bunu anlayabildiğini söylemiştir. Buna göre İngilizler bir yeri işgal ettiklerinde oranın yerli muhaliflerini birbiri ile kavga ettirirler ve aralarına düşmanlık sokarlar. Bu şekilde var olan kuvvet zıyan olur.⁴⁸ Aynı dönemde 2 Mayıs 1920'de 'Kozan sancağına bağlı Feka kazası müdafaa-i hukuk cemiyeti reisi Cezmi' adıyla yayınlanan bir telgrafta Fevzi Paşanın kendilerini temsilen meclise milletvekili olarak gönderildiğini ifade etmiştir. Böylece Fevzi Paşa Kozan milletvekili olmuştur. Fevzi Paşa meclise gelişinden kısa bir süre sonra teşekkül eden kabinede Milli Müdafaa vekili olmuştur (Akandere, 2008: 206).

Ankara'da meclisin açılması ve hükümet kurulmasından sonra Osmanlıda aynı anda iki hükümet görev başında olmuş oluyordu. Biri İstanbul hükümeti diğeri Ankara hükümeti... Bu durum normal olarak atama, tayin ve terfilerde, uluslar arası konuların görüşülmesinde problem olmaktaydı. İstanbul'daki hükümet İngiliz taleplerine uygun hareket ediyor, Ankara hükümeti ise İngiliz muhalifi konumundaydı. 21 Mayıs 1920'de Fevzi Paşa millet meclisine sunduğu tasarıda İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul hükümetince yapılan bütün atama tayin ve nakillerin geçersiz sayılmasını teklif etmiş ve bu teklif mecliste kabul edilmiştir (Akbaş, 2008: 212). Bu şekilde İstanbul hükümeti meşruluğunu kaybetmiş olmaktadır.

Bu arada batı cephesinde Milne hattı denilen ve Yunanlıların işgal ettiği alandan doğuya doğru Yunanlılar ilerlemekteydi. Öyle ki Yunanlıların

⁴⁸ 5. İctima 1. Celse

ilerlemesinden meclisin güvenliği bile tartışma konusu olmuştu. Bu süreçte batıda sürdürülen savaşta ordu ‘batı cephesi ve güney cephesi’ olarak ayrılmıştı. Batı cephesini İsmet Paşa, güney cephesini Refet Paşa komuta etmekteydi (Kaya, 2008: 83). Bu iki cephe ise hem savunma bakanı hem de Genelkurmay başkanı olan Fevzi Paşaya bağlanmıştır. Yunanlılar Ocak 1921 yılında Eskişehir üzerine taarruz etmişler ve İnönü civarında yapılan savaşta Yunan kuvvetleri mağlup düşerek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fevzi Paşa I. İnönü savaşlarıyla ilgili yaptığı izahta ordunun sayı ve teçhizat olarak düşmandan az olmasına rağmen fedakârca yapılan mücadelelerle savaşın kazanıldığını ve bu savaşta kullanılan cephanenin daha önceden Karabekir Paşanın doğuda Ermenilerden elde ettiği ganimet olduğunu ifade etmiştir. 23 Mart 1921’de başlayıp 1 Nisan 1921’de biten II. İnönü zaferi de BMM’nin halk nezdindeki güvenilirliğini güçlendirmiştir. II. İnönü savaşında aslında mağlubiyetten kıl payı kurtulmuş durumdaydık. Çünkü savaşın sonlarına doğru İsmet Paşa geri çekilme emri vermiş kendisi de karargâhını geri çekmiştir. Fakat genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak’ın müdahalesi sonucu geri çekilme durdurulmuş ve taarruz emri verilmiştir. Zafer bu şekilde kazanılmıştır. II. İnönü zaferi sonrasında 2 Nisan 1921 tarihinde meclise yapılan bir teklifle Fevzi Paşa orgeneralliğe terfi ettirilmiştir (Omur, 1962: 29). Burada dikkat çeken bir konu şudur ki; o esnada Fevzi Paşa kazanılan zaferi kendisine mal etmemekte, daha çok orduya ve millete vermektedir. 9 Temmuz 1921’de garp cephesi komutanı İsmet Paşa Fevzi Paşaya gönderdiği telgrafta Yunanlıların Kütahya üzerine saldırması sonrasında kendisinin de Yunanlılar üzerine saldırıya geçtiğini haber vermiştir. Fevzi Paşanın anlayışına göre bu çok tehlikeli bir durumdur. Nitekim bu taarruzlar sonucu çıkan savaşta Mustafa Kemal Paşa bizzat cepheye gitmiş ve ordunun Kızılırmak’ın doğusuna çekilmesi için emir vermiştir. Bu yenilgi gizlenmesi mümkün olmayan bir etki meydana getirdi (Kaya, 2008: 88). Bu sırada Fevzi Paşa ise Sakarya nehri civarına giderek oradaki köylüleri toplayıp müdafaa hazırlığına başladı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşanın attan düşerek bir kaburga kemiğinin kırılması ve bundan dolayı Ankara’ya dönmesi sonrasında cephedeki idare bütünüyle Fevzi Paşaya kalmıştır.

Sözü edilen yenilgi sonrasında mecliste sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalara göre yenilginin sorumluları kimler ise tespit edilip gerekli muameleler yapılmalıydı. Bu süreçte mecliste bir gurup tarafından Mustafa Kemal Paşanın bizzat

ordunun başına geçmesi teklif edildi. Mustafa Kemal Paşa bu teklifi kanun önerisi olarak hazırlayıp meclise sundu. Fakat bu öneride istenen yetkilere göre Mustafa Kemal tek başına meclisin yetkilerine sahip olmak istiyordu (Kaya, 2008: 89). Bu kanun Mustafa Kemal Paşanın tek adamlığa doğru attığı en önemli adımdır. Çünkü bu kanuna göre Mustafa Kemal'in söylediği her şey kanundur. Mustafa Kemal aynı zamanda Mustafa Fevzi Paşanın sadece genelkurmay başkanı olması için savunma bakanlığına Refet paşanın getirilmesini teklif etti. Bu kanun teklifleri bazı tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Sakarya savaşı öncesinde ileri gelenlerdeki psikolojik durumu göstermesi açısından Halide Edip'in anlattığı şu olay oldukça manidardır:

“... Karargâhtaki tek heyecanlı ve ümitli insan Fevzi Paşa'ydı. Dr Adnan Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile konuştuğunu gördüm. İkisi de odanın ortasında ayakta duruyordu. Paşanın yüzü sapsarıydı. Eskişehir'de dövüşen İsmet Paşa'dan gelecek haberleri beklememi söyledi. Oturdum. Nihayet neticeyi öğrendik. Yakup Kadri de bizimle beraber karargâhta durdu. Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri durmadan haber getirirken Mustafa Kemal Paşa hepsine sövüyordu. Nihayet sabah oldu. Mustafa Kemal Paşa:

- İsmet Eskişehir savaşını kaybetti. Haydi, birer fincan kahve daha içelim dedi.

Dr. Adnan biraz odadan kaybolduktan sonra geri döndüğü zaman, daima kötümser görünen yüzü gülüyor ve sevinçli görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa:

- Neredeydin Adnan? Diye sordu.

O da Fevzi Paşa ile konuştuğunu, onun çok iyimser olduğunu, Yunanlıları yeneceğimizi söylediğini ifade etti.

Mustafa Kemal Paşa'da güldü ve Fevzi Paşayla epey alay etti... Ama yine de memnun görünüyordu. Çünkü böyle anlarda o da fala ve rüyaya çok inanırdı. (Akbaş, 2008: 254).

Bu dönemde Mustafa Kemal bütün umudunu kaybetmiş durumdadır. Savaşı kazanacaklarını söyleyen Fevzi Paşa ile alay etmektedir. Bu kadar olumsuz bir atmosferde savaş hazırlıkları yapılmaktaydı. 5 Ağustos 1921'de Fevzi Paşa İsmet Paşa'nın yerine Genelkurmay başkanlığına atandı (Kaya, 2008: 89). 23 Ağustos 1921'de Sakarya savaşı başlamış oldu. Savaş yirmi iki gün sürdü. Çok zorlu

mücadelelerden sonra Yunanlılar mağlup edildi. 13 Eylül 1921’de Sakarya savaşı Büyük Millet Meclisinin kesin zaferiyle sonuçlanmış oldu. Bu savaşın kazanılmasında Fevzi Paşa’nın bizzat cephede orduya komutanlık etmesi oldukça etkili olmuştur. Bu savaştan sonra meclis 129 kişiye ‘takdirname’ vermiştir. Bu kişilerin yer aldığı listenin ilk ismi Mustafa Fevzi’dir.⁴⁹ Aslına bakılırsa Mustafa Kemal’in ve Mustafa İsmet Paşanın Sakarya Meydan Muharebelerinde bir etkisi yoktur. Bunu Mustafa Fevzi Paşa’nın kendi arkadaşı Süleyman Külçe’ye anlattıklarından anlamaktayız. Mustafa Fevzi ile Süleyman Külçe arasındaki konuşma şu şekildedir:

“Tuhafsın Süleyman sen. Her duyduğunu ve her gördüğünü de vesikaya mı bağlamak istiyorsun? Öyle ise sana Sakarya harbinde Gazi’nin tedavide bulunmasından, İsmet’in bu harpte 21 gün geride karargah kapısından çıkmayarak (Garp cephesi Kütahya perişanlığının vicdanını ezen ağırlığı altında odada bir aşağı bir yukarı gezerek hiçbir şeye karışmadığını) ispat zımında bir vesika vereyim.

‘Sen şimdi dönüşte İstanbul’a gideceğine göre İstanbul’da Laleli’de Halide Edip Hanımın oturduğu apartmana uğra. Ona benden selam söyle. New York’ta bastırıldığı The Turkish Ordeal adlı eserini iste. Onda Halide Hanımın gözüyle gördüğüne dayanarak yazdığından Sakarya’da çalışanları öğrenirsin’ dedi.

Ben de mareşalin tavsiyesini yaptım İstanbul’a ayak basar basmaz ilk işim Halide Edip Hanım’a başvurmak oldu. Kapıyı çalar çalmaz bizzat Halide Hanım karşıma çıktı. Paşanın selamını söyleyerek ziyaretimin sebebini anlattım. Hanımefendinin bütün kanı birdenbire beynine fırladı; yüzü kıpkırmızı oldu.

‘Yok, efendim bende yok, kalmadı. Başka yerde arayınız’ dedi ve kapıyı yüzüme kapayarak gitti. Hanımefendinin tavsiyesini yaptım. İzmir Amerikan Konsoloslugu’nda, İstanbul Robert Kolejinde, ecnebi kütüphanelerinde arattım ise de bulamadım. Meğer o kitabın Türkiye’ye ithali yasakmış (Omur, 1962: 66).

Sakarya Meydan Muharebelerinden bir miktar sonra orduda bir miktar yenileme çalışmaları yapıldı. Yunan güçlerine karşı hazırlıklar tamamlandı. Bu esnada mecliste ve hükümette görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Buna göre bazı vekiller ve bakanlar, zafer ihtimalinin düşük olması gerekçesiyle, taarruza karşı

⁴⁹ <http://www.ulku-ocaklari.com/turk-buyukleri/fevzi-cakmak-1876-1950-a/22074/>

çıkılmaktadırlar. Böyle tereddütlerin yaşandığı zamanlarda Fevzi Paşanın inisiyatif olarak kararlı bir şekilde taarruzu savunduğunu görmekteyiz. Nitekim 22 Ağustos 1922’de büyük taarruz başlatılıyor. 30 Ağustosta tamamlanan taarruz zaferle neticeleniyor. Bu zaferin kazanılmasında Mustafa Fevzi Paşanın etkisi, yaptığı planlar ve savaş ehliyeti bizzat Mustafa Kemal tarafından belirtilmiştir (Akbaş, 2008:280). Büyük Taarruz sonrasında 11 Ekim 1922’de İtilaf devletleriyle Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bu savaştan sonra meclis Mustafa Fevzi Paşa’ya ‘Mareşallik’ unvanını vermiştir. Artık sıra barış görüşmelerindeydi. Barış görüşmeleri Lozan’da yapılacak ve bu görüşmelere Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Mustafa İsmet Paşa başkanlığındaki heyet katılacaktı. Kazanılmış zafere rağmen İngilizler İsmet Paşa’yı yeni savaş tehditleri ile korkutup tavizler koparmaya çalışıyorlardı. İzmir ve İstanbul’u boşaltmaya yanaşmıyorlardı. Bu esnada Fevzi Paşa orduyu yeni bir savaş için dizayn etmekle meşguldü. Bu şekilde İngilizlerin Lozan’da yaptıkları blöflerin geçersiz kılınacağını düşünmekteydi. 24 Temmuz 1923’te Lozan antlaşması imzalanmıştır.

Bu süreçten sonra mecliste yeni inkılâpların yapılması dönemi başlayacaktı. Bu inkılâplarda temel unsur askeri güç olacaktı. Yani yapılan inkılâplar iknaya, uzlaşmaya ve müzakereye dayanmaktan çok askeri yöntemlere dayanmaktaydı. Bu ise o dönem için genelkurmay başkanı Fevzi Paşa’yı gerekli kılmaktaydı. Nitekim yapılacak inkılâplar önce Fevzi Paşa’ya anlatılıyor ve onun rızasına göre uygulamaya konuluyordu. Fevzi Paşa bunun için şöyle demektedir:

“Beni gericilikle suçlayanların bir şeyden daha haberleri yoktu. O da Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı bütün inkılâpları gerçekleştirmeye kalkışmadan önce benimle uzun boylu konuşup tartıştığı idi. Bu inkılâplardan çoğunu herkesten önce ilk öğrenen ben oluyordum... Hatırlanacağı gibi biz ilk defa şapka inkılâbını orduda tatbik ettik. Bu yolda Mustafa Kemal Paşa ile tam olarak mutabık kalmıştık” (Akbaş, 2008: 300).

2 Kasım 1924’te Fevzi Paşa Mustafa Kemal’in telkini ile mebusluk görevinden istifâ ederek sadece genelkurmay başkanlığında kalmıştır (Hatemi, 2002: 909).

Fevzi Çakmak 1920 Temmuz’unda askeri polis teşkilatı kurmuştur. Bu teşkilat başka güçlerce kullanılan propagandacı ve casuslara karşı takip vs ile memur

edilmiştir. Bu teşkilat sonradan 1 Nisan 1921' gizliliğe uyamadığı gerekçesiyle lağvedilmiş yerine tetkik heyeti amirlikleri kurulmuştur. 6 Ocak 1926'da genelkurmay bünyesinde cumhuriyet döneminin ilk istihbarat teşkilatı olan Milli Emniyet Riyaseti kurulmuştur. Aynı birimin dış istihbarat bölümü ise Wolther Nicolai adında Alman istihbaratında çalışan Polonya asıllı bir istihbaratçının Türkiye'deki istihbaratçılara verdiği eğitimler sonucu kurulmuştur.⁵⁰

1926'da Mustafa Kemal'e İzmir'de su-i kast suçlaması ile yargılanan Terakkipvercilerden bazılarının idamdan kurtulmasında Fevzi Çakmak'ın tepkisi de etkili olmuştur.

9 Şubat 1934'te Fevzi Paşa Türkiye Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katıldığı Balkan Paktına Türkiye adına imza koydu (Akbaş, 2008: 318).

Soyadı kanunu çıkınca Mustafa Kemal Fevzi Paşa'ya 'Sakarya' soyadının verilmesini uygun gördüyse de kendisi kendilerinin 200 seneden beri 'Çakmak oğulları' olarak bilindiğini ve bu yüzden Çakmak soyadını almak istediğini ifade ederek bu soyadı aldı. Mustafa Kemal 1938'de öldüğünde yerine Mustafa Fevzi Paşa'nın cumhurbaşkanı olmasını istemişti. 10 Kasım 1938'de Daily Telegraph gazetesi 'Mareşalin harici politika meselesinde gösterdiği temayüller kendisinin Kemal Atatürk tarafından takip edilen İngiliz dostluğu politikasını tamamen devam ettireceğini gösteriyor' demektedir (Akbaş, 2008:333). Fakat Fevzi Çakmak cumhurbaşkanlığına aday olmadı. Hatta İsmet İnönü'yü seçtirmek için meclisi kuşattı. Bundan dolayı meclis İnönü'yü oy birliği ile II. Cumhurbaşkanı olarak seçti (Salihoğlu, 2013).⁵¹

Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak, cumhurbaşkanı Mustafa İsmet İnönü tarafından 12 Ocak 1944'te yaş haddinden zorunlu emekliye sevk edildi. Bu emeklilikte neyin etkili olduğu tartışma konusudur. Bunun en önemli sebebinin Mareşalin II. Dünya Savaşında İngiltere ve müttefiklerine karşı takındığı tavır olduğu düşünülmektedir. Buna göre dönemin İngiltere ve ABD başkanları Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü Kahire'de buluşmak üzere bir toplantıya çağırmişti. Bu toplantı Türkiye'nin Almanya'ya karşı kendi yanlarında katılması için yapılmaktaydı. İsmet İnönü savaşa İngiltere'nin yanında girmeye meyillidir. Fakat Türkiye'ye döndükten

⁵⁰ www.mit.gov.tr/tarihce/14.08.2007

⁵¹ http://www.yeniasya.com.tr/yazi_detay.asp?id=10037 (7.5.2013)

sonra bu kararını uygulamaya koyamadı. Çünkü dönemin genelkurmay başkanı Mareşal M. Fevzi Çakmak İngiltere'nin 30 Ocak- 1 Şubat 1943 tarihleri arasındaki Adana Konferansında Türkiye'nin ordusunun İngiliz ordusu gibi teçhiz ve talim edilmesine dair vaatlerini yerine getirmedikleri gerekçesiyle, ordunun bu haliyle savaşa katılamayacağını ifade etti. Ayrıca Kazım Karabekir'de mecliste Türkiye'nin savaşa katılmasına muhalefet etmekteydi (Karabekir, 1995: 436; Ankara'da Savaş Rüzgarları). Bu tepkiler üzerine Türkiye II. Dünya Savaşına katılmadı. Fakat genelkurmay başkanı olan Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944'te görevden alındı. Savaşın fiilen bittiği 1945 yılında ise Türkiye savaşa katılıyordu.

Nihayet Mareşal emekli edildikten kısa bir süre sonra dış etkenlerin etkisiyle Türkiye'de demokrasi ve çok partili sisteme geçme girişimleri oldu. 1945'te başka partilerin kurulmasına izin verildi. Aynı yıl Demokrat Parti kuruldu. 1946'da seçim yapıldı. Bu seçimlerde Mareşal Fevzi Çakmak İstanbul'dan Demokrat Parti bağımsız milletvekili oldu. Seçim öncesinde CHP, mareşal kendi partilerinde aday olsun diye teklif götürmüştü, fakat bu teklif mareşalce geri çevrilmiştir. Aynı teklif DP tarafından götürülünce mareşal bu teklifi kabul etmiştir. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde Fevzi Çakmak DP listesinden İstanbul bağımsız milletvekili seçilmiştir. Fakat bu seçimler açık oy gizli sayımla yapıldığı için hileli seçimler olarak tarihe geçmiştir. Ağustos 1946'da mecliste Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Bu seçimde Fevzi Çakmak DP adayı oldu. Aynı tarihte Kazım Karabekir meclis başkanlığına seçildi (Yücel, 2001: 57).

Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak milletvekili seçildikten sonra yaptığı yurt gezilerinde çok büyük kalabalıklarla karşılanıyordu. Bu durum, İsmet Paşa'nın tepkisinden çekinen ve yeni girilen güdümlü demokrasi adına tedirgin olan Demokrat Parti ileri gelenleri ve Celal Bayar'ı tedirgin etti. İsmet Paşa bir halk ihtilalından endişe eder olmuştu (Akbaş, 2008:387). O dönemde Mareşal'in 1946 Ekim'inde kurulan insan hakları cemiyetinin başında yer alması başka bir tartışmanın başlamasına neden olmuştu. Bu cemiyette yer alan isimler daha önceden komünist düşünceli kimselerdi. Mareşalin böyle kimselerle aynı cemiyette yer alması o dönemde 'mareşalin komünist olduğu' şeklinde propaganda ediliyordu. Aynı zamanda o dönemde cemiyetler kanununda yapılan bir değişiklikte cemiyetlerin 'sınıf esasına dayalı olarak' kurulabileceğine dair hüküm konulur. Buna bağlı olarak

Türkiye Komünist Partisinin kurulmasına imkân tanınır. Parti kurulur ve partinin başına Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak'ın getirilmesi düşünülür. Fakat bu gerçekleşmez. Bütün bunlar Mareşalin aleyhinde propaganda olarak kullanılır.

7 Ocak 1947'de DP kurultayında Hürriyet Misakı kabul edilir. Bu olay sonrası CHP daha sert bir söylemle DP üzerine gitmeye başladı. Bunu üzerine cumhurbaşkanı İnönü ile DP başkanı Bayar arasında çeşitli görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerden sonra İnönü 12 Temmuz Beyannamesini yayınladı. Bu beyannamede siyasi partilerin demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olduğu belirtiliyordu. Bunun üzerine sertlik yanlısı Recep Peker hükümeti istifa ederek yerine Hasan Saka hükümeti kuruldu. Bu aşamada CHP ile DP arasında yükselmiş olan tansiyon tekrar düşmüş oldu (Yücel, 2001: 68). Bu süreçte DP içerisindeki sertlik yanlısı milletvekilleri "DP'nin CHP'ye karşı yumuşak muhalefet yaptığını" iddia ederek partiden ayrıldılar. Bu milletvekilleri 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi adında bir parti kurdular. Bu partinin fahri genel başkanlığını da Fevzi Çakmak'a teklif ettiler. Fevzi Çakmak bu teklifi kabul ederek MP'nin kurucu fahri genel başkanı oldu (Yücel, 2001: 69). Bu siyasi faaliyetlerden bir miktar sonra, 14 Mayıs 1950 seçimlerine yaklaşık bir ay kala, 12 Nisan 1950'de mareşal öldü. Cenazesi çok büyük bir kalabalık eşliğinde İstanbul Eyüp Sultan mezarlığına defnedildi. Mareşalin ölümünden sonra eşi Fitnat Hanım tarafından 'mareşalin aslında tıbbi yöntemlerle öldürüldüğü' iddiaları dile getirildi ise de bu düşünceler için her hangi bir soruşturma yapılmadı (Akbaş, 2008: 409).

3.2.2. Kişisel Özellikleri

Mustafa Fevzi kişilik olarak disiplinli, düzenli, cesaretli, dirayetli biraz içine kapanık ve biraz da itaatkâr bir kişilik yapısına sahiptir (Hatemi, 2002: 876). Çocukluk döneminde yaşadığı bazı zorluklar ve sıkıntılar kendisinin böyle bir kişiliğe sahip olmasına neden olmuştur. Mustafa Fevzi'nin küçük yaşlarında annesi vefat etmiş ve kendisini, aynı zamanda teyzesi olan üvey annesi yetiştirmiştir. Kendisi küçük yaşlarında İstanbul Sarıyer'deki Harbiye okuluna yazılır. Bu okul oturdukları yerden uzaktadır. Bu yüzden okula yetişmek için sabah erkenden kalkmak zorundadır. Buna karşılık uykusuzluk çekmemek için her öğle yemeğinden sonra bir saat uyuma alışkanlığı edinir. Fevzi Çakmak'ın sonraki hayatında oldukça

disiplinli olmasının, her sabah erkenden kalkmasının, geceleri erkenden uyumasının temelinde bu harbiye okuluna giderken edindiği alışkanlıkların olduğunu sonradan kendisi söylemiştir (Akbaş, 2008: 25). Ayrıca o dönemde okula gitmek için sarf ettiği gayret ve bu yolda karşılaştığı zorluklarla mücadele etmesi, buna paralel olarak bazı alışkanlıklar kazanmasına neden olmuştur.

1886 yılında amcası Vasfi Bey ile Selanik'e gider ve orada Selanik askeri Rüştiyesinde bir yıl eğitim görür. Orada amcasının cesur kişiliğinden oldukça etkilenen Mustafa Fevzi askerlik için daha da hırslanır. Bu esnada amcasının bir cinayetle bağlantılı görülmesi sonrasında ordudan atılması, onun bu askerlik hırsını daha da arttırır. Amcası ordudan atıldıktan sonra İstanbul'a döner ve eğitimine orada devam eder.

Eğitimi tamamlandıktan sonra ilk görev yeri olarak üç ay kadar İstanbul'da çalıştıktan sonra on üç yıl kalacağı Arnavutluk'a atandı. Bu bölge birçok sosyal olayların, isyanların ve savaşların yaşandığı hareketli bir bölge idi. Bu esnada Osmanlının Balkanlardaki etkinliği oldukça azalmış ve aynı zamanda Rusya ve diğer batılı ülkeler, buraları Osmanlıdan koparmak için kışkırtma siyaseti takip etmekteydi. Bu nedenle Balkanlarda azınlık isyanları, bağımsızlık hareketleri, eşkıyalık ve benzeri güvenlik problemleri oldukça çoktu. Bu atmosfer içerisinde Fevzi Bey görev yaparken bir taraftan görev alanındaki Osmanlı tebaası ile iyi ilişkiler geliştirirken diğer taraftan şiddetli askeri tedbirler de gündeme gelmekteydi. Bu ağır psikolojik ortam Fevzi bey'in bir dönem kendi içine kapanmasına, insanlardan uzaklaşmasına, yalnızlaşmasına neden oldu. Bu süreçte kitap okuyarak vakit geçiriyordu (Hatemi, 2002: 61).

1906'da yakında şehit edilen dayısının kızı olan Fitnat hanımla evlenmek için padişahın izin ister. Fakat kendisine izin verilmez. Nihayet kendi komutanı olan Şemsi Paşanın ısrarlarına dayanamayan Mabeyn izin verir. Mustafa Fevzi bu izinle İstanbul'a gelir, düğününü yapar. Otuz yaşındayken on beş yaşındaki Fitnat Hanımla evlenerek tekrar Arnavutluk Metroviç'e döner. İlk çocukları Nigar 1909'da Metroviç'te, ikinci kızı Ayşe Muazzez Mart 1911'de İstanbul'da, üçüncü kızı Hayriye 1912'de doğar ve bir aylıkken ölür. Dördüncü kızı Emine Müzehher 1919'da doğar ve o da kısa bir süre sonra ölür. İkinci kızı olan Ayşe Muazzez 1929 yılında 28 yaşındayken ölür (Hatemi, 2002: 909).

Mareşalin ailesi ile iyi bir iletişiminin olduğu görülmektedir. Ev içerisinde yemek ve yatma saatlerinin belli olduğu, beraberce kitap okuma saatlerinin olduğu görülmektedir. Kendisi Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca, Arnavutça ve Balkanlardaki diğer bazı dil ve lehçeleri bilmekteydi. Yabancı dil konusunda bu kadar geniş bir birikime sahip olduğundan, dünya kamuoyunu takip edebilmekteydi. Özel hayatında eğlence düşkünü olmayan, Alkol kullanmayan memleket meseleleri ile ilgili konularda ciddi bir tutum takıman, kişisel olarak servet ve para sahibi olmaya önem vermeyen bir kişiliğe sahiptir (Akbaş, 2008: 342).

Fevzi Bey Birinci Dünya Savaşı esnasında Kafkas Cephesinde Ruslara karşı, Filistin Cephesinde İngilizlere karşı oldukça başarılı mücadeleler vermiştir. Kendisinin dindar bir kimse olarak bilinmesi, mücadele ettiği yerlerdeki yerli Müslüman halkın da savaşta kendisine destek olmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşında Araplar arasında savaşırken aynı imajın etkili olduğu görülmektedir. Yerli halka karşı şiddet göstermemiş olmakla birlikte birkaç olayda takındığı kararlı tutum Arapların kendisine destek olmasına neden olmuştur. Dindar görünüm ve otoriter kişilik yapısı birleşince yerli kabilelerin itaati daha kolay sağlanmıştır.

Fevzi Paşa aynı zamanda mevcut otoriteye itaatkâr bir kişilik yapısına da sahiptir. Bu durum hem Osmanlıda Padişah zamanında, hem de sonradan Cumhuriyet döneminde görülmektedir. Mondros sonrasında milli mücadelenin başladığı 1918 sonu 1919 yılı başlarında Fevzi Paşa İstanbul'da bir süre hükümet üyesi olarak görev almıştır. Bu dönemde İstanbul hükümeti ve padişah, İngiliz mandası yanlısı olarak bulunmuştur. Fevzi Paşa bu süreçte bu duruma muhalefet etmemiştir (Karabekir, 2009: 573). Gerçi hükümette yer alması, 'sonradan yapılacak olan milli mücadeleye silah sevkinin sağlanması için olduğu' şeklinde yorumlansa da bu duruştan Fevzi Paşa'nın otoriteye itaatkâr kişiliğinin etkisi daha çoktur. Çünkü kendisi Sivas Kongresinin yapıldığı Eylül 1919'da Sivas'a geldiğinde Mustafa Kemal'i tutuklamak üzere İstanbul hükümetince gönderilmişti (Armağan, 2011: 115). Karabekir Paşanın Sivas'ta Fevzi Paşa ile yaptığı görüşme bu tutuklamamanın olmasını engellemiştir. Bu durum aynı zamanda Fevzi Paşanın Milli mücadeleye baştan planlı olarak katıldığı tezini zayıflatmaktadır. Nitekim güç merkezi İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiğinde Bu kez Fevzi Paşayı Anadolu hareketinin içinde görmekteyiz.

Anadolu'ya geçtikten sonra Fevzi Paşa hükümete alınır ve savunma bakanlığı ve genelkurmay başkanlığı görevlerini yürütür. Bu görevde uzun süre kalır. Kendisi kişilik olarak şöhret düşkünü olmayan, lider olma kaygısı taşımayan bir yapıdadır (Hatemi, 2000).⁵² Bu kişilik yapısından kaynaklanan bazı sonuçlar meydana gelmiştir. Buna göre milli mücadelede batı cephesinde kazanılan zaferlerde askeri çalışmalarda en önemli faktör Fevzi Paşa olmasına rağmen kişilik olarak şöhret düşkünü olmayan bir yapıda olmasından dolayı kazanılan zaferlerde onun etkisi gölgede kalmıştır (Hatemi, 2002: 879). Fevzi Paşanın askeri başarıları sözü edilen kişilik yapısından dolayı, daha çok Mustafa Kemal tarafından sahiplenilmiştir.

Aynı kişilik yapısının devamı olarak 1938'de Mustafa Kemal öldüğünde kendisi Cumhurbaşkanı olmak için en önde görünen aday olmasına rağmen bu hakkını kullanmamış ve askeri tedbirlerle bu makama İsmet İnönü'nün seçilmesini sağlamıştır.

3.2.3. Asker Kişiliği

Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak askeri kişilik olarak oldukça dirayetli ve mücadeleci bir yapıya sahiptir. İlk görev yeri olarak Arnavutluk Metroviça'da görev yaparken uzun bir süre isyanlarla ve baskınlarla mücadele etmiştir. Görev yaptığı bu balkan topraklarında gençler askere gitmiyor, halk vergi vermiyordu. Mustafa Fevzi görev yaptığı yerlerde sorunları çözerek asgari düzeye indirdi. Asayişsizlik belli bir disiplin altına alındı. O dönemde Arnavutluk halkının silahsızlandırılması için ittihatçılar meclisten yasa çıkardılar. Mustafa Fevzi görev yeri olan bu bölgelerde halkın silahsızlandırılması çalışmalarına katıldı.

1912 yılında Balkan topraklarında Mustafa Fevzi Beyin görev yaptığı bölgede Balkan Savaşları çıktı. Bu savaşlarda Osmanlı ordusu mağlup düştü (Ahmad, 2006: 84). M. Fevzi Bey bu mağlubiyeti ordu içerisindeki hiyerarşik yapının bozulmasından kaynaklandığını düşünmekteydi. Ordu bu dönemde siyasi tartışmalara katılmış ve bu tartışmalardan dolayı emir komuta zinciri zarar görmüştü. Sözgelimi bir partinin düşüncesini savunan bir subay, muhalif bir partinin düşüncesini savunan amirine itaat etmez bir tutum içerisinde girmektedir. Bu ise savaş durumundaki bir ordu için mağlubiyetin kesinleşmesi demektir (Hatemi, 2002:

⁵² <http://www.ykykultur.com.tr/kitap/maresal-fevzi-cakmak-ve-gunlukleri> (7.5.2013)

78). Mustafa Fevzi bu dönem hayatında ordunun siyasete karışmasının olumsuz sonuçlarını net bir şekilde görmüştü. Bundan dolayı sonraki hayatında sahip olduğu konumlarda ordunun siyasete karışmaması yönünde tavır belirlemiştir. Bu tavrılarında Balkan savaşlarındaki mağlubiyetlerimizin etkisi büyüktür. Bu süreçte verdiği mücadeleler ve yaptığı gözlemler kendisine deneyim kazandırmış ve belli bir birikim elde etmesini sağlamıştır. Bu birikim sonradan katıldığı savaşlarda bulunduğu idari konumlarda kendisine yarar sağlamıştır (Baycan, 1989).

Balkanlarda verdiği bu mücadeleden sonra 1913 yılında Ankara Redif komutanlığına tayin olundu. Birinci dünya savaşı başladığında kendisi II. Orduya bağlı 5. Kolordu komutanlığına atandı. 1915 Mart'ında rütbesi Miralvalığa yükseltildi. Bu esnada Çanakkale savaşı devam etmekteydi. Fevzi Paşa 5. Kolordunun geri bölgesini muhafaza etmekle görevliydi. Bulunduğu yerde beşinci kolorduyu sürekli alarm durumunda bulundurdu. 12 Temmuz 1915'te İkinci Mıntıka Kumandanlığına tayin olundu. Buna göre yeni görev yeri Seddülbahir mevkisindeydi. 26 Eylül 1915'te düşmanla yürüttüğü mücadelenin başarısından dolayı kendisine 'gümüş imtiyaz madalyası' verildi. Yani Mustafa Fevzi Çakmak Çanakkale Savaşında katıldığı kara savaşlarında başarılar elde etti (Baycan,1989).

Çanakkale'den sonra Ruslara Karşı savaşmak için doğu cephesine tayin olundu. Bu cephede Ruslara karşı önemli başarılar elde etti. Bu başarılarda en önemli etken Fevzi Paşanın yerli halk ile iyi ilişkiler geliştirmesiydi. Diğer bir etken ise doğu cephesine sevk edilen askerlerin Çanakkale'de yaptıkları savaşta kazandıkları tecrübedir. Fakat bu süreçte Trabzon üzerine yapılan hatalı bir taarruz sonrasında Trabzon ve diğer bazı Osmanlı vilayetleri Rusların eline geçti.

Mustafa Fevzi Paşa doğu cephesindeki görevinden sonra Suriye-Filistin cephesinde Mustafa Kemal'in yerine İngilizlerle mücadele edecek olan 7. ordu komutanlığına atandı. Burada İngilizlerle yaptığı mücadelede bazı başarılar elde etti. Bu başarılarda da yine yerli halk ile geliştirdiği ilişkiler etkili olmuştur. Çünkü verdiği mücadelede halk da kendisine yardımcı olmuştur. Kendisi bu cepheye ilk atandığında karargâhı yerini değiştirdi. Bunun için Alman zabıtların kullandığı binayı, karşılaştığı itiraz üzerine, sert bir tutumla boşalttırdı. Bu sertlik yerli Arap kabilelerin kendisine yakınlaşmasına neden oldu. Fevzi Paşa bu durumdan faydalanarak yerli Araplardan gönüllü birlikler oluşturarak birkaç kez İngilizler

üstüne baskın düzenletti. Bu baskınlar sonrasında Araplarla İngilizlerin arası açılmıştır. Diğer taraftan İngilizler, Alman zabitlere karşı takındığı sert tutumundan dolayı Fevzi Paşanın o dönem Osmanlı müttefiki olan Alman aleyhtarı olduğunu propaganda etti. Cephede verilen mücadeleler esnasında Fevzi Paşa mikrobik bir hastalığa yakalandı ve İstanbul'a döndü. Fevzi Paşadan sonra bu cephede İngilizlere karşı ağır bir yenilgi yaşandı (Baycan, 1989).

Milli mücadelede Fevzi Paşa genelkurmay başkanı olarak en önemli askeri rolü oynayan kişidir. Çünkü o dönemde Garp cephesi komutanı İsmet Paşa İnönü savaşlarından sonra Eskişehir-Kütahya savaşları esnasında Yunanlılara karşı mağlup düşmüştür. Mustafa Kemal ise tam bir ümitsizlik içerisindeydi. Savaşın kazanılacağını düşünenlere karşı alaycı bir tutum takınmış ve bundan Fevzi Çakmak'ta payını almıştır. Fakat Fevzi Çakmak bu olumsuz şartlar ve havaya rağmen ümidini kaybetmemiş ve bizzat Sakarya meydan muharebesine katılarak orduyu idare etmiştir. Bu savaş esnasında Mustafa Kemal'in tedavi gördüğünü, İsmet Paşanın ise önceden yaşadığı yenilginin etkisiyle 21 gün gerideki karargâhının dışına çıkamadığını sonradan kendi silah arkadaşı Süleyman Külçe'ye bizzat Fevzi Paşa söylemiştir. İstiklal savaşının bu şekilde kazanılmasında Fevzi Paşanın yaptığı askeri planların etkisini sonradan Mustafa Kemal'de dile getirmiştir (Akbaş, 2008: 280). Fevzi Çakmak Sakarya Savaşı öncesinde daha önceden edindiği tecrübelerden hareketle Kızılırmak'ın kenarındaki köylüleri de Yunanlılara karşı örgütleyerek savaş desteği almıştır. Bu durum da sonucu etkileyen unsurlardan biri olmuştur.

Milli mücadele kazanılıp savaş bittikten sonra Fevzi Paşanın sahip olduğu kişilik yapısı itibarıyla Mustafa Kemal'in tavsiyesi ile siyasi hayattan uzaklaşarak bütünüyle askeri faaliyetlere yönelmiştir. Bu aşamadan sonra siyasi olarak alınan kararların uygulamasını yaparken karşılaşılan itiraz ve karşı duruşları ortadan kaldırmak için çalışmıştır. Yapılan inkılâpların toplum arasında meydana getirdiği tepki askeri şiddet yöntemleri ile bertaraf edilmiştir. Bu süreçte inkılâplar bütünüyle asker dipçığı zoruyla dayatılmıştır. Fevzi Çakmak bu dönemde tamamen var olan otorite ile paralel hareket etmiştir. Hatta yapılan inkılâplar fikir olarak Mustafa Kemal tarafından dile getirilirken ilkin Fevzi Çakmak'ın onayından geçmişlerdir. Fevzi Çakmak'ın onayından geçmeyen bir inkılâbın uygulama imkânı bulunmamaktaydı. Yani inkılâplar konusunda Mustafa Kemal ile Mustafa Fevzi arasında tam bir uyum

mevcuttu. İnkılâp aleyhtarı halk hareketlerinin bastırılmasında da Mustafa Fevzi oldukça şiddetli askeri yöntemlerle hareket etmiştir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına katılmamasında da en önemli etkenin Fevzi Paşa olduğu görülmektedir. O dönemin hükümeti savaşa İngilizlerle birlikte katılmak için önemli adımlar atmış oldukları halde Fevzi Paşa buna karşı çıkmış ve İngilizlerin ordu için vaad ettikleri modernleştirme sözlerini yerine getirmediğini ve dolayısıyla savaşa girmek için hazırlıklı olmadığını dile getirerek hükümetin savaşa girme kararını geri çevirmiştir (Dinç, 2002).

3.2.4.Siyasete Etkisi

Mustafa Fevzi Osmanlı döneminde doğrudan siyasi faaliyet sayılacak çalışmalara katılmamıştır. 1908'de Arnavutluk'taki görevinde iken Şemsi Paşa'nın suikastla öldürülmesi esnasında kendisinden beklenen tepkiyi vermemiş, katilin yakalanması için çaba sarf etmemiştir. Diğer yandan Sultan Abdülhamit idaresi ve sonrasında gelen İttihat ve Terakki idareleri ile herhangi bir problem yaşamamıştır. 1918'de Mondros sonrası kurulan hükümetlerde Mondros antlaşmasının uygulanması çalışmalarına muhalefet etmemiştir. Bu konudaki tutumunda Padişah Vahdettin'in İngiliz yanlısı bir tavır içerisinde olmasının etkisi büyüktür. Kendisi İstanbul'un işgal edildiği dönemde kabinede yer almaktaydı. Harbiye nazırı iken İngilizlerin sık sık kendisi ile görüştükleri bilinmektedir. Hatta Anadolu hareketini bastırması için İngilizler kendisine bazı teklifler de getirmişlerdi. Fevzi Paşa ise Anadolu hareketini bastırmaya karşılık bazı taleplerde bulunmuş, bu talepler İngilizlerce kabul edilmediği için buna teşebbüs edilmemişti (Akbaş, 2008: 177). Eylül 1919'da Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal'i tutuklamak için İstanbul hükümetince Sivas'a gönderildiği, fakat Kazım Karabekir Paşa'nın onu ikna ederek bundan vazgeçirdiği bilinmektedir.

Fevzi Paşa'nın Sivas'ta Kazım Karabekir ile görüşmesi, onun milli mücadeleye karşı sahip olduğu olumsuz tutumun bertaraf olmasına neden olmuştur. En sonunda Fevzi Paşa Anadolu hareketine katılmak üzere 27 Nisan 1920'de Ankara'ya gelmiştir.⁵³ Mecliste Kozan milletvekili olarak bulunmuştur. Ankara'da teşekkül eden mecliste Mustafa Kemal Fevzi Paşa'yı kabineye almak için özel gayret

⁵³ http://tr.wikipedia.org/wiki/Fevzi_%C3%87akmak

sarf etmiştir. Buna göre Fevzi Paşa Cumhuriyetin ilk kabinesinde Milli Müdafaa Vekili olarak görev yapmıştır. Bu görev Fevzi Paşa'nın İstanbul'da kabinede bulunduğu esnadaki görevinin bir devamı şeklindedir.

Fevzi Paşa Ankara'ya ilk geldiğinde mecliste, milli mücadele ile ilgili yürütülecek faaliyetlerin İstanbul'da bulunan padişahın direktiflerine uygun bir şekilde yürütülmesi gerektiğini düşünenler bulunmaktaydı. Fevzi Paşa Ankara'ya meclise geldiğinde yaptığı meclis konuşmasında İstanbul'daki genel havayı tarif etmiş, İngilizlerin baskısına değinmiş ve bu sayede İstanbul'dan medet bekleyen mebuslar, çarenin sadece Ankara'daki mecliste olduğuna dair ikna olmuşlardı.⁵⁴

Fevzi Paşa Milli Savunma bakanı olarak görev yaparken aynı zamanda Genelkurmay Başkanının bazı görevlerini de üstlenmiş ve ordunun savaş esnasında yönlendirilmesinde bizzat gayret göstermiştir. Milli mücadele esnasında garp cephesinde kazanılan zaferlerde en önemli etken Fevzi Paşanın askeri tecrübeleridir denilebilir.

Zafer sonrasında kendisine Mustafa Kemal tarafından mebusluk ve askerlik arasında tercih yapması teklif edildiğinde kendisi mebusluktan ayrılmış ve tercihini askerlikten yana kullanmıştı. Fakat kendisinin siyasi olarak askerlikten yana tercih belirtmesi siyaset üzerinde etkisini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Çünkü Mustafa Fevzi Paşa 1944 yılına kadar devam ettiği Genelkurmay başkanlığı esnasında siyasete oldukça önemli etkileri olmuştur. Bu etkiler, genellikle o dönemde yapılan inkılâpların bir itirazla karşılaşmasına engel olmak ve olan itirazları askeri güç kullanarak bastırmak şeklinde olmuştur. Yani 1924 yılından görevinin son anına kadar siyasi irade adına alınan bütün kararlara uygun hareket etmiştir. 1938'de Mustafa Kemal'in ölümüne kadar olan inkılâplar sürecinde askeri olarak İnkılâplara verdiği destek Mustafa Kemal sonrası döneme göre daha itirazsız bir konumdadır. Bu şekilde inkılâplaşma sürecinin askeri sorumluluğunu üzerine almıştır.

Mustafa Kemal'in ölümünden sonra kimin Cumhurbaşkanı olacağı ile ilgili tartışmalarda İsmet Paşadan yana tavır takınmış ve kendisini öne çıkarmak isteyenlere yeşil ışık yakmamıştır. İsmet Paşa'nın mecliste ittifakla Cumhurbaşkanı seçilmesinde en büyük etken Fevzi Çakmak'ın meclise yaptığı askeri baskıdır.

⁵⁴ Meclis Tutanakları, 5. İçtima 1. celse

1940'lı yılların başında İngiltere Türkiye'nin kendileriyle birlikte II. Dünya Savaşına katılması için baskı yapmaktaydı. Bu süreçte hükümet İngiltere'nin bu talebine olumlu cevap vermişken, Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'ın buna karşı çıkması sonrasında İngiltere'nin bu talebi kabul edilmemiştir. Fevzi Çakmak İngiltere'nin Türkiye'nin ordusunun modernleştirilmesi ile ilgili vaatlerini yerine getirmedini söyleyerek Türkiye'nin İngiltere ile birlikte savaşa katılmaması gerektiğini savunmuştu. Bu karar Türkiye'nin İngiltere ile birlikte savaşa katılmamasını temin etmiş olmakla birlikte, diğer taraftan Fevzi Çakmak'ın 1944 yılı başında zorunlu olarak emekli edilmesine neden olmuştur. O zamana kadar orduda Alman tipi ordu yapılanması varken Fevzi Çakmak'ın emekli edilmesi ile birlikte orduda Amerikan tipi yapılanmaya doğru adımlar atılmaya başlamıştır (Koçak, 2009).

1946 yılında Türkiye'de çok partili sisteme geçildiğinde yapılan seçimlerde Mareşal Fevzi Çakmak Demokrat Partiden İstanbul bağımsız milletvekili seçildi (Ilıcak, 1978: 519). Seçim sonrası yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Fevzi Çakmak Demokrat Parti adayı olarak İsmet İnönü ile yarıştı ise de İsmet İnönü tekrar Cumhurbaşkanı seçildi.

DP'de siyaset yaparken Celal Bayar'ın 'Devri sabık yaratmayacağız' diyerek yumuşak muhalefet yapmasını kabul edemeyen Fevzi Çakmak 1948 yılında Demokrat Partiden ayrılan otuz civarında milletvekili ile Millet Partisi adında bir parti kurdular. Bu partinin fahri genel başkanı da Mareşal Fevzi Çakmak'tı.⁵⁵ Bu parti 1950 seçimlerinde ilk seçimlerine katılacaktı. Parti fahri genel başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tan dolayı toplum arasında oldukça sempati ile karşılanıyordu. Seçim yılı olan 1950 yılı başlarında Millet Partisi oldukça büyük bir sempati toplamışken mareşalin Nisan ayında ölmesi ile millet partisine yönelmiş olan ilgi seçime kadar azalmış ve onun yerine Demokrat Parti öne çıkmıştır.

⁵⁵ <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/makale/c9s1m4.pdf>

4- Türkiye Siyasetinde İki Ayrı Askeri Figür: Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak

Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak, Türkiye siyasetini etkilemiş önemli isimlerin başında gelirler. İkisinin siyasete etkileri farklı olmuştur. Bu başlıkta ikisinin farklılığı çeşitli yönlerden ele alınacaktır.

4.1.Farklılığın Nedenleri

Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın siyasete etkileri çeşitli nedenlerden dolayı farklı şekillerde olmuştur. Bu nedenler kişisel olarak sahip oldukları özellikler, sosyal çevreden kaynaklı bazı etkiler ve tarihi, siyasal ve idari sürecin etkisiyle meydana gelen farklılıklar olarak ifade edilebilir.

4.1.1.Kişisel Özelliklerinin Siyasal Alanda Ortaya Çıkarttığı Farklılıklar

Fevzi Çakmak karakter olarak otoriteye itaat eden bir kişiliğe sahiptir. Milli mücadeleye katıldıktan sonra Mustafa Kemal'e olan yakınlığında bu özelliğinin etkisi vardır. Fevzi Çakmak'ın Mustafa Kemal'e karşı itaatkâr bir tutum izlemesinin bazı sonuçları olmuştur. Kazım Karabekir Milli mücadeleye yaptığı katkıları ve öncü rolüne rağmen Mustafa Kemal'in önceden planladığı hedeflerine ulaşmak için uygun bir kimse değildi. Çünkü Kazım Karabekir her ne kadar modernleşme ve batılılaşmaya yönelik bazı adımların atılması gerektiğini düşünse de halkın inkılâp adı altında baskı altına alınmasına karşıdır (Mumcu, 2006: 154). Bu özelliğinden dolayı Karabekir Paşa Mustafa Kemal'in yapacağı inkılâplar için ittifak kuracağı bir kimse değildir. Fevzi Paşa ise özel hayatında daha tutucu ve dindar görünümlü olsa da Mustafa Kemal'e itaatsizlik edecek bir kişilikte değildir. İki paşanın bu özellikleri, Mustafa Kemal'in yakın çevresi içerisinde yer alma konusunda farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kazım Karabekir gittikçe muhalefet etmeye başlayan ve Mustafa Kemal ile rekabete giren bir tutum içerisinde olmuştur. Fevzi Paşa ise Mustafa Kemal'in en yakınında yer alan bir konuma yükselmiştir. Bu aşamadan sonra Mustafa Kemal inkılâp adıyla atacağı her adımda düşüncesini, onayını ve tepkisini aldığı ilk kişi Fevzi Paşa olmuştur (Akbaş, 2008: 300). Buna karşılık Fevzi Paşa da yapılan inkılâplarda bütünüyle Mustafa Kemal'e paralel bir tutum izlemiştir. Diğer bir ifadeyle Mustafa Kemal'in yaptığı inkılâplarda ve elde ettiği başarılarında Fevzi Paşanın oldukça önemli katkıları olmuştur. Fakat Kazım Karabekir ise Mustafa Kemal'in kendi yetkilerini arttırmakla halk iradesine

muhalefet ettiğini düşünmekteydi. Bu düşüncelerini savunurken bir dönem belli bir siyasi parti adına olmaksızın mücadele ederken, daha sonra kendisi gibi düşünen bazı arkadaşlarıyla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurarak düşüncelerini bu partinin bünyesinde ifade etti. Bu parti Mustafa Kemal'in kişisel yetkilerinin sınırlandırılmasını, kuvvetler ayrılığını, meclisin hükümet üzerindeki denetiminin arttırılmasını ve istiklal mahkemeleri ile somutlaşan keyfi yargı yetkisine son verilmesini istiyordu (Altan, 2001: 39). Aynı zamanda modernleştirme çabalarının jakoben bir metotla yapılmasına karşı çıkıyordu. Bu partiye ve Kazım Karabekir'e göre modernleşmede halkın ikna edilerek hareket edilmesi ve bunun da gerçek bir temsili parlamenter rejim ile sağlanması gerekmektedir (Koçak, 2009). Fakat Kazım Karabekir'in bu tutumu meşru muhalefet çerçevesinde değerlendirilmedi. İçinde yer aldığı bu siyasi hareketin dile getirdiği düşünceler hem sözü edilen siyasi hareketi hem de bu hareketin içinde yer alan isimleri ağır bedeller ödemek zorunda bıraktı (Avcı, 2007: 98). Sözgelimi Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'e suikast iddiasıyla İzmir'de yargı önüne çıkarıldı ve idamla yargılandı fakat beraat etti. Beraat kararının verilmesinde Fevzi Paşanın karşı tutum almasının etkili olmuştur. Diğer taraftan Kazım Karabekir kolordusu olan bir askerdir. Yargılama esnasında orduda bulunan subayların Karabekir'in yargılanmasını protesto ettikleri de bilinmektedir (Armağan, 2009: 250). Yargılamayı yapan İstiklal Mahkemesinin Mustafa Kemal'in etkisiyle beraat kararını vermiş olma ihtimali oldukça güçlüdür. Mustafa Kemal o süreçte ordunun bir kısmını karşısına almayı göze alamamıştır.

İzmir suikastı mahkemesinden sonra Kazım Karabekir'in, Mustafa Kemal'in 1938 Kasımında ölmesine kadar, pasif bir konumda takipler, gözetlemeler içerisinde hayatını devam ettirdiği, siyasi bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir (Karabekir, 2005: 142). Aynı dönemde Mareşal Fevzi Çakmak ise Mustafa Kemal'e karşı tam bir itaat içerisinde Genelkurmay başkanlığı görevini sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreçte Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan inkılaplara karşı ortaya çıkan halk tepkilerini bastırmak için ordu gücüne müracaat edilmiş ve bu durumda Fevzi Paşa kilit rol oynamıştır. Yani Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün öncülüğünde yapılan inkılâplar ve yeni uygulamalar halk arasında itiraza ve isyana neden olduğunda en önemli fonksiyonu ve görevi Fevzi Paşa üstlenerek bu tepkileri en kanlı yöntemlerle de olsa bastırmıştır. Bu şekilde siyasette etkili olmaya devam etmiştir.

4.1.2.Sosyal Çevrelerinden Kaynaklanan Farklılıklar

Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir'in Türkiye siyaseti üzerindeki etkilerinde sahip oldukları veya sonraki süreçlerde içinde buldukları konuma bağlı olarak edindikleri sosyal çevre de önemli rol oynamıştır. Özellikle Fevzi Çakmak'ın Mustafa Kemal'e yakınlığı dolayısıyla Mustafa Kemal'in kadrosunda yer alanlarla birliktelik içinde olmuştur. Bu durum Mustafa Kemal'den sonra kimin cumhurbaşkanı olacağı konusunda yaşanan bazı tartışmalarda Fevzi Çakmak'ın da adının geçmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal'in vefatına yakın bütünüyle sağlık problemleri ile baş başa kaldığı günlerde konuşulan en önemli konu Mustafa Kemal'in ölümünden sonra kimin Cumhurbaşkanı olacağıydı. Mustafa Kemal hastalığından fırsat bulabildiği bir zamanda kendi tercihini yani kendisinden sonra kimin Cumhurbaşkanı olması gerektiğini yazarak bir zarfın içerisine koyup yanı başındaki komodinin içerisine koymuştu. Bu vasiyet hükmündeki yazıda Cumhurbaşkanlığı için en uygun adayın İsmet İnönü değil Mareşal Fevzi Çakmak olduğu belirtilmiştir (Yalçın, 2007). Mustafa Kemal'in bu vasiyetine uygun olarak hareket edenler, başta Şükrü Kaya ekibi olmak üzere, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının kendileri için felaket olacağını düşündüklerinden, bundan kurtulmanın yolunun Fevzi Paşayı Cumhurbaşkanı yapmak olduğunu kararlaştırmışlardı. Çünkü Mustafa Kemal'in son dönemde İsmet İnönü'yü görevden aldığı, İnönü cumhurbaşkanı seçilirse Mustafa Kemal'in ekibine karşı rövanş duygusuyla hareket edeceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle Fevzi Çakmak bir çözüm olarak kabul ediliyordu. Hatta İsmet İnönü'ye suikast planı bile düşünülmüştü. İsmet İnönü kendi ekibinden bazılarının uyarısı sonucu bu akıbetten kendini kurtarabilmişti (Dündar, 2007). İsmet Paşaya karşı çalışan gurubun adayı Fevzi Çakmak'tı. Hatta bu süreçte yurt dışında yapılan konu ile ilgili yayınlarda da Fevzi Çakmak'ın en uygun aday olduğu propagandası yapılmaktaydı. Daily Telgraph and Morning Post gazetesi 10 Kasım 1938 tarihinde konu ile ilgili yaptığı haberde Mustafa Kemal'in sağlığının bütünüyle bozulduğunu bunun için yeni cumhurbaşkanı adayları içerisinde en öncelikli ismin Mareşal olduğunu yazmıştı. Aynı haberde bir beklentilerini de şöyle dile getirmişlerdir: "Mareşalin harici politika meselesinde gösterdiği temayüller kendisinin Kemal Atatürk tarafından takip edilen İngiliz dostluğu politikasını

tamamen devam ettireceğini gösteriyor” (Akbaş, 2008: 333). Fakat Mareşal Fevzi Çakmak kendisine teklif getirenlerin samimiyetine güvenmediği ve kendi kişiliği olarak da gösterişe önem vermediği için bu teklifleri kabul etmedi. Kendi tercihini o zamana kadar doğrudan karşı karşıya gelmediği İsmet Paşadan yana kullandı. Hatta askeri yöntemler kullanarak bu konudaki muhalefete karşı koydu. Bundandır ki İsmet İnönü hiçbir demokratik seçimde görülmediği şekilde firesiz bütün milletvekillerinin oyunu alarak cumhurbaşkanı seçildi. Aynı süreçte adaylığı gündeme gelen Kazım Karabekir ise o esnada Milletvekili olmadığı ve Mustafa Kemal tarafından tecrit edildiği için bu cumhurbaşkanlığı seçiminde etkili olamamıştır.

4.1.3.Tarihsel, Siyasal ve İdari Sürecin Ortaya Çıkarttığı Farklılıklar

Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak’ın siyaset üzerinde etkili olmaları daha çok milli mücadele dönemi sonrasına denk gelmektedir. Fevzi Paşa Mondros Mütarekesi imzalandığında sağlık nedenleri ile İstanbul’da bulunuyordu. 24 Aralık 1918’den 14 Mayıs 1919’a kadar Ferik rütbesiyle Osmanlı Devleti’nin Erkan-ı Harbiye Reisliği (bugünkü Genelkurmay Başkanlığı) yaptı. Daha sonra, ordunun Mondros antlaşması gereğince terhis edilmesine karşı verilecek tepkileri kontrol etmek için kurulan üç ordu müfettişliklerinden 1. Ordu Müfettişliği görevinde bulundu. Şubat - Nisan 1920 arası dönemde Ali Rıza Paşa ve Salih Hulusi Paşa hükümetlerinde Harbiye Nazırlığı (Milli Savunma Bakanı) yaptı (Hatemi, 2002: 909). Fevzi Paşa bu süreçte vaziyeti idare edecek bir tutum takındı. Anadolu’daki İstiklal mücadelesi Fevzi Paşa’nın gözünde ‘cürüm işleyen bir gurup asker’ konumundaydı. Kendisini İstanbul hükümeti Kasım 1919’da, Mustafa Kemal’i tutuklayıp İstanbul’a getirmesi için, Anadolu’ya göndermiştir (Akbaş, 2008: 167). Hatta Mustafa Kemal de Fevzi Çakmak’ı öldürtme planı yapmıştı. O zamana kadar Fevzi Paşa hilafetin iradesine paralel bir tutum izlemiştir. 24 Kasım 1919’da Sivas’a geldiğinde ilk görüştüğü kişi Kazım Karabekir’dir. Kazım Karabekir Fevzi Çakmak’ı milli mücadeleye destek olmaya ikna etmiş ve Mustafa Kemal ile uğraşmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu aşamadan sonra Fevzi Paşanın Anadolu hareketine bakışı değişmiştir. Nihayetinde 27 Nisan 1920’de Ankara’ya gelerek Millet Meclisine katılmıştır. Bu durum Fevzi Paşa’nın sonradan milli mücadeleye yaptığı katkılarının önceden yapılmış bir planlama olmadığını göstermektedir. Kazım

Karabekir ise Fevzi Çakmak'ın aksine milli mücadelenin başından beri işgal güçleri ile mücadele etmek için Anadolu'da asker ve toplum birlikteliği ile mücadele edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu düşüncesini Mondros sonrası İstanbul'a geldiğinde görüştüğü üst düzeyde komutanlarla paylaşmıştı. O süreçte Mustafa Kemal, kendisinin de yer alacağı bir padişah hükümeti kurma çalışmaları yapmaktaydı. Bu şekilde kurulacak kabinenin itilaf devletlerinin merhametini celp edeceği düşünülüyordu (Karabekir, 2008: 18).

Karabekir Paşanın Anadolu'da yürüttüğü milli mücadele, şartlara göre sonradan ortaya çıkmış bir düşünce değil, en başından beri planlanmış bir düşünceydi. Diğer bir ifadeyle Kazım Karabekir Paşa işgalden kurtulmanın İstanbul'da bulunan padişah/halifenin ve İstanbul hükümetinin direktifleriyle olamayacağını düşünüyordu. Çünkü padişah ve hükümet işgal güçlerinin etkisinde idi, o nedenle de onlardan bağımsız hareket edemezlerdi. Bundan dolayı İstanbul'dan uzakta olan doğu vilayetlerinde çalışmak en doğru seçenektir. Doğunun silahlı mücadeleye karar vermiş olduğu ise önceden biliniyordu (Armağan, 2011: 112).

4.2. Farklılığın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir'in arasında var olan bazı farklılıkların hem görev yaptıkları süre içerisinde hem de görevden ayrıldıktan sonra çeşitli sonuçları olmuştur. Fevzi Çakmak Anadolu hareketine katılmadan önce Osmanlı halifesine bağlı kalarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Daha sonra Anadolu hareketine katıldıktan sonra bu kez Mustafa Kemal ile çalışmıştır. Kazım Karabekir ise başından beri Osmanlı halifesinin ülkeyi işgalden kurtarmak için gerekli şartlara sahip olmadığını düşünerek Anadolu'ya yönelmiştir. Mustafa Kemal'e karşı ise bir dönem konjoktürel olarak iş birliği yapmakla birlikte sonraki süreçlerde gittikçe birbirine muhalif giden bir konuma bürünmüşlerdir.

4.2.1. Fiili Görev Süresi İçinde Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Karabekir Paşa İstanbul'da yürüttüğü çalışmalarla tayinini XV. Kolordu komutanlığına çıkarttırdı. Bu görevi devralmak için 19 Nisan 1919'da Trabzon'a geldi. Orada bir miktar milli mücadele için kurulan cemiyetlerde moral aşıl原因 görüşmeler yaptıktan sonra Erzurum'a geçti. Erzurum'da kongre yapılması

çalışmaları önceden başlamıştı. Karabekir Paşa bu şekilde yapılan faaliyetleri hem destekledi hem de kendi kolordusu ile kongrenin güvenliğini sağladı. Daha sonra Eylül başında toplanan Sivas Kongresinde de en önemli etkenlerden birisi Kazım Karabekir olmuştur. Hem güvenliğin sağlanması hem de gündemin milli bağımsızlığa uygun devam etmesi için Karabekir Paşa özel gayret sarf etmiştir. Karabekir Paşa Sivas kongresinin de Erzurum Kongresi gibi tam bağımsızlık kararı almasını istemekteydi. Çünkü o dönemde İngiliz veya Amerikan mandalarından birini savunmak yaygındı (Karabekir, 2009: 620; günlükler) . Kendisi bu süreçte bizzat kongreye katılmamış, kolordusunun başında kalmayı tercih etmişti. Fakat kongreden özel gayretle aldığı gizli haberlere göre Amerikan mandasının Sivas kongresinde gündeme geldiğini, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın Amerikan senatosuna bir mektup yazdıklarını, bu mektupta bir Amerikan heyetinin bizi mandaya kabul edip edemeyeceklerine dair inceleme yapmak üzere Anadolu'ya davet edildiğini öğrenir (Armağan, 2011: 104-105). Gelen Amerikan heyeti Kazım Karabekir ile de Erzurum'da görüşür ve Karabekir manda düşüncesini kesin bir dille reddeder. Millet in manda isteyenlerle aynı düşüncede olmadığını ifade eder (Karabekir, 2008: 182). Kongrelerden seçilen Heyet-i Temsiliye Ankara'ya gidip Nisan 1920'de meclis açılana kadar Karabekir Paşa tam bağımsızlık düşüncesine göre kongre faaliyetlerini desteklemek ve korumak gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Bir taraftan da milli mücadelenin önemli isimlerinde manda düşüncesinin oluşmasına engel olmak için ikna ve ikaz faaliyetleri yürütmekteydi.

Karabekir'in bu faaliyetleri sürdürdüğü dönemde Fevzi Paşa İstanbul'da Erkan-ı Harp reisliği, ordu müfettişliği ve Harbiye nezareti görevlerini sürdürmüştü. Yani bu süreçte milli mücadeleye katılmak düşüncesi taşımamıştı. Hatta 24 Kasım 1919'da Mustafa Kemal'i tutuklamak için Sivas'a geldiğinde Karabekir Paşa kendisini Anadolu'ya davet etmiş, eğer gelmeyi kabul ederse Mustafa Kemal'e karşı kendisini tutacağını ifade etmişti. Fakat Fevzi Paşa Anadolu'ya gelmeyi kabul etmemiş, doğuyu dolaştıktan sonra tekrar İstanbul'a döneceğini belirtmişti. Yine de Fevzi Paşa İstanbul'daki havayı gördükten sonra gittikçe Anadolu hareketine meyletmeye başlamış, nihayetinde karar vererek 27 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya gelmiştir (Cebesoy, 2000: 286).

Fevzi Çakmak Ankara'ya geldikten sonra hem meclis çalışmalarına katıldı hem de İstanbul hükümetinde yaptığı görevin bir nevi devamı olan milli savunma bakanlığı görevine getirildi. Bu süreçte Kazım Karabekir Edirne mebusu olarak meclise üye olsa da fiili olarak şark cephesinde Ermenilere karşı savaşmakla meşguldü. Bu savaşlar zaferle neticelendiğinde Karabekir Paşa Şark komutanlığı görevini vekâleten yürütecek birine görevi devrederek 15 Ekim 1922'de Ankara'ya geldi. Bu süreç, Ankara'da Mustafa Kemal'in, var olan yetkilerini daha da arttırmak için çeşitli hamleler yaptığı bir dönemdi. Kazım Karabekir Mustafa Kemal'in yetkilerinin arttırılmasına karşı bir tavır takınmıştır. Mustafa Kemal'in nihai hedefi padişah olmaktı (Karabekir, 1995: 100; Paşaların Kavgası). Bunu da önce saltanatı Osmanlı hanedanına mensup yaşı küçük bir şehzadeye verip, kendisi 'naip' olmakla yapacaktı. Saltanatın kaldırılmasından önce Mustafa Kemal'in bu amacının farkında olan Kazım Karabekir, İsmet Paşa ile birlikte Mustafa Kemal'i ziyaret ederler. Ziyarete Mustafa Kemal'e padişah olma arzusunun halkı ve orduyu meclisin karşısına geçireceğini ve dolayısıyla başlayan milli hareketin biteceğini ifade ederek onu bu düşünceden vazgeçirirler (Armağan, 2011: 51). Böylece saltanat 1922 Kasım'ında kaldırılır ve hilafet Osmanlı hanedanında bırakılır. Mustafa Kemal'in kendi yetkilerini arttırmaya yönelik bu tür düşüncelerine karşı Fevzi Paşanın herhangi olumsuz bir tepkisi olmamıştır.

Fevzi Çakmak'ın etkinliği Mustafa Kemal'in ölümünden sonra bir miktar değişse de genel yapı aynı kalmıştır. Çünkü Fevzi Çakmak açısından vazife değişimi olmamış eski görevini devam ettirmiştir. Bu durum Fevzi Çakmak'ın 1944 yılında Genelkurmay başkanlığı görevinden alınmasına kadar devam etmiştir. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına İngiltere'nin yanında katılmasına Mustafa Fevzi Çakmak'ın muhalefet ettiği görülmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü zamanın hükümetinden savaşa katılma kararını verebilme konusunda tam yetki alarak, Mısır'da İngiltere başkanı Curchill ve ABD başkanı Roosevelt ile bir toplantı yapar (Özçelik, 2010: 262). Bu toplantıda Türkiye'nin de İngiltere ve Müttefiklerinin yanında 15 Mart 1944 tarihinde savaşa katılması kararı alınır (Dinç, 2002). Fakat bu kararın uygulanabilmesi için mecliste görüşülüp kabul edilmesi gerekmektedir. Bu süreç işlerken Genelkurmay başkanı olan Fevzi Çakmak'ın karşıt tepkisi, alınan kararın uygulanmasına fırsat vermez.

Fevzi Çakmak 30 Ocak 1943 yılında yapılan Adana konferansında İngiltere'nin Türkiye'nin ordusunun modernleştirilmesi ile ilgili yaptığı vaatlerini yerine getirmediğini, bu nedenle ordunun savaşa hazır olmadığını, eğer savaşa girecek olursa bunun iyi netice vermeyeceğini dile getirir (Yalçın, 2011: 711). Türkiye'nin II. Dünya Savaşına girmemesinde en önemli faktörün Fevzi Paşanın bu karşıt tepkisinin olduğu görülmektedir. Mustafa Fevzi Çakmak'ın genelkurmay başkanı olduğu bu son dönemlerinde siyasi kararların alınmasında söz sahibi olmuştur.

4.2.2.Fiili Görev Süresi Sonrası Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Kazım Karabekir'in 1938 Kasım'ından sonra mecliste milletvekili olmak dışında önemli bir etkinliği görülmemektedir. Çünkü Milletvekili olmak için bile Mustafa Kemal'in 1938 Kasım'ında ölmesinin beklenmesi gerekmiştir. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra Ocak 1939'da İstanbul milletvekili seçilmiştir. Bu durum Kazım Karabekir'in tecridinde asıl sebebin Mustafa Kemal olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü o esnada Mustafa Kemal'in ölmesinden başka konumunda değişiklik olan kimse yoktur. Kazım Karabekir milletvekili olduktan sonra imkan buldukça kendisi ile ilgili ve milli mücadele ile ilgili yanlışlara karşı çıkmak için çaba gösterdi. Mustafa Kemal'in nutukta anlattığı Milli mücadele serüveninin taraflı, sübjektif ve kendisini öne çıkarmaya yönelik olduğunu, milli mücadeleyi yürüten komutanların başarılarını kendine mal etmeye çalıştığını ve onları görmezden geldiğini anlatmaya çalıştı (Karabekir, 2005: 142). Bu çerçevede yazılan ve milli mücadele tarihi olarak okullarda okutulan derslerdeki bilgi yanlışlarının düzeltilmesi için gayret gösterdi. Bu amaçla 1945 yılı başlarında Milli Eğitim Bakanına müracaat ederek istiklal savaşı ile ilgili bazı yanlış bilgilerin düzeltilmesi için ilgililere yönelik bir konferans vermek istedi. Konudan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de haberi oldu. Kendisine konferans vermek için müsaade edildi. Fakat bu konferansı iki kişiye verebilecekti. Bunlardan biri İnkılap tarihi enstitüsü müdürü Prof. Enver Ziya Karal diğeri Milli Eğitim bakanı Hasan Ali Yücel'di. Karabekir bu iki kişiye konferans vererek bazı belgeler ve izahlarla yapılan bazı yanlışları eleştirdi (Armağan, 2011: 43).

Karabekir'in o dönemde meclisteki faaliyetlerinden biri de Stalin'in Türkiye'den Kars'ı Ardahan'ı istemesi üzerine gösterdiği tepkidir. 1945 yılında

Stalin Türkiye ile SSCB arasında 1924 yılında imzalanan saldırmazlık antlaşmasının hükmünü uzatmadığını duyurdu ve Türkiye'den sözü edilen vilayetlerin SSCB'ye verilmesini istedi. Kazım Karabekir ise doğu cephesi komutanı olarak doğu sınırlarımızı belirleyen Moskova antlaşmasına TBMM adına imza attığı için, Stalin'in bu kararına sert tepki verdi. Ayrıca bu paralelde dünya kamuoyunda yankı bulmak üzere hem medyada yayınlar yapıldı hem de protesto gösterileri düzenlendi. Bu şekilde Stalin Rusya'sının Türkiye'den istediği vilayetlerin Türkiye'ye ait olduğuna dair toplumda güçlü bir algı meydana getirilerek buna dair direnç tetiklenmiş oldu. Bu tür faaliyetlerde de en aktif rol alan kişi Kazım Karabekir olmuştur. Meclis içerisinde yaptığı konuşmalar meclisi de bu konuda harekete geçirici bir etki meydana getirdi.

Kazım Karabekir mecliste çeşitli faaliyetlerle meşgul olurken 1944 Ocak ayında Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yaş haddinden emekliye sevk edildi. Fevzi Çakmak için bundan sonrası, aktif siyaset dönemi olacaktır. Bu yıllar aynı zamanda ülkemizde çok partili siyasi hayatın dış baskılar nedeniyle gündeme geldiği yıllardır. Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı batı cephesine sığınması ve bu cephede en önemli aktör olan ABD'nin ve diğer batılı ülkelerin Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesi için baskı yapması, Türkiye'de birden fazla partinin kurulmasına ve serbest seçimlerin yapılmasına doğru bir gidişin başlamasına sebep oldu. Bu ortamda kurulan partilerden biri de Demokrat Partidir. Bu parti 1946 seçimlerinde Mareşal Fevzi Çakmak'a İstanbul bağımsız milletvekili olma teklifini götürdü. Mareşal bu teklifi kabul etti. Yapılan bu seçimde Fevzi Çakmak DP İstanbul bağımsız milletvekili oldu. Bu şekilde aktif siyasete dönmüş oldu. Normalde CHP dışında bir partide siyaset yapması düşünülemeyecek olan Fevzi Paşa'nın DP listesinde aday olması, İnönü'nün onu kendi rızası olmaksızın yaş haddinden emekliye sevk etmesinden kaynaklanan tepkisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki süreçte izlediği politikada bu tepki daha belirgin olarak hissedilmektedir. Yapılan 1946 seçimlerinin ardından DP 66 milletvekili çıkarırken CHP 395 milletvekili çıkarmıştır (Ilıcak, 1978: 623). Seçim sonrasında Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak ikisi de milletvekili olmuş ve mecliste karşı karşıya meclis başkanlığı için yarışmışlardır. Fevzi Çakmak DP adayı, Kazım Karabekir ise CHP adayı olarak gösterilmiş ve Kazım Karabekir meclis başkanlığına seçilmiştir.

Kazım Karabekir 1948’de kalp krizi sonucu vefat edene kadar meclis başkanlığı görevini devam ettirmiştir. 1924 yılında kurucularından olduğu TCF gibi CHP karşısında yer alacak bir siyasi hareketin içine girmemiştir. Kurulan alternatif siyasi hareketlerde yer almamış hayatının sonuna kadar CHP’li kalmıştır. Aynı şeyi Fevzi Çakmak için söylemek mümkün değildir. Çünkü Fevzi Çakmak tek partinin CHP’sinin değişmez genelkurmay başkanı iken, bu görevden alındıktan sonra hemen muhalefete geçmiş ve hatta içinde yer aldığı DP’nin muhalefetini yetersiz görerek farklı siyasi arayışlara girmiştir. Bu arayışta kendisine eşlik edecek bazı DP’liler de onu yalnız bırakmamıştır.

DP’nin CHP’ye karşı yürüttüğü muhalefeti yetersiz bulan bazı DP’liler sert muhalefet yapmaya başladılar. Bu durumda İsmet İnönü’nün çok partili hayata son verme riski vardı. Çünkü çok partili rejim henüz oturmamıştı ve milli şefin inisiyatifinde idi. Bu durumu gören DP lideri Celal Bayar İsmet Paşa ile bir görüşme yaparak DP’nin hassas davranması gereken konular konuşuldu. Bu görüşme sonrasında Celal Bayar bir açıklama yaptı. Bu açıklamada ‘Devr-i sabık yaratmayacağız’ diyerek rövanş duygularıyla hareket etmeyeceklerini duyurdular. Bu durumda DP içerisindeki sert muhalefet yanlıları ayrı bir siyasi hareket olarak ortaya çıkmaya karar verdiler. Bu amaçla hareket edenler, DP gurubundan ayrılarak Millet Partisi adı altında bir parti kurdular. Bu teşekkül DP gurubunu ikiye bölmüş oldu. Ayrılan vekillerin liderliğini Prof. Hikmet Bayur yürütüyordu. Partinin fahri genel başkanı ise Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak’tı. Bu parti milli ve manevi değerlere vurgu yapıyor aynı zamanda ekonomik refah vaad ediyordu (Yücel, 2001: 70). Nitekim partinin gençlere milli ve manevi eğitim vererek onların dini ve ahlaki seviyelerini yükseltmeyi hedeflediği parti propagandalarında çokça yer almaktaydı. Fevzi Çakmak Genelkurmay başkanlığı yaptığı zamana kadar siyasi ve toplumsal olarak dini herhangi bir konuya vurgu yapmamasına rağmen siyasi olarak halkın karşısına çıktıktan sonra bu konulara vurgu yapmaya başlaması kendisinin halk arasında ‘dindar’ biri olarak bilinmesiyle ilgili olmalıydı (Omur, 1962: 208). Diğer bir etken ise İsmet İnönü’ye karşı rövanş hissiyle hareket etmesidir. Çünkü toplum din konusunda tek parti döneminde yaşadığı baskılara alternatif olacak bir siyasi harekete rağbet göstermeye hazırdı. Millet partisi ve Fevzi Paşanın dini bir yaklaşımla siyasi arenada yer almasında, toplum arasındaki bu dini psikolojiden

faydalanma düşüncesi de etkili olmuştur. Bu sayede iktidar olup milli şeften öç alma hissi... Bu düşünce toplum arasında oldukça iyi bir teveccühün yakalanmasına da neden olmuştur. Fakat Mareşal, partisi ile henüz bir seçime girmeden 1950 seçimlerine kısa bir süre kala Nisan 1950'de vefat etmiştir.

5- Türkiye Demokrasisi Açısından Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak Arasındaki Farklılığın Değerlendirilmesi

Kazım Karabekir'in kişilik olarak Fevzi Çakmak'tan farklı bir yapıya sahip olması kendisini özellikle Cumhuriyetin kuruluşunda gösteren bazı sonuçların görülmesine sebep olmuştur. Bu farklılıklar Karabekir'in çocukluğundan itibaren almış olduğu eğitim ve sonrasında yaşadığı tecrübeler ile ilgiliydi. Karabekir daha küçük yaşında iken babasını kaybetmiştir. Bu durumda kendisi yetişme döneminde baba otoritesinden bağımsız olarak büyüdüğü için kendisini sınırlandıracak etkilerden bir derece uzak kalmıştır. Bu durumun kendi kişiliği üzerindeki etkisi ise otoriteye itaat etmeye alışmamış olma halidir. Bu durum Karabekir'in sonraki hayatını etkilemiştir. Askeri ve idari görevlerde bulunurken takındığı kararlı tutumda bu özelliğinin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Kazım Karabekir Osmanlı döneminde aldığı görevlerde başarılı sonuçlar elde etmiştir. Özellikle askeri konularda elde etmiş olduğu başarılarla, önceki hayat tecrübelerine ek olarak, bir dönem Almanlarla çalışmış olmasının etkisi büyüktür. 1910'lu yılların başında İttihatçıların Osmanlı ordusunu modern batılı orduları örnek olarak modernleştirme çalışmaları esnasında Musa Kazım Almanca bilmesi nedeniyle, orduyu Alman usulüne göre modernleştirme çalışmaları çerçevesinde, Almanlarla birlikte çalışmak üzere görevlendirilmiştir. Bu süreçte Almanların askeri ve siyasi olarak çalışma stratejilerini gözlemiş ve onlardan etkilenmiştir. Bu esnada elde ettiği birikim hem Birinci Dünya Savaşında hem de Milli Mücadele yıllarında önemli katkılar sağlamıştır. Çanakkale'de, Kafkaslarda, Irak Cephesinde ve daha sonra Milli Mücadelenin Şark Cephesinde Ermenilere karşı verdiği savaşlarda Alman etkisi gözle görülür düzeydedir. Fakat Karabekir'deki Alman etkisi İttihatçı liderlerdeki gibi 'Alman hayranlığı' düzeyinde değildir. Kendisi İttihatçıların Alman hayranı olmalarından dolayı itttihatçıların müzmin bir muhalifi de değildir. Bu yönüyle Karabekir'de milli çıkarların öne çıktığı söylenebilir. Kendisi milli çıkarları

öne çıkarmasından dolayı Mondros sonrası İstanbul'a çağrıldığı zaman İstanbul basınında ittihatçılar aleyhine çıkan yayınlara müdahale edilmesinin Doğu Anadolu'daki Ermenilerle ilgili yürütülecek siyaset açısından daha uygun olacağını savunmuştur.

Siyasetin tanımlarından biri de, kamuoyu veya belirli bir grubu ilgilendiren meselelerde karar verme, kararları etkileme veya uygulamaya yönelik mücadele etme veya bu tür faaliyet yürütenlere mensup olmaktır. Bu mücadele işbirliği ve dayanışma içerisinde olabildiği gibi çatışma şeklinde de belirebilir. Karabekir'in hayat serüveninde siyasetin bu tanımı çerçevesinde kamuoyu ile ilgili alınacak kararlara aktif bir şekilde katıldığı görülmektedir. Karabekir bu dönemde çeşitli karar verici otoritelere Mondros Antlaşması ve sonrasında yapılması gerekenler ile ilgili olarak düşüncelerini ifade etmiştir. Kendisi özel gayretiyle kendini tayin ettirdiği 15. Kolordunun silahsızlandırılmasına karşı yürüttüğü stratejik mücadelede de Alman etkisinin olduğu görülmektedir.

Kazım Karabekir'in bu özelliklerine rağmen, sözü edilen stratejik hamleler kendini daha çok askeri başarılar alanında göstermiştir. Siyasi hamleler açısından bakıldığında Karabekir örneğinin başarılı olduğu söylenemez. Çünkü Milli Mücadele sonrasında siyaseten muhalefete düşmüş olması ve siyasi rakiplerinin hamlelerine karşı mağlup olması siyaset alanında, askeri alanda olduğu kadar, başarılı olmadığını göstermektedir. Bu sonuçta çok çeşitli sebepler sayılabilir. Bunlardan biri Kazım Karabekir'in Milli Mücadelede bağımsızlık elde edildikten sonra yapılacaklar konusunda diğer siyasi rakipleri kadar hazırlıklı olmamasıdır. Diğer bir ifadeyle Kazım Karabekir ülkenin bağımsızlığına kavuşması için mücadele etmiş fakat sonrasında nasıl bir siyaset takip edeceği ile ilgili rakipleri kadar hazırlık yapmamıştı. Karabekir'in rakipleri ise ister Milli Mücadele kazanılsın isterse Osmanlının eski idaresi devam etsin var olan idarede iktidarı ele geçirip yapacağı inkılâpları yapmayı hedeflemişlerdi.

Kazım Karabekir kişisel olarak toplumun modernleşmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte bu modernleşmenin daha çok eğitim yoluyla, kültürel, sosyal vb. faaliyetlerle yapılmasının doğru olacağı kanaatinde idi. Siyasi rakipleri ise daha radikal ve devrimci bir anlayışa sahipti. Üstelik atılacak adımlar konusunda daha belirgin planlar yapmışlardı. Kazım Karabekir rakiplerinin bu planları ortaya

çıktıkça, bazılarını çok radikal bulsa da, uygulanmasına itiraz etmiyor. Yapılanları, kendisinin de paylaştığı toplumu modernleştirme düşüncesi paralelinde yapılan bazı uygulamalar şeklinde yorumlayarak, sadece uygulama şeklini biraz sert buluyordu.

Kazım Karabekir taşıdığı modernleşme düşüncesinden dolayı, sonrasında kendisiyle siyasi muhalefete gireceği Mustafa Kemal'in ilk meclisteki II. gurubu tasfiye etmesi esnasında Mustafa Kemal'in yanında yer alıyor. Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'in kendisine muhalif olanları tasfiye eden 1923 seçimleri sonrasında meclisteki yerini alırken tasfiye edilen gurubun hukukunu aktif bir şekilde müdafaa etme yolunda herhangi bir teşebbüste bulunmuyor. Bu tasfiye aslında Mustafa Kemal'in kendi kadrosunu kurmak için attığı en önemli adımken Kazım Karabekir burada tercihini Mustafa Kemal'den yana koyuyor. Tasfiye edilenlerin durumuna tepkisiz ve duyarsız kalıyor. Bu sonuç, sonrasında aynı muameleye tabi tutularak tasfiye edilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticilerinin bu duruma prensip olarak karşı çıkma imkânlarını ortadan kaldırıyor. Çünkü karşı çıkılan uygulama daha önce başkalarına karşı işletildiği halde mecliste etkili bir konumda bulunan Kazım Karabekir ve sonrasında beraberce muhalefete düştüğü arkadaşları, Mustafa Kemal'in bu tasarrufuna sessiz kalmışlardı. Aynı muameleye kendileri tabi tutulduklarında muhalefet imkânları kalmamaktaydı.

Karabekir ve arkadaşlarının II. gurubun tasfiyesine sessiz kalmalarının sebebi ise Mustafa Kemal'in bu tasfiyeyi kadrolaşma düşüncesiyle yapmadığını düşünmesi ve kendisinin de bir gün muhalefete düşeceğini hesaplayamamış olmasıdır. Oysaki Karabekir daha önceden Mustafa Kemal'in siyasi rakipleriyle ilgili tavrı konusunda uyarılmıştı. Eğer Mustafa Kemal'in kendisini de bir gün tasfiye edeceğini anlayabilmiş olsaydı duruma müdahale etme imkânı vardı. Zira Karabekir Paşa sahip olduğu kolordu komuta imkânından dolayı rakiplerinin en çok çekindiği ve dikkate aldıkları komutandı. Fakat kendisi duruma müdahale etmemişti.

Kazım Karabekir'in II. gurubun Mustafa Kemal tarafından tasfiye edilmesine müdahale etmemesi ve sessiz kalmasının bir sebebi de Karabekir'in II. gurup ile ilgili sahip olduğu kanaat olmalıdır. Buna göre II. gurupta bulunan mukaddesat bağlıları Karabekir'ce de modernleşmeye engel bir unsur olarak görülmekteydi. Bunun için de tasfiye edilmeliydiler. Karabekir çocukluğunun bir kısmının geçtiği Hicaz bölgesinde gördüğü toplum yapısının kendisinde bıraktığı negatif etkiye karşılık, toplumun

modernleştirilmesi düşüncesine oldukça pozitif bir anlam yüklemektedir. Bu psikolojik alt yapıdan dolayı da modernleşmeye engel olarak gördüğü ve dini duyarlılığı yüksek olan bu gurubun tasfiyesine sessiz kalmış olabilir. Fakat II. gurubu tasfiye eden bu anlayış sonradan Karabekir'in kendisini de modernleşme ve yapılacak inkılâpların önünde bir engel olarak görmeye başlayacaktı.

Musa Kazım Karabekir'in girdiği siyasi mücadeleden mağlup düşmesine rağmen sahip olduğu bazı imkânları kullanmamıştı. Bunun sebebi kendisinin sahip olduğu devlet düşüncesidir. 1925 yılında partisi kapatıldıktan ve 1926'da İzmir su-i kastı dolayısıyla istiklal mahkemesinde idamla yargılanıp beraat ettikten sonra kendisini bu duruma düşürenlere karşı fiili bir müdahaleye girişmemiş olması girişeceği böyle bir mücadelenin devlet ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini dikkate aldığı içindir. Karabekir Paşa halk arasında ve komuta ettiği askeri kolorduda oldukça sevilen bir kişiliktir. Mustafa Kemal'le girdiği mücadelede bu avantajlarını kullanmaması, önceden bahsi geçen II. gurubun tasfiyesine karşı takındığı duruşa ek olarak, devlet ve toplumun böyle bir mücadeleden zarar göreceği endişesidir. Siyasetin bir tanımını da Topluma ait maddi ve manevi değerlerin meşru otoriteye bağlı kalınarak dağıtılması sürecidir. Toplum içerisinde farklı görüş sahibi olan güçler, egemen olmak ve görüşlerini üstün kılmak için mücadele ederek iktidar olgusunun ortaya çıkmasına neden oluyorlar (Çam, 1999: 23). Bu tarif çerçevesinden bakıldığında Kazım Karabekir'in iktidar mücadelesi vermiş olmasına rağmen meşru otorite olan devlete muhalif düşmeme endişesi ile hareket etmiş olduğu söylenebilir.

Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal'in ekibince tasfiye edilmesinin sebebi Karabekir'in kişilik yapısıyla ilgilidir. Karabekir Paşa kararlı ve özgüven sahibi bir kişilik olarak, başka bir kimsenin emrinde mutlak bir itaat içerisinde hareket edecek bir karaktere sahip biri değildir. Karabekir'in bu özelliği Mustafa Kemal açısından bir risk unsurudur. Mustafa Kemal yapacağı inkılâplar açısından kendisine bütünüyle itaat içerisinde hareket edecek bir ekip ile çalışmak istiyordu. Karabekir'in karakter yapısı ise Mustafa Kemal'in istediği bu profile uygun değildi.

Diğer taraftan Karabekir Paşa mukaddesat anlayışına uygun olarak yapılan muamelelerin yani ibadet ve benzerinin görünür bir şekilde yapılmasından çekinmeyen bir kimsedir. Bu ise o dönemde hâkim anlayış olan dinin vicdanlara

hapsedilmesi düşüncesine uygun olmayan bir niteliği ifade etmekteydi. Karabekir'in tasfiye edilmesinin diğer bir nedeni de budur.

Kazım Karabekir ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının tasfiye edilmesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti rejiminin gittikçe otoriterleştiği hatta totaliterleştiği, militer bir nitelik kazandığı, toplumun bütünüyle baskı altına alındığı, değer yargılarının değiştirilmesi için çabaladığı görülmüştür. Toplumun maddi ve manevi varlıkları belli bir kesime mal edilmeye çalışılmıştır. Bu durum demokrasi açısından oldukça olumsuz bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artık toplumda demokratik tepkilere imkân tanınmamakta ve toplum en küçük bir demokratik tepkinin kanlı bir baskının gerekçesi yapılacağı korkusu ile hareket etmek zorunda kalmıştır. Rejim açısından muhalefet edecek bütün kanallar kapatıldığı için belli bir kadronun sahip olduğu düşüncenin jandarma dipçığı ile topluma dayatılması, dönemin hâkim karakteri halini almıştır. Bu tarz uygulamalar Mustafa Kemal'in hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Topluma ait değerlerin dağıtılmasında keyfi olarak hareket edilmiştir. Toplum veya toplumu temsil eden konumundaki her hangi bir birim bu dağıtımda yer almamıştır. Sözgelimi Mustafa Kemal'in Nutuk'ta anlattığı şekliyle, milli mücadelede kazanılan başarıları kendisine ve kendisinin iktidarına muhalefet etmemişlere verilmiştir. Bu çerçevenin dışında kalanlar ise hain damgasını yemekten kurtulamamıştır. Böyleleri ölüm kalım mücadelesi vermek zorunda bırakılmıştır. Kazım Karabekir'in İstanbul'daki evinde su-i kasta uğraması için teşebbüsler olmuş fakat bu teşebbüsler başarılı olamamıştır. Dönemin medyasında Karabekir'in evinin etrafında bazı Ermenilerin su-i kast için gezdiği haberleri çıkmıştır. Karabekir bu haberlerin kendisini su-i kastla öldürmek isteyenlerin bir planı olduğunu anlamış ve buna göre tavır almıştır. Bu şekilde bir planla Karabekir'in doğuda mağlup ettiği Ermenilerce öldürülmesi halk ve ordu arasında inandırıcı bulunacak ve buna tepki verilmeyecekti. Karabekir bu planı sezdiği için İsmet İnönü'ye tertibi deşifre eden mektuplar yazmış ve planın işlemlerini engellemiştir. Bu çerçevede Türkiye demokrasisi Kazım Karabekir ve siyasi hareketi olan TCF'nin tasfiye edilmesinden oldukça zarar görmüş ve demokrasi bilincinin gelişmesinin önüne büyük engeller konulmuştur. Toplum güvenlik endişesiyle en küçük bir tepkiden bile çekinir hale gelmiştir. Tepki verirse

bunun karşılığının ya hayatı veya hürriyeti olacağından korkmuştur. Bu bedel ise herkesin göze alamayacağı bir şeydir.

Karabekir Paşanın Mustafa Kemal'in ölümünden sonra İstanbul milletvekili seçilmişti. Bu şekilde meclise katılması, siyasi faaliyetlerde bulunması o dönem meclisinde bir nevi tek parti içinde bir muhalefet rolü oynamıştı. Bu durum parti içi demokrasiyi olumlu etkilemişti. Nitekim Karabekir Paşa II. Dünya Savaşına Türkiye'nin İngiltere'nin yanında katılmasına muhalefet etmişti. Bu muhalefet parti açısından pek karşılaşılmamış bir tepkiydi. Fakat Karabekir'e bu tepkisinden dolayı konuşmasını engelleyici bir tepkinin olmaması, sonuç itibarıyla parti içi demokrasiyi güçlendirici bir etki yapmıştır. Çok partili hayata geçtikten sonra Karabekir'in muhalif tepkisine benzer başka tepkiler de görülmüştür.

Kazım Karabekir'in 1945'te geçilen çok partili hayat sonrasında da CHP içerisinde kalması minnet duygusunun sonucu olsa gerektir. Çünkü Karabekir Mustafa Kemal'in hayatta olduğu dönemde tecrit edilmişlik ve göz hapsinde biri konumunda idi. Mustafa Kemal sonrasında İsmet Paşa CHP'since bu durumdan kurtarılıp milletvekili olması sağlanmış ve mecliste serbestçe konuşma imkânı elde etmişti. Bu durumda CHP'ye muhalif olarak kurulan DP ve diğer muhalefet partilerinde yer alması bir nevi ihanet olarak nitelendirilebilirdi. Karabekir bu duruma düşmemek için CHP içerisinde kalmaya devam etmiştir. Diğer taraftan Karabekir'in CHP içerisindeki konumu gittikçe güçlenmekteydi. Parti, 1946 meclis başkanlığı seçimlerinde DP'li Fevzi Çakmak'a karşı Karabekir Paşayı aday göstermişti. Bu durumda paşa CHP'yi bırakamazdı. Bir başka neden ise Karabekir'in DP'ye bir muvazaa partisi olarak bakmasıydı. Yani Karabekir'in DP'nin gerçekten bağımsız demokratik faaliyetlerde bulunacağına dair sahip olduğu kuşkular da kendisinin DP'ye yönelmemesine neden olmuş olabilir.

Fevzi Çakmak da Kazım Karabekir gibi askeri hayatı başarılarla dolu olan bir kimsedir. Bu başarılarında hem çocukluğunda almış olduğu eğitim hem de yaşadığı hayat tecrübeleri etkili olmuştur. Küçük yaşında iken annesi vefat eden Mustafa Fevzi, babasının baldızı ile evlenmesinden sonra aynı zamanda teyzesi de olan üvey annesi tarafından yetiştirilmiştir. Kişiliğinde etkili olan bu durum bir taraftan baba otoritesine itaatkâr, diğer taraftan hakiki annesi erken yaşta vefat eden biri olarak duygusal yönü biraz eksik olan biri olarak hayata başlamıştır. Diğer taraftan okul

eğitimi döneminde uzak bir mektebe devam etmesi, okula yetişebilmek için her sabah erkenden kalkması, kışın soğuklarıyla mücadele ederek okula gitmesi gibi tecrübeler kişiliği üzerinde iz bırakan olaylar olarak hayatında yer almıştır.

Göreve atandıktan sonra Arnavutluk gibi bir yerde çalışması hayat tecrübelerini daha da arttırmıştır. Çünkü Arnavutluk sürekli toplumsal hareketliliklerin yaşandığı, isyanların i karışıklıkların bulunduğu, heterojen ve dış etkilere açık bir toplum yapısına sahip bir yerdi. Nitekim kendisi burada görev yaparken ruhi bunalıma girip dinlenmek için bir müddet göreve gidememişti. Bütün bu hayat tecrübeleri sonrasında I. Dünya Savaşında, işgal döneminde ve Milli Mücadele ve sonrasında bulunacağı konumunu etkileyecekti. I. Dünya Savaşında oldukça özverili bir çalışma ile Çanakkale’de, doğu cephesinde, Suriye cephesinde yer almış ve önemli başarılar elde etmişti. Suriye cephesine ilk atandığında bir Alman zabitler gurubu ile yaşadığı polemik Almanlara karşı tutumunu ele vermekte ve Mondros sonrasında getirildiği görevlere niçin getirildiğini ortaya koymaktadır. Suriye-Filistin Cephesine görevlendirildiğinde karargâhını kuracağı yerin Alman zabitlerce kullanıldığını gören Fevzi Paşa Alman zabitlerden orayı boşaltmalarını istemişti. Zabitler bu talebe zamanında olumlu cevap vermediklerinde Fevzi Paşa bu duruma sert tepki vermiş ve zabitleri tehdit etmişti. Bu tehditten sonra zabitler orayı boşaltmışlarsa da bu olay Fevzi Paşanın Almanlara karşı sert tutumunu ortaya koyan bir örnek olarak kalmıştı. Nitekim aynı cephede İngilizlere karşı verilen mücadele, Alman Kumandan ile organizeli bir şekilde yürütülmediği için mağlup olunmuştur. Fevzi akmak’ın Almanlara karşı bu soğuk duruşu Mondros sonrasında kurulan hükümetlerde yer almasının ve Osmanlı Genelkurmay başkanlığına getirilmesinin önemli gerekçelerinden biri olsa gerektir. Çünkü o dönemin bütün atamalarında İtilaf devletlerinin özellikle de İngilizlerin etkileri vardı. Fevzi Paşanın bu özelliği aynı dönemde İstanbul’da bulunan ve İngiliz yanlısı bir çizgide yer alan Mustafa Kemal’ce de bilinmekteydi.

Mondros sonrası dönemde İttihatçıların aleyhinde güçlü bir propaganda vardı. Bu propagandanın nedeni ise savaşın sonuçlarıyla ilgiliydi. Osmanlıdaki bürokratik ve siyasi yapı savaş sonrasında gelinen sonucun sorumlusunun İttihatçılar olduğu ve onların bizi Almanların yanında savaşa sürükleyerek mağlubiyetimize neden olduğu şeklindeki propaganda aynı zamanda Alman aleyhtarlığını da beraberinde

getiriyordu. Bu atmosfer içerisinde siyasi arenada Alman ve İttihatçı muhalifi olmak en yaygın anlayış ve propaganda idi. Buna karşılık İngiliz sempatanlığı ve bunu savunan siyasi düşünceler ise oldukça önemli bir konuma yükselmekteydi. Bu düşünce hem Padişahı/Halifeyi hem de o dönemdeki hükümetleri etkisi altına almıştı. Hatta Osmanlı diyanet camiasında da İngiliz yanlısı olmak oldukça önemli bir taraftar kitlesi bulabilmekteydi. Bu süreçte İstanbul'da bulunan Fevzi Paşa'da aynı atmosferden etkilenenlerdendi. Devletin meşru kurumları yani meşru otorite İngiliz yanlısı iken Fevzi Çakmak da aynı düşüncede idi. Çünkü Fevzi Paşadaki devlet anlayışı meşru otoriteye itaatkâr olmasını gerektirmekteydi.

Fevzi Paşanın bu anlayışının etkileri milli mücadele başladıktan sonra da devam edecekti. Bu anlayışın bir sonucu olarak İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu Hareketinin liderlerinden olan Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetine itaat etmediği gerekçesiyle tutuklanarak İstanbul'a götürülmesi için Sivas'a gelmişti. Sivas'ta Fevzi Paşaya Kazım Karabekir engel olmuştu. Kazım Karabekir Fevzi Paşayı Anadolu'ya davet etti. Fakat Fevzi Paşa bu davete olumlu cevap vermedi. Bu cevabında da yine Fevzi paşanın meşru gördüğü otoriteye itaatkâr oluşu etkiliydi. Çünkü o dönemde padişah ve İstanbul kamuoyu Anadolu hareketine muhalifti. Aynı görüşmede Fevzi Çakmak Karabekir Paşaya Mustafa Kemal ile ilgili düşüncelerini de aktardı. Buna göre Mustafa Kemal başarılı olursa ilk idam edeceği kişinin Kazım Karabekir olacağını Karabekir'in kendisine ifade etti. Fakat Karabekir Paşa buna ikaza aldırmadı.

Fevzi Paşanın Mustafa Kemal ile ilgili bu düşüncede olması 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldikten sonra Mustafa Kemal'e karşı tam bir itaatkârlık içerisinde olmasının sebeplerinden birini de açığa çıkarmaktadır. Fevzi Çakmak, Mustafa Kemal'in kendi düşüncelerinin uygulanmasına muhalefet eden kimseleri eline imkân geçtiği anda bertaraf eden özelliğine vurgu yapmıştır. Böylece kendisinin de ömrünün sonuna kadar Mustafa Kemal'e itaat etmiş olmasının bir sebebi de anlaşılmış olmaktadır.

Fevzi Çakmak'ın şahsi hayatına bakıldığında yapılan inkılâplara ve bu uğurda toplumda estirilen şiddete razı olacak bir kişi olmaması beklenir. Çünkü Fevzi Çakmak özel yaşamında dini görevlerini yerine getiren biri olarak bilinmektedir. Dini düşüncesine muhalif olarak yapılan inkılâplara karşı çıkmadığı gibi bizzat

orduyu kullanarak bu konularda kolaylaştırıcı bir rol oynaması anlaşılması oldukça güç bir çelişkiyi ifade etmektedir.

Diğer taraftan o dönemde Mustafa Kemal'in Fevzi Çakmak'ı kendi ekibine alması onun sahip olduğu bazı karakteristik nitelikleri ile ilgili olmalıdır. Fevzi Çakmak'ın otoriteye itaat özelliğine ek olarak şahsi olarak şan ve şöhrete önem vermeyen biri olması Mustafa Kemal tarafından fark edilmiş ve bu özelliğinden dolayı da ekibe alınması tercih edilmiştir. Fevzi Çakmak'ın bu özelliğinin bir sonucu olarak Milli Mücadeleye en önemli katkıları olanlardan biri olduğu halde onun başarıları daha çok Mustafa Kemal tarafından sahiplenilmiştir.

Mustafa Kemal'in Fevzi Paşayı ittifak ettiği kimselerin içine dâhil etmesinin diğer bir nedeni Fevzi Paşanın inanç anlayışı olmalıdır. Fevzi Paşa sözü edildiği gibi özel hayatında 'dindar' bir olarak yaşamış olduğu ifade edilen biri iken aynı özelliğinin diğer insanlardan gizlendiği veya bu özelliğinin özel hayatının dışına taşmadığı görülmüştür. Yani dindarlığını vicdanında tutan, en fazla ailesinin özel zamanlarına has olarak ifade eden ve daha fazlasını aramayan bir dindarlık tipi... Bu dindarlık tipi o dönemin anlayışı açısından din ile ilgili toplumun getirilmesi hedeflenen bir nokta olarak kabul edildiği için oldukça önemli bir örnek teşkil etmekteydi. Çünkü dönemin hegemonik anlayışının din için tahammül edeceği son sınır burasıydı. Yani din en fazla vicdanlarda bulunabilirdi. Daha fazlası tahammül sınırının dışındaydı. Fevzi Paşanın dindarlığı da tam bu nitelikteydi. Diğer bir ifadeyle bir kişi dindarsa bunu sadece özel yaşamının kamuya açık olmayan yerlerinde ve itina ile onu gizleyerek yaşayabilirdi. Onu açığa çıkarmaya çalıştığı anda dini siyasete alet etmek suçunu işlemiş olurdu. Bu düşünce o dönemin hâkim anlayışıydı. Bu anlayışa göre ideal dindarlık tipi Fevzi Paşanın sahip olduğu dindarlık tipi idi. Din için yapılan bütün inkılâplar dindarları ya bütün bütün dinden koparmak veya bu mümkün olmazsa Fevzi Paşanın dindarlığına benzer bir dindarlığa dönüştürmek için yapıldı. Fevzi Paşanın kendisi de bu düşünceyi paylaşıyordu. Mustafa Kemal ekibinin Fevzi Paşanın bu özelliğine özellikle ihtiyaçları vardı. Çünkü o dönemde dine karşı yapılanlara toplumda verilen tepkiler, dinin vicdanlarda kalmaya razı olmayacağını gösteriyordu. Bu durumda dini sadece vicdanında yaşayan bir anlayışa, ama özellikle de bu anlayıştaki bir Genelkurmay başkanına,

daha fazla ihtiyaç duyulmaktaydı. İşte Mustafa Kemal'in Fevzi Paşayı kendi ekibine almış olmasında Fevzi Paşanın bu özelliği de etkili olmuş olmalı.

Fevzi Paşanın dindarlığını geri planda tutmasının altındaki temel düşüncenin dindarlığı ifade etmenin gösteriş olacağı düşüncesi olabilir. Riyakârlıktan hoşlanmayan biri olarak böyle bir anlayışla dindarlığını gizlemiş olma ihtimali yüksek görünmektedir.

Fevzi Paşanın dindarlığını gizlemesine karşılık bu yapısıyla uyumlu olmayan bazı davranışları da görülmüştür. Bu durumlarda farklı bir tutum takınmıştır. 1930'da Türkiye Musevilerinin toplu bir katliama tabi tutulmaları planlanmaktadır. Bu esnada, Müslüman nüfusun çeşitli gerekçelerle katledildiği sırada Fevzi Çakmak bu duruma duyarsız kaldığı hatta bizzat katkı sağladığı halde, Musevi nüfusu himaye edici bir tavır takınmıştır. Musevilerin toplu katliama tabi tutulmalarının yanlışlığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, Paşanın Musevilere bu ilgisinin nedeni net olarak bilinmemektedir. Musevilerle ilgili bu karar gündeme geldiğinde Fevzi Çakmak Musevileri askere aldirarak onları koruma altına almış ve katliamdan kurtarmıştır. Bunun sonucu olarak günümüz Türkiye Musevi Cemaatinin mensubu birçok kişi Fevzi Çakmak'a minnettarlığını ifade etmiştir. Konu ile ilgili olarak ifade edildiğine göre 2001'de bir cinayet sonucu ölen İşadamı Üzeyir Garih'in babası Musevilerle ilgili bu karara bir çözüm ararken Fevzi Paşanın şeyhi olan Küçük Hüseyin Efendiye gider. Şeyh vasıtasıyla paşaya çözüm için müracaat eder. Paşa da şeyhin yönlendirmesiyle bir çözüm olarak onları askere aldirıp katliamdan kurtarır. Burada Fevzi Paşanın birbirine zıt iki tavrı daha ortaya çıkmaktadır. Bunlar; tarikat mensubu olması diğer taraftan Musevi dostu olması. Tarikatların kapatılması için bizzat çalışmış bir kimsenin kendisinin bir tarikat mensubu olması oldukça ilgi çekici bir paradoks olsa gerektir. Bu iki zıtlığın nasıl bir arada durabildiği ise hala çözülmemiş bir sır olarak durmaktadır.

Fevzi Çakmak'ın hayatında var olan bu anlaşılması güç durumlara ek olarak siyasi hayatı da zikzaklarla doludur. Paşa 1944 yılında İsmet İnönü tarafından zorunlu emekliliğe ayrıldıktan sonra aktif siyasete atılmıştır. İlk olarak Türkiye Komünist Partisinin ileri gelenlerinden biri olarak siyasette yer aldığına dair ciddi iddialar ortaya atılmıştır. Aynı dönemde Komünistlerce kurulduğu bilinen İnsan Hakları Cemiyetine üye olmuş ve cemiyetin ileri gelenlerinden biri olarak anılmıştır.

Kısa bir süre sonra 1946'da DP'den İstanbul milletvekili seçilmiş ve meclise gelmiştir. 1948'de ise DP'nin CHP'ye karşı yürüttüğü, özellikle dini konulardaki propagandasını yetersiz bulduğu için kendisi gibi düşünen DP'lilerle birlikte DP'den istifa ederek Millet Partisini kurmuştur. Millet Partisi ise milli ve manevi değerlere vurgu yapan gençliğin dini ve milli bir eğitimden geçirilmesi gerektiğini savunan ve propagandasını bunun üzerine yapan bir partidir. Bütün bu duruşlar siyasi olarak birbirini ile bağdaşması imkânı olmayan duruşlardı. Çünkü TKP anlayış olarak Fevzi Çakmak'ın kişisel hayatında taşıdığı düşünülen dini hassasiyetlerine uymayan bir partiydi. Diğer taraftan Fevzi Paşa milliyetçi bir kişi idi. KP mensubu olmak ise milliyetçilikle bağdaşması imkânsız olan bir siyasi tavidir. Dahası bir taraftan toplumun taleplerine göre şekillenen bir parti olan ve ona göre hareket ettiğini söyleyen DP'nin içinde yer almak, diğer taraftan toplumu ve gençliği devlet imkânlarını kullanarak milli ve manevi değerlere göre eğitime düşüncesi taşıyan yani bu yönüyle demokratlıkla bağdaşmayan Millet Partisinde yer almak... Fevzi Çakmak'ın bütün bu özellikleri siyasi olarak belli bir ölçü ve prensibe sahip olmadığını ve siyasetin farklı uçlarında yer almasının bunun bir sonucu olduğunu göstermektedir. Bütün bu çelişkileri cevaplamak adına yapılan açıklamalar ise konuyu anlaşılır kılmaya yetmemektedir. Bu açıklamalar 'Fevzi Çakmak'ın DP'nin ilk yıllarında aynı partide beraber bulunduğu Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni gibi Osmanlıda önemli görevler üstlenmiş kişilerin etkisiyle dini konulara önem vermeye başladığı ve tek parti döneminde bulunduğu konum vasıtasıyla yaptıklarından pişman olduğu' şeklindedir. Millet Partisini ise sözü edilen DP'deki arkadaşları ile birlikte kurduğu, yani o ekibin içinde yer aldığı ve kendisinde meydana gelen bu değişikliklerde sözü edilen gurubun etkili olduğu savunulmaktadır. Hâlbuki Fevzi Paşanın dindar biri olması ve dini konulara eğilmesi zaten yeni bir şey değildir. Burada söz konusu olabilecek olan şey kendisinin böyle bir siyasi teşekkülde yer almasıdır.

Fevzi Paşanın hayatının sonlarına doğru dini hassasiyetini daha açıktan ve siyasi bir üslupla ortaya koymasının çeşitli sebepleri sayılabilir. Buna göre Fevzi Paşanın fahri liderliğindeki Millet Partisine gösterilen teveccühün Fevzi Paşanın dindar kimliğinden dolayı olduğu ve Komünizme sempati ile bakan bir Fevzi Paşayı toplumun kabul etmemesinin Fevzi Paşayı komünizme cephe almasına ve Millet

Partisine yönelmesine neden olmuş olabilir. Yani Fevzi Paşanın toplum arasında dine karşı olumlu yaklaşım sahibi dindar biri olarak bilinmesi ve o dönemde dini yaşayışın tek parti tarafından baskı altına alınmış olması, CHP'ye karşı duran bir Fevzi Çakmak'ın da dindar olacağına düşünülmesine neden olmuş olabilir. Buna göre Fevzi Paşanın Millet Partisinin içerisinde yer almasının bir nedeni de kendisinin toplum arasında yankı bulan dindarlık imajıyla ilgili olmalıdır. Toplum Fevzi Çakmak'ı 'dini hassasiyetleri olan biri olduğu için dindarlığı siyaset yoluyla ifade eden bir parti olan MP içinde yer aldığı' beklentisi içindedir. Toplumdaki bu beklenti Fevzi Paşayı MP'ye yönlendirmiş olabilir. Buna göre MP'ye kadar Fevzi Çakmak dini duyarlılığını kamusal hayata aksettirmeyen biri olarak yaşamış biri iken MP ile birlikte bu dini duyarlılığını siyasi hayata da yansıtan biri olarak bulunmuştur.

Fevzi Çakmak'ın dini duyarlılığını hayata aksettirmekteki tavrındaki değişiklik içtenlik sorununu gündeme getirmektedir. Eğer Fevzi Çakmak toplumun yönlendirmesine göre dindarlığa yönelmiş ise şimdiye kadarki dindarlık görünümünde samimi değil miydi? Eğer samimi olsaydı bunu ifade etmek için toplumun yönelişini beklememesi gerekirdi. Topluma göre değişen bir dindarlık anlayışının ise samimi olmadığını söylemeye gerek yoktur.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyetinde askerlerin siyasete müdahale geleneği bir yandan Osmanlı devlet sistemi ile bağlantılı iken diğer taraftan III. Selim zamanında başlayan batılılaşma hareketleri ile de ilgilidir. Osmanlı ordusunun yapısı ve sahip olduğu düşünce doktrini siyasete müdahaleyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı ordusunun bir kısmını oluşturan yeniçeriler devletin güçlü dönemlerinde pek siyasete müdahale etme imkânı bulamamıştır. Fakat sonradan bu durum değişmeye başlamıştır. Yeniçerilerin savaş esirlerinden ve Hıristiyan azınlıklardan alınan devşirmelerden meydana gelmiş olması, siyasete müdahale konusunda onları oldukça mesafeli bir konumda tutmuştur. Fakat daha sonra uygulanan süreç yeniçerilerin siyasete müdahalesine neden olacak unsurlar içermiştir. Çünkü yeniçeri ocağı aynı zamanda Bektaşî tarikatına bağlı bir ocaktı. Bu özellik zaman zaman siyasi sonuçlar da doğurmuştur. Paralel olarak Bektaşî tarikatına bağlı olan Ahi Evren esnaf teşkilatı, siyasi üst otoritenin ekonomik kararlarına muhalefet edeceği zaman bu muhalefeti, aynı tarikata mensup olduğu silahlı bir güç olan, yeniçeri ocağı üzerinden yapabilmekteydi. Bu ise askerin yönetime müdahalesi anlamı taşımaktaydı. Bu müdahale daha çok ideolojik karakterlidir.

Diğer taraftan padişahın ordunun başında sefere çıkmaması padişaha bağlı yeniçerilerin de sefere çıkmaması demektir. Yeniçeriler savaşa çıkmayınca ganimet geliri olmuyor ve yeniçeriler bu açığı kendileri ekonomik faaliyetlere girerek kapatmaya çalışıyorlardı. Buna göre, ekonomide elinde silah olan bir gücün yer alması ekonomik faaliyetlerin serbest bir şekilde yapılmasını engellemekteydi. Yeniçeriler ekonomi üzerinden de siyasete müdahale etmekteydiler. Gerçi 1826'da yeniçeri ocağı ulema ve halkın desteği ile kapatılmıştı. Fakat silahlı gücün siyasete müdahalesi bir alışkanlık olarak var olmaya devam etti. Yeniçeri ocağının kapatılmasına karşılık daha Avrupalı ve modern mektepler ve askeri okullar açıldı. Osmanlının son dönemlerinde yeniçerilerin yerine ikame edilen bu modern okullarda yetişenler, ordunun büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Bu askeri kesim kendisini Osmanlı modernleşmesinin en aktif unsuru olarak görmekteydi. Bu okullarda verilen Avrupalı eğitim ve Avrupalı yaşam tarzı, geleneksel Osmanlı ordusunda yer alan ve toplumun değer yargılarına paralel düşen özellikler ile uyumlu değildi. Bu durum ise

kendilerinin benimsedikleri bu Avrupai düşünüşün bütün topluma benimsetilmesinin kendilerinin en tabii görev alanlarından biri olduğunu düşünmelerine neden oldu. Klasik dönem yeniçerilerin zaman zaman siyasete müdahale ettikleri gibi bu modern yapılı Osmanlı ordusu da siyasete müdahale etmeyi bir alışkanlık haline getirdi. Özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı zamanlarda bu durum daha belirginlik kazanmış ve 31 Mart 1909 tarihinden sonra askeri bürokrasi, bütünüyle iktidara hâkim olarak siyasetin en belirleyici gücü olmuştur. Siyaseti belirlemede aktif olarak rol alan bu askeri kesim daha çok İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde kümelenmiştir.

Osmanlıda askerin siyasete müdahalesine neden olan etkenlerden biri de batılı modernleşmeden etkilenen Osmanlı kökenli aydınların bu düşüncelerini topluma benimsetmek için askeri metotla hareket etmeleridir. Bu durumda Osmanlı modernistleri toplumu batılılaştırmada siyasal güç kullanmayı kendileri için en kısa yol olarak görmüşlerdi. Bu durumda siyaseti yönlendirmek ve iktidarı ele geçirmek için askeri bürokrasi ile iyi ilişkiler içinde olmayı tercih etmiş ve bu yolla iktidarı ele geçirip toplumu dönüştürmeyi öngörmüşlerdi. Bu durumda askeri bürokrasi siyasetin içine çekilerek iktidarı belirlemede en önemli etken haline getirilmiş olmaktaydı. Nitekim Osmanlı modernleşmesinde, Prens Sabahattin'in yaptığı gibi, çok önemli düzeyde sivil çalışmalar da olmasına rağmen bu kesimler iktidara gelme ve etkin olma konusunda başarılı olamamışlardır. İçerisinde önemli miktarda asker çoğunluğu barındıran İttihat ve Terakkinin diğer siyasi seçeneklere çok fazla imkân tanımadığı görülmüştür. Bu durum Osmanlı geleneksel yapısında asker siyaset ilişkileri ve son dönemde modernleşme çalışmalarında ordunun konumu ile belirginlik kazanmıştır. Birinci dünya savaşında Osmanlı'nın yenilmesi ordunun toplum içerisindeki prestijini bir miktar sarsmıştır. Bu nedenle o dönemde bazı devletlerin mandasına girme düşüncesi toplumun bir kesimi arasında ve milli mücadelenin lider kadrosunun bir kısmında taraftar bulabilmiştir.

Fakat milli mücadele sürecinin göreceli bir bağımsızlıkla ve vatan topraklarındaki işgalci güçlerin mağlup edilmesiyle neticelenmesi sonrasında ordunun toplum arasındaki prestiji yeniden kazanılmıştır. Ordunun prestijini yeniden kazanmasının ardından toplumun modernleştirilmesi düşünceleri yeniden ortaya çıkmıştır. Modernleşme düşüncesi milli mücadele öncesinde olduğu gibi iki temel

düşünce tipi etrafında şekillenmiştir. Bu iki düşüncenin akıbeti de milli mücadele öncesi modernleşme düşüncelerine paralel olmuştur. İki düşünce gurubundan biri, daha çok Mustafa Kemal etrafında şekillenen ve toplumun tedrici olarak dönüşmesini ve batılılaşmasını kabul etmeyen guruptur. Bu grup toplumun modernleşmesinin devrimsel yöntemlerle olması gerektiğini, bunun için de askeri gücün modernleşmede en temel güç olarak kullanılması gerektiğini savunmaktaydı. Diğer düşünce gurubu ise daha çok Kazım Karabekir etrafında şekillenen ve diğer gurup kadar olmasa da içerisinde askeri unsurların bulunduğu guruptur ki bu gurup modernleşmede tedricilik yöntemine yatkın durmaktaydılar. Buna göre bu gurup modernleşmeye itiraz etmemekte sadece bunun metodunda diğer gurupla anlaşmazlığa düşmektedir. Bu gurup modernleşmenin toplumun eğitilmesi, halkın değerlerine saygı duyulması, parlamenter bir sistemin kurularak toplumun idarede söz sahibi kılınması ve bu yolla modernleşmeye ikna edilmesi gerektiğini savunmaktaydılar.

Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyetinde sözü edilen iki gurup zaman zaman birbiri ile mücadele etmiş olsa da savaşın bitmesine kadar beraber hareket ederek milli mücadeleyi tamamlamışlardır. Savaş sonrasında ise bu iki gurup ayrılığa düşmüş ve gittikçe birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Aralarındaki muhalefet siyasi bir nitelik kazanmış ve Türkiye Cumhuriyetinde ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fakat bu muhalefet partisi iktidarda olan diğer gurup tarafından çeşitli bahaneler ileri sürülerek kapatılmıştır. Bu yolla muhalefet bütünüyle etkisiz hale getirilmiş ve askeri yolla inkılâp yapmayı düşünen gurup iktidarı rakipsiz olarak elde etmiştir. Sonrasında yaşanan süreçte hızlı bir şekilde yapılan inkılâplarla modernleştirme çalışmalarına başlanmış ve toplum militer yöntemlerle modernleşmeye zorlanmıştır. Bu çalışmalar yapılırken toplumun rızasının olup olmadığı şeklinde herhangi bir sorgulamaya gidilmemiştir.

Burada ifade edilmesi gereken önemli hususlardan biri askeri yolla yapılan inkılâplar ve bu inkılâplara göre toplumun dizayn edilmesinde dönemin değişmez Genelkurmay başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın oynadığı roldür. Yapılan Kemalist inkılâplarda askeri güç en ağırlıklı seçenek olarak kullanıldığına göre yapılan inkılâpların uygulanmasında Mareşalin herhangi bir muhalefetinin olmadığı ve bütünüyle o zamanki idareye paralel bir konumda durduğu görülür. Bu durum ise

birkaç açıdan anlaşılması zor bir durumdur. Çünkü Fevzi Çakmak kişisel olarak toplumun değer yargılarına yakın olan, şahsi olarak ibadet ettiği bilinen biridir. Dahası milli mücadelenin başladığı 1919 yılının başlarından beri Anadolu'daki bu hareketi 'halifeye karşı çıkan bir gurup sergerde' konumunda gören ve bu bakış açısından dolayı da milli Mücadele hareketine ancak 1920'de meclisin Ankara'da açılmasından ve devletin güç merkezinin Ankara'ya kaymasından sonra katılan biridir. Bu özelliklerine rağmen yapılan inkılâplara hiç muhalefet etmemesi ve kendisinden istenen askeri desteği hiç esirgememesi bir paradoks gibi durmaktadır. Yapılan inkılâplarda kendisinin kişisel olarak yaptığı düşünülen ibadetlere ve kendisinin dindarlık özelliklerine hiç de uymayan inkılâplar bulunmaktaydı.

Bu durumu açıklamak için Fevzi Paşanın kişisel özelliklerine bakmak gerekmektedir. Fevzi Paşa var olan otoriteye itaat etmek ve şahsi şan ve şöhrete ehemmiyet vermemek gibi özelliklere sahip, askeri kabiliyeti oldukça ileri düzeyde olan başarılı bir askerdir. Milli mücadeleye geç katılmasının sebebi, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde meşru otoritenin halen İstanbul'da olduğuna ve bu otoriteye itaat edilmesi gerektiğine inanmasıdır. Ne zaman ki devletin otorite merkezi Ankara'ya kaymışsa Fevzi Paşada oradaki yerini almıştır.

Ankara'ya geldikten sonra ise Mustafa Kemal'in, Fevzi Paşanın öne çıkma arzusu taşımayan, verilen emirlere itaatkâr olan yapısından ve kişisel özelliklerinden ileride faydalanmak için onu kendi ekibine aldığı görülmektedir. Bu yolla aynı zamanda askeri olarak da başarılı olan Fevzi Paşa, kazanacağı askeri zaferler için liderlik talebinde bulunmayacaktı. Çünkü Mustafa Kemal'in kendi düşündüğü inkılâpları yapabilmesi için, askeri olarak başarılı da olsa, kendisine kayıtsız şartsız itaat edecek bir ekibe ihtiyacı vardı. Fevzi Paşa bu misyonun askeri kanadı için biçilmiş kaftandı. Bu nedenle Mustafa Kemal, Fevzi Paşayı paşa Ankara'ya gelir gelmez hemen askeri idarenin başına geçirmiştir. O dönemde bu görevlendirmenin meclis kararıyla olması, Mustafa Kemal'in meclisi yönlendirmesi ile ilgilidir. Daha sonraki dönemde Fevzi Paşa Mustafa Kemal'in bütün emirlerine itaat etmiş ve elde ettiği askeri başarılar için her hangi bir siyasi konum elde etme düşüncesine kapılmamıştır. Bu temel kişilik özelliğinden dolayı da Mustafa Kemal ile herhangi bir problem yaşamamıştır.

Fevzi Paşanın bu özelliğinden hareketle denilebilir ki eğer otoriteyi ele geçirmede Mustafa Kemal ekibi yerine Kazım Karabekir ekibi başarılı olsaydı Fevzi Paşa bu guruba da aynı şekilde itaat ederdi. Burada şu konuda itiraz edilebilir ki; Fevzi Paşa otoriteye itaati en önemli bir kişilik özelliği olarak benimsiyorsa neden 1944 yılında görevden alındıktan sonra CHP hükümeti ile siyasi rekabete girmiştir? Bunun sebebi ise kendisinin İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması için askeri baskı uygulamasına rağmen yine İsmet İnönü tarafından görevden alınmış olmasıdır. Bu durum kendisine oldukça ağır gelmiştir. O kadar askeri başarılar elde etmiş biri olarak rövanş duygusuyla hareket etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Fevzi Paşanın Türkiye Cumhuriyetinde elde ettiği konumu elde etmek için gerekli bütün özelliklere sahip olan önemli komutanlardan biri de Kazım Karabekir'dir. Kazım Karabekir milli mücadele fikrini Hem Mustafa Kemal'den hem de Fevzi Çakmak'tan önce ortaya atan ve bütün planlarını onun üstüne bina eden bir askerdir. Milli mücadelenin ilk askeri başarılarını doğuda Ermenilere karşı kazanmış ve doğu sınırlarımızın belirlenmesinde en önemli katkıyı sağlamıştır. Ermenilerden elde etmiş olduğu Rus silahları ve diğer askeri teçhizat, sonradan batı cephesinde kazanılan savaşlarda önemli bir yarar sağlamıştır. Hatta batıda kazanılan savaşların silah boyutu, Ermenilerden elde edilen bu silahlara borçludur denilebilir.

Karabekir Paşa söz konusu savaşları kazandığında meclis dünya kamuoyunda meşru otorite olarak kabul edilme çabası içerisindeydi ve bu başarıları bu açıdan oldukça önemli bir kazanımdı. Bu askeri başarılar ile birlikte Kazım Karabekir ismi de öne çıkmaktaydı. Kazım Karabekir'in öne çıkması ise Mustafa Kemal açısından kabul edilemez bir durumdu. Çünkü Mustafa Kemal ileride yönetimi ele geçirdiğinde yapmayı planladığı inkılâplar için birlikte çalışacağı ekibin kendisine paralel düşünen ve kendisine itaatkâr olan bir ekip olmasını özellikle istemek durumundaydı. Kazım Karabekir bu profile uymuyordu. Kazım Karabekir kişisel olarak haksız gördüğü konuda düşüncelerini serbestçe ifade eden, muhalefet yapmaktan çekinmeyen, toplumun değer yargılarına içtenlikle inanan bir kimsedir. Sahip olduğu bu özelliklerden dolayı Mustafa Kemal'in yapmak istediği inkılâplar için birlikte çalışacağı ekibe uygun bir kimse değildir. Milli mücadele esnasında Kazım Karabekir'in doğudaki askeri başarılarına rağmen batı cephesi orduları komutanlığına getirilmemesi bu durumu daha da belirgin olarak göstermektedir.

Karabekir yerine o döneme göre askeri başarılar açısından daha düşük profilli bir isim olan İsmet İnönü'nün tercih edilmesi Karabekir'in Mustafa Kemal'in gözünde kontrolü zor bir kişilik olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer bir neden de Karabekir'in kongreler sürecinde net olarak görüldüğü gibi halk arasında oldukça sempati ile karşılanan biri olmasıdır. Karabekir'in bu özellikleri Mustafa Kemal'in kurmak istediği toplum tasavvuru için engelleyici bir niteliğe sahip olduğu için Mustafa Kemal tarafından öne çıkmasına müsaade edilmemiştir. Hatta daha da ötesi Mustafa Kemal, Karabekir Paşa ile birlikte çalışmak bir tarafa onun varlığından rahatsızlık duymuş ve olabildiğince geri plana itilmesi için ne gerekiyorsa yapmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal hayatta olduğu süre içerisinde Kazım Karabekir İstanbul'daki evinde sürekli gözetim altında tutulmuştur. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra ise durum biraz değişmiş ve Karabekir'in sınırlı ve kontrollü düzeyde olmak üzere meclise katılmasına müsaade edilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki Cumhuriyet döneminde Fevzi Çakmak ile Kazım Karabekir paşaların konumları onların sahip oldukları kişisel özellikler ile ilgilidir. Askeri olarak ikisi de başarılı birer askerdirler ve pek çok başarılar da elde etmişlerdir. Her ikisi de ülkenin işgalden kurtarılmasında ve istiklaline kavuşturulmasında oldukça önemli hizmetler vermişlerdir. Askeri olarak başarılı olmalarına rağmen kişisel olarak sahip oldukları özellikler sonraki ikballerinde belirleyici olmuştur. Bütün bu değerlendirmelere göre Hipotez: 2'de ifade edilen 'Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir'in Türkiye Cumhuriyeti'ndeki konumlanmasında askeri yönlerinden daha çok kişisel özellikleri belirleyici olmuştur.' ifadesi ve hipotezi doğrulanmış olmaktadır.

Hipotez: 3'te ifade edilen 'Kazım Karabekir'in tasfiyesi Türkiye'de demokrasinin gelişimine olumsuz bir etki yapmıştır' hipotezi de doğrulanmıştır. Çünkü Karabekir'in kurduğu partinin kapatılması ve mensuplarının çeşitli cezalara çarptırılması demokrasiyi geriletmiş ve yönetim tek partili sisteme mahkûm kalmıştır. O dönemde Karabekir Paşanın partisine müsaade edilseydi modernleşme çabaları adına yapılan inkılâplar için bu kan dökülme söz konusu olmayabilirdi. Çünkü yapılan inkılâplarda halkın tercihlerinin neler olduğu zorunlu olarak gündeme gelmiş olurdu. Bu yolla hem ekonomik gelişmişlik için hem de diğer alanlarda

demokratik bir rekabet yoluyla çok büyük bir kalkınma seviyesi çok önceden yakalanabilirdi. Ayrıca modernleşmede elde edilen kazanımların askeri bir koruma ile sürdürülmesine ihtiyaç kalmazdı. Fakat yapılan inkılâplar askeri güç kullanarak yapıldığı ve sonra da bu inkılâpların korunması askeri kanada havale edildiği için, sonradan askeri komuta kademesinde sürekli ‘Atatürk inkılâplarını koruma adına siyasete müdahale etme’ seçenekleri gündem olmuş ve bu gerekçelerle ordu sürekli siyaseti kontrol altında tutma düşüncesiyle hareket etmiştir. Diğer bir ifade ile Cumhuriyet tarihi boyunca yapılan askeri müdahalelerin temeli Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda takip edilen metottur. Bu metotta modernleşmenin demokratik yollarla ve siyasal partilere siyaset yapma imkânı tanıyarak değil, ordunun desteği ile silah zoruyla yapılması esası kabul edilmiştir. Bu düşünceden dolayı da Karabekir paşa ve arkadaşları tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına siyaset yapma müsaadesi verilmemiştir. Bu ise demokrasimizin en az 25 yıl geriden başlamasına neden olmuştur.

Hipotez: 1’de ifade edilen ‘Türk siyasal hayatında ordunun siyasal alana olan etkisi komuta kademesinin kişisel özelliklerine göre farklılıklar göstermiştir’ düşüncesinin ise doğruluğu oldukça şüphelidir. Çünkü ülkemizde siyasete müdahale eden darbelerde rol alan askerler, kişisel olarak Kemalist ideolojiyi benimseyen kimseler olmuştur. Bunun nedeni ordunun içerisinde farklı bir düşüncenin var olmasına imkân tanınmamış olmasıdır. Ordu kendine mahsus bir eğitim tarzı ile eğittiği askerlerin görevde yükselmelerine imkân tanırken o askerlerin Kemalist doktrine sıkı sıkıya bağlı olduğunu test ederek onlara o imkânı vermektedir. Dolayısıyla üst düzeye kadar yükselmiş askeri kimselerin Kemalist olmaması, oldukça nadir karşılaşılan bir istisna olmuştur. 1950 DP dönemi sonrasında ordunun içerisinde sürekli darbe hazırlıkları yapılmıştır. 1961’de Menderes’in idamından ve iktidarın CHP liderliğinde olmasından sonra yine de bir kısım askerler CHP’nin Atatürkçülüğünü yetersiz bularak darbe yapmaya teşebbüs etmişlerdir. Talat aydemir hadisesi buna örnektir. 27 Mayıs 1960 sonrasında yapılan ve teşebbüs aşmasında kalan bütün darbeler göstermektedir ki askerler siyasete müdahalede hep aynı düşünceye sahip olmuşlardır. Kişisel olarak sahip olunan özellikler ise darbelerin başarıya ulaşmasını etkilemiş veya yapılacak darbelerde kimin öne çıkacağını belirlemiştir. Eğer darbe emir komuta içerisinde yapılmışsa genelkurmay başkanı

Cumhurbaşkanı olmuştur. Eğer başarılı olmamışsa müdahaleyi daha başarılı yürütenler ve diğer rakiplerini bertaraf edenler öne çıkmışlardır. Bu durumda siyasete müdahalede askeri üst komuta kademesinin kişisel özelliklerin etkili olduğunu gösteren bir veri yoktur. 2000’li yıllarda orduda darbeci kanadın tasfiye edildiği ve bundan sonra askeri müdahalelere gerek kalmadığı ifade edilse de bunun ifade edildiği gibi gerçekleşmesi için henüz yaşanmış yeterli veri bulunmamaktadır. Askeri müdahalelerin artık gereksiz olduğunu ifade edenlerin düşüncesine göre Atatürkçülük topluma yeterince mal olduğu ve benimsendiği için artık ordunun bu düşünce sistemini topluma dayatmaktan vazgeçmesi gerekmektedir. Çünkü askerin toplumu Atatürkçülük açısından getirmeye çalıştığı seviye yakalandığı için askeri müdahalelere ihtiyaç kalmamıştır. Ordunun geldiği bu nokta ise komuta kademesinin kişisel özellikleri ile ilgili olmaktan çok, ordunun Atatürkçülüğü topluma benimsetme hedefinde başarılı olduğuna inanması ile ilgilidir. Bundan sonra artık darbecilerin kendileri doğrudan ordu tarafından tasfiye edilecekleri beklenebilir. Bu değerlendirme açısından bakıldığında üst komuta kademesinin sahip oldukları kişisel özellikler siyasete müdahalede etkili olmamıştır denilebilir. Bu nedenle Hipotez 1’i doğrulayan bir veri bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz (1957), “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı:1, s.3-37
- AKANDERE, Osman (2008), “İdama Mahkum Edilen Bir Hükümet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkarılan İdam Kararları”, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2008 II, s.185-241
- AKBAŞ, Rahmi (2008), Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1999), Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul: OSAV
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (2000), Osmanlı’da Harem, İstanbul: OSAV
- AKKOYUNLU FEYZİOĞLU, Pınar (2008), İnsan ve Asker Kazım Karabekir, İstanbul: YKY
- AKŞİN, Sina (1994), “Fransız ihtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, Ankara Üniversitesi SBFD, cilt:49, Sayı:3, s.23-29
- AKŞİN, Sina (1992), “Sened-i İttifak İle Manga Carta’nın Karşılaştırılması”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 27, s.115-123
- ALTAN, Mehmet (2001), Darbelerin Ekonomisi, İstanbul: İyidam Yayıncılık
- ARMAĞAN, Abdüllatif (2011), “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, Akademik Bakış, Cilt:5, Sayı:9, s.139-156
- ARMAĞAN, Mustafa (2011), Kazım Karabekirin Gözüyle Yakın Tarihimiz, İstanbul: Timaş Yayınları
- ARMAĞAN, Mustafa (2009), Korku Duvarını Yıkmak, İstanbul: Timaş Yayınları
- ATAY, Falih Rıfki (2004), Çankaya, İstanbul: Pozitif Yayınları
- AVCI, Cemal (2007), İzmir Suikastı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- BADILLI, Abdülkadir (1993), Türk Kürt İlişkisi, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat
- BAYCAN, Nusret (1989), “Fevzi Çakmak”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Sayı: 16
-

- BEŞİRLİ, Mehmet (2004) “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:16, s.121-139
- BİRAND Mehmet Ali, DÜNDAR Can, ÇAPLI Bülent (2007), Demirkırat, İstanbul: Doğan Kitap
- BİRAND Mehmet Ali, DÜNDAR Can, ÇAPLI Bülent (2000), 12 Mart (5. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- BİRECİKLİ, İhsan Burak (2008), “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, Akademik Bakış, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 211-226
- BULDUK, Üçler (1995), “16. Yüzyılda Çorum Sancağı-II (Dirlikler)”, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 6, s.39-50
- BURAK, Durdu Mehmet (2003), “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 14, s.291-318
- CEBESOY, Ali Fuat (2000), Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları
- CEYHAN, Cenk (2008), “Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve”, Akademik Bakış, Cilt:1, Sayı:2, s.121-138
- ÇAM, Esat (1999), Siyaset Bilimine Giriş (6. Baskı), İstanbul: Der Yayınları
- ÇETİN, Halis (2007), Modernleşme Krizi, Ankara: Orion Yayınevi
- DAYI, Hüseyin (2012) “Din Düşmanlığının Arkasında Irkçılık Var”, Yeni Asya Gazetesi (Röp: Hasan Hüseyin Kemal), 21.5.2012
- DEMİRDEN YÜZGEÇ, Ayşegül (2006), “Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920–1923)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- DERVİŞ, Vahdeti (1992), Volkan Gazetesi (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: İz Yayıncılık
- DİNÇ, Ahmet (2002), “İnönü’ye Kalsaydık Girmiştik” Aksiyon Dergisi, 09.02.2002
- DURAN, Bünyamin (1995), “Sekülerleşme- Laikleşme Süreci ve Gezegen Ölçeğinde Sonuçları”, Köprü Dergisi, No:51, Yaz: 1995, s.3-28
- DÜSTUR, 3. Tertip, Cilt:1, Sayı: 1
- ELİBOL, Ahmet (2009), “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin

- Dönüşümü”, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:3, Sayı:5, Kış:2009, s.21-40
- EMRE, Gıyasettin (2001) “İbret alınacak hatıralar”, Yeni Asya Gazetesi, Röportaj: Cevher İlhan&Mehmet Kara, 29 Aralık 2001
- ERDOĞAN, Mustafa (1998), Türkiye’de Asker ve Siyaset (2. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi
- ERGÜN, Mustafa (2009), “II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri”, 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay., s.263-273
- EROĞLU, Nazmi (2002), “Arnavutluk İsyanından Muhalif Bir Cuntaya: Halaskar Zabitan Gurubu”, Köprü dergisi, No: 80, Güz: 2002, s.81-92
- ERYILMAZ, Bilal (2008), Bürokrasi ve Siyaset (3. Basım), İstanbul: Alfa Yayınları
- FEROZ, Ahmad (2006), Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- FIRAT, Abdülmelik (1996), Fırat Mahzun Akar, İstanbul: Avesta Yayınları
- FULLER, E. Graham (2004), Siyasal İslam’ın Geleceği, İstanbul: Timaş Yayınları
- GÖK, Nurşen (2008), “Sivas Kongresi Öncesinde Vilayetin Asayiş Durumuna Dair Bir Rapor”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 42, s. 231-245
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender (1990), “Milli Mücadelede Elviye-i Selase”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi sayı: 19
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2004), Yönetim Hukuku, 20. Baskı, İstanbul: Turhan Kitabevi Yayınları
- GÜMÜŞ, Musa (2008), “Anayasal Meşrûî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, Bilig, Güz:2008, sayı:47, s.215-240
- HATEMİ, Nilüfer (2002), Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri 1. Cilt, İstanbul: YKY
- HATEMİ, Nilüfer (2002) Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri 2. Cilt, İstanbul: YKY
- HEPER, Metin (1983), Atatürk’te Devlet Düşüncesi, Ersin Kalaycıoğlu, Ali

- Yaşar Sarıbay (der.) (2000), Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, İstanbul: Alfa, s.177-204
- HÜR, Ayşe (2008), “Milli Güvenlik Devletinin İnşası”, Taraf, 26.10.2008
- ILICAK, Nazlı (1978), 27 Mayıs Yargılanıyor 1, İstanbul: Kervan Yayınları
- ILICAK, Nazlı (1978), 27 Mayıs Yargılanıyor 2, İstanbul: Kervan Yayınları
- IŞIK, Zekeriya (2011), “Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde İngiltere’nin Rolü (1789–1876)”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 10, sayı: 20, s. 221-239
- KANDEMİR, Ferudun (2007), Cumhuriyet Tarihinde Yakılan İlk Kitap, İstanbul: Yağmur Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (1995), Ankara’da Savaş Rüzgarları (2. Baskı) (Yay. Haz.: Faruk özerengin), İstanbul: Emre Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (2005), Bir Düello Bir Suikast (Yay. Haz.: Faruk özerengin), İstanbul: Emre Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (1995), Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik 4. Cilt (2. Baskı), İstanbul: Emre Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (2009), Edirne Hatıraları, İstanbul: YKY
- KARABEKİR, Kazım (1995), Ermeni Dosyası (2. Baskı), İstanbul: Emre Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (2009), Günlükler (1906-1948) 1. Cilt, İstanbul:YKY
- KARABEKİR, Kazım (2009), Hayatım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (2008), İstiklal Harbimiz 1. Cilt, 2. Baskı, İstanbul: YKY
- KARABEKİR, Kazım (1995), İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909 (2. Baskı), İstanbul: Emre Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (1995), Paşaların Hesaplaşması (3. Baskı) (Yay. Haz: Faruk Özerengin), İstanbul: Emre Yayınları
- KARABEKİR, Kazım (1995), Paşaların Kavgası (Yay. Haz: Faruk Özerengin), İstanbul: Emre Yayınları
- KAYA, Halit (2008), Refet Bele’nin Askeri Ve Siyasi Hayatı (1881-1963), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- KAYNAK, Mahir (2006), Darbeli Demokrasi, İstanbul: Timaş yayınları
- KENDİRCİ, Hasan (2008), Türkiye Büyük Millet Meclisinin Meclis-i Mebusan

- Kökenli Üyeleri (1920-1950), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
- KILIÇ, Selda (2009), “Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına
Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28 Sayı:
45, s.43-62
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1991), Kazım Karabekir, Ankara: Kültür Bakanlığı
Yayımları
- KOÇAK SÜREN, Özlem (2009), “Türkiye’de Yargının Örgütlenmesi ve Adalet
Sisteminin Problemleri”, TBB Dergisi, Sayı: 85, s. 403-413
- KOÇYİĞİT, Recep (2006), 1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi
ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları, AÜSBE Tarih Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi
- KURAN, Ahmet Bedevi (2000), İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Kaynak
Yayımları
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol (1989), “1923 Seçimleri”, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü Dergisi , Cilt: 1, Sayı: 3, (s.146-174)
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt:1, Yirmi dördüncü İnikad
- MALKOÇ, M.Nihat (2011), “Şehid-i Millet Ali Şükrü Bey ve Bir Şairin Vefası”,
Tefekkür Dergisi, Sayı:46
- MARDİN, Şerif (2005), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(12. Baskı), İstanbul: İletişim
Yayımları
- MERİÇ, Cemil (1996), Bu Ülke, İstanbul: İletişim Yayımları
- MUMCU, Uğur (2006), Kazım Karabekir Anlatıyor, Ankara: UMAG
- MUSTAFA KEMAL (1923), Eskişehir-İzmit Konuşmaları(1923), Doğu
Perinçek (der.) (1999), İstanbul: Kaynak Yayımları
- OMUR, Sinan (1962), Büyük Mareşal Fevzi Çakmak’ın Askeri Dehası Siyasi
Hayatı, İstanbul: Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi
- ÖZÇELİK, Mücahit (2010), “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 29, Yıl: 2010/2, s.253-269
- ÖZKAYA, Yücel (1988), “İstanbul’un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul’dan
Ankara’ya Kaçışı Olayı”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Sayı:13

- ÖZTÜRK, Saygı(2008), İsmet Paşa'nın Kürt Raporu (5. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap
- PALA, Ayhan (2007) "Rumeli'de Bir Akıncı Ailesi: Gümlüoğulları ve Vakıfları", Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Dergisi, Sayı: 43, s.137-144
- PAMİR, Aybars (2004), "Kaptan Paşa ve Hukuki Statüsü", AUHFD, cilt:53, sayı:3, s.39-60
- PAMİR, Aybars (2010), "Nişancı ve Hukuki Statüsü", AUHFD, Cilt: 59, Sayı: 4, s.691-710
- PAMİR, Aybars (2004), "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri", AUHFD, Cilt:53, Sayı:1, s.61-82
- POLAT, Yılmaz (1990), Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'de İslamcı Akımlar (Çeviri: Yılmaz Polat), İstanbul: Beyan Yayınları
- REED, A. Fred (2002), Anadolu Kavşağı (Tercüme: Furkan Aydın), İstanbul: Karakalem Yayınları
- SEMİZ, Yaşar (1997), "Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, s.191-209
- SÖNMEZ, Selim (2002), "Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı", Köprü Dergisi, No: 78, s.115-131
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 3. İçtima
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 7.İçtima
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 13.İçtima
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 14.İçtima
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:12, 79.İçtima
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 3, 43. İçtima
- TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 2, Cilt: 14, 64. İçtima
- TEKİN, Yusuf (2000), "Osmanlı'da Demokrasi Tartışmalarının Miladi Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 55, Sayı:3, s.145-173
- TUNAYA, Tarık Zafer (1981), "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (der) (2000), Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, İstanbul: Alfa, s.252-267

- TUNÇAY, Mete (2005) Türkiye'de Tek Parti Rejiminin Kurulması, Ankara: Yurt Yay.
- TÜRKMEN, İsmet (2008), "I. TBMM Hükümeti Döneminde İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekilliği Görevi (1920–1921)", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: X, Sayı: 3, s.135-158
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988), Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- YAKAR, Yasin Mahmut (2007), Kazım Karabekir'in Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Şarkılı İbret Eseri Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- YALÇINDAĞ, Selçuk (1970), "Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar", Orta doğu Amme İdaresi dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, s.20-57
- YALÇIN, Osman (2011), "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmeleri", Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 47, Bahar 2011, s. 701-731
- YÖRÜK, Doğan (2005), "Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi(1483)", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 40, s.177-201
- YAYLA, Yasemin (2001), Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devletinde Bürokratik Yapı (1520-1566), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- YÜCEL, Mustafa Serhan (2001), Demokrat Parti, İstanbul: Ülke Kitapları
- ZEYREK, Suat (2012), "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 33, s.299-336

İnternet Adresleri

<http://www.mustafaarmagan.com.tr/dogu-despotizmi.html> (ARMAĞAN, Mustafa, "Doğu Despotizmi", 2010) Erişim Tarihi: 11.04.2013

<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi14.pdf> (GÖZ, Ali cem- TOPATEŞ, Hakan "Temsili Demokrasinin Başat Öğelerinden Parlatmentonun İngiltere'de Yasama Yetkisini Elde Etme Süreci (1200–1700)", Erişim

Tarihi: 10.02.2013)

<http://acikarsiv.atauni.edu.tr/browse/504/582.pdf> (ÖZER, Ekrem, (2007),

“Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatlar- II. Mahmud ve sonrası”, Erişim

Tarihi: 12.02.2013

www.anayasa.gen.tr/tanzimatfermani.htm; (Kemal Gözler, “Tanzimat Fermanı”,

26.03.2012), Erişim Tarihi: 25.03.2013

<http://derinsular.com/yakin-tarih-11-cumhuriyetin-ilani/> (Yakın Tarih (11):

Cumhuriyetin İlanı- 12 Mart 2007), Erişim Tarihi: 30.4.2012

<http://derinsular.com/yakin-tarih-12-terakkiperver-cumhuriyet-firkasi/> (Yakın Tarih

(12): Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası-2 Nisan 2007), Erişim Tarihi:

30.4.2012

<http://library.atilim.edu.tr/bulten/sayilar/2010-04/makale3.html>;

Demet BOSTANCI, ‘Türk Modernleşmesinde Ordunun Siyaset Üzerindeki

Rolü’, Erişim Tarihi: 9.4.2012

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo>

=412; (Nihat Derindere, “Meşrutiyet Döneminde Seçimler ve Meclis-i Mebusan”),

Erişim Tarihi: 3.4.2012

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/369073.asp>, (Murat Bardakçı, ‘Para hırsı

yüzünden akıncı ordumuzun tamamını kaybettik’, Erişim Tarihi: 5.4.2012

[http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-cemil-kocak-en-sivil-abdulhamit-](http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-cemil-kocak-en-sivil-abdulhamit-donemiydi.htm)

[donemiydi.htm](http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-cemil-kocak-en-sivil-abdulhamit-donemiydi.htm) (09.11.2009) (Cemil Koçak-Röp: Neşe Düzel, “En sivil Abdülhamit

Dönemiydi”), Erişim Tarihi: 9.4.2012

http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_t

[erakki_ve_basin.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_t) (Mevhibe Savaş, 1998, “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve

Terakki ve Basın”; Erişim Tarihi: 12.4.2012

http://www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Osmanlida_IT_iktidarini_getiren_olay/130

86 (1.1.2013- Ayhan Kaya, ‘Osmanlıda İT iktidarını getiren olay’; Erişim Tarihi:

23.4.2013

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, Erişim Tarihi: 12.11.2012

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm> (1921 Anayasası- Erişim

Tarihi:19.4.2012)

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (1924 Anayasası-19.4.2012)

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001001.pdf>

(TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:1, 1. İçtima, s.1- Erişim Tarihi: 19.4.2012

<http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=256> (25.4.2012)

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=938196> (Mustafa Armağan, ‘Şeyh Said, Kürt devletinin başına bir Türk’ü geçirecekti’ 10 Ocak 2010), Erişim Tarihi: 1.5.2012

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (1924 Anayasası- Erişim Tarihi: 2. 5. 2012

<http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/karahan/makaleler/turkiyedeidariyargitarihi.pdf> (Onur Karahanoğulları, (2005), ‘TÜRKİYE’DE İDARİ YARGI TARİHİ’, - Erişim Tarihi: 10.5.2012)

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do;jsessionid=DBEE5E6E1BF54FEC26EAC4897B63DEA0?yazino=799546&keyfield=> (ARMAĞAN, Mustafa-13 Nisan 2008-, ‘Medreseler kanunla değil, genelge ile kapatılmıştı’), Erişim Tarihi: 22.5.2012

<http://www.muhalifgazete.com/27488-Atilla-ilhan-ismet-inonu-darbeyle-geldi.htm>(Atilla İlhan: İsmet İnönü darbeyle geldi- 12 Aralık 2011), Erişim Tarihi: 25.5.2012

www.mit.gov.tr/tarihce/14.08.2007, Erişim Tarihi: 10.04.2013

<http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-cemil-kocak-en-sivil-abdulhamit-donemiydi.htm>, Erişim Tarihi: 9.4.2012

http://tr.wikipedia.org/wiki/Terakkiperver_Cumhuriyet_F%C4%B1rkas%C4%B1 Erişim Tarihi: 9.4.2012

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7667219&tarikh=2007-11-11> Erişim Tarihi: 9.4.2012

<http://www.milliyet.com.tr/2007/04/08/pazar/yazdundar.html> Erişim Tarihi: 9.4.2012

<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-6597-34-inonuye-kalsaydi-girmistik.html> Erişim Tarihi: 9.4.2012

<http://www.milatgazetesi.com/kurt-aydinsiyasetci-dr-tarik-ziya-ekinci-turkiye-ismi-herkesi-kapsar/41258/> (Tarık Ziya Ekinci, Röp: Nil Gülsüm-19.03.2013; Milat

Gazetesi), Erişim Tarihi: 9.4.2012

<http://www.kazimkarabekirvakfi.org.tr/kazimkarabekir.htm> (Erş. Tar: 24.04.2013)

<http://atam.gov.tr/cesitli-cephelerde-kazim-karabekir/> (Erş. Tar: 24.04.2013)

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=134819> (Ömer

Aymalı, Doğu Cephesi'ndeki Zaferin Milli Mücadeleye Katkısı, 02.11.20109;

Erş. Tar: 24.04.2013)

<http://library.atilim.edu.tr/kurumsal/pdfs/081014.pdf> (Timsal Karabekir Yıldırım,

Dünü Unutma ki Yarına Hakkın Olsun, 2008; Erş. Tar: 26.04.2013)

<http://atam.gov.tr/milli-mucadelede-elviye-i-selase/> (Erişim Tarihi: 26.04.2013)

<http://www.yeniansiklopedi.com/maresal-fevzi-cakmak/>, Erişim Tarihi: 9.4.2012

http://tr.wikipedia.org/wiki/Fevzi_Çakmak, Erişim Tarihi: 9.4.2012

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=236711> (Erişim Tarihi: 02.05.2013)

<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/I5.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2013)

<http://www.ulkucudunya.com/index.php?page=haber-detay&kod=1481> (Erişim Tarihi: 03.05.2013)

<http://atam.gov.tr/brest-litovsk-baris-konferansinda-sovyet-rusyanin-ermeni-politikasi/> (Erişim Tarihi: 03.05.2013)

<http://osmanarslan.net/icerik.asp?rq=381&icerik=Unutulmaz%20Mare%FEal> (Erişim Tarihi: 03.05.2013)

<http://www.ulku-ocaklari.com/turk-buyukleri/fevzi-cakmak-1876-1950-a/22074/> Erişim Tarihi: 03.05.2013

http://www.yeniasya.com.tr/yazi_detay.asp?id=10037 (Erişim Tarihi: 7.5.2013)

<http://www.ykykultur.com.tr/kitap/maresal-fevzi-cakmak-ve-gunlukleri> (Erişim Tarihi: 7.5.2013)